ΕΝΑΛΙΑ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ IV, ΤΕΥΧΗ 3/4, 1992, εκδ. 1996

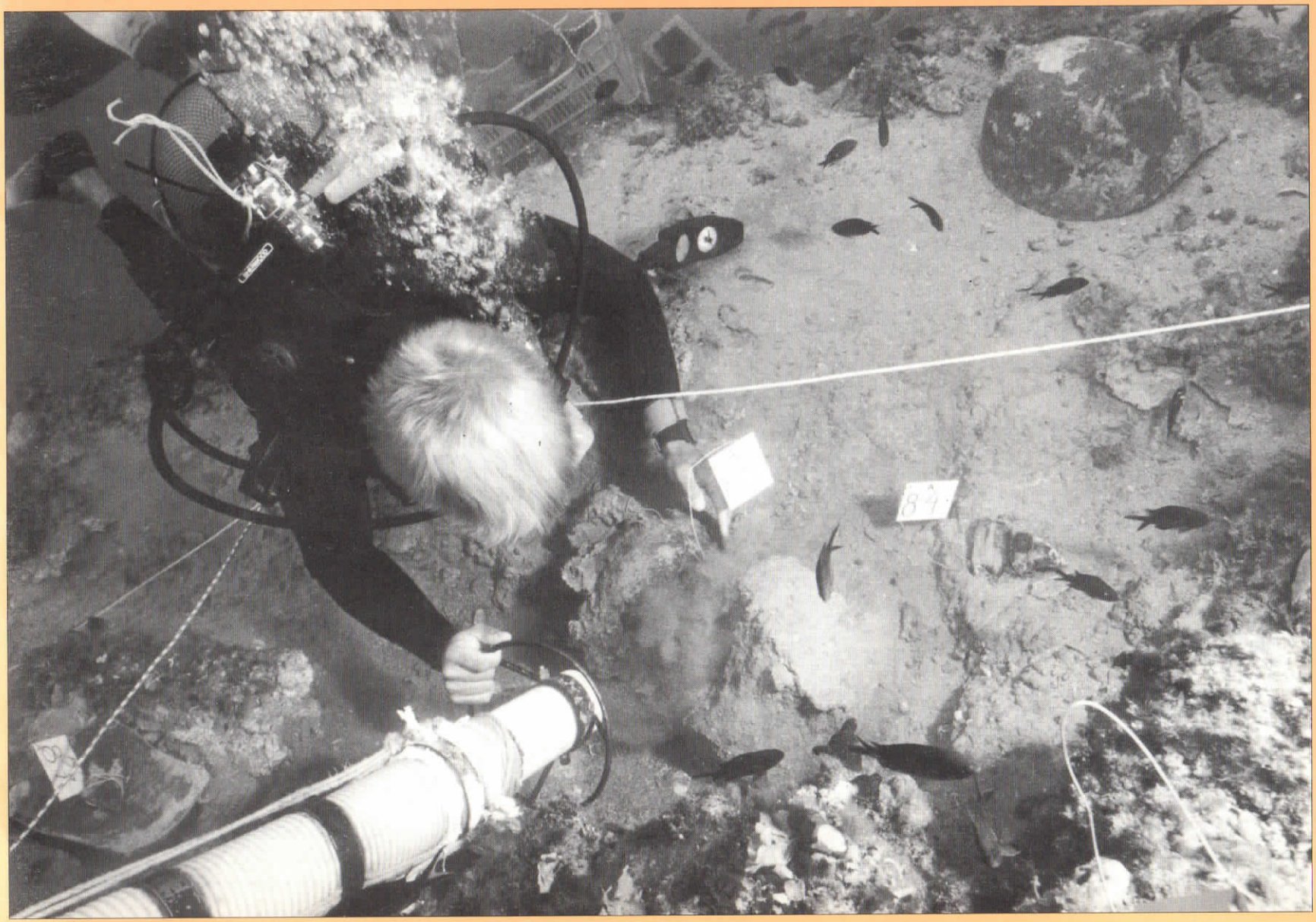

ΕΝΑΛΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Διανέμεται δωρεάν στα μέλη

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΝΙΚΟΣ ΤΣΟΥΧΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΗΧΟΣ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΗΧΟΣ
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΚΡΙΤΖΑΣ
ΓΙΑΝΝΟΣ ΛΩΛΟΣ
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΕΝΝΑΣ
ΗΛΙΑΣ ΣΠΟΝΔΥΛΗΣ

ΦΙΛΜΣ: "Graffiti", τηλ: 68 10 450 - 68 58 219
ΜΟΝΤΑΖ: ΡΑΝΙΑ ΑΜΟΛΟΧΙΤΟΥ, τηλ. 64 53 631
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Σ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ, τηλ: 90 21 867
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΑΝΔΡΟΒΙΚ, τηλ: 92 43 154

Το τεύχος αυτό τυπώθηκε σε 1.200 αντίτυπα

ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ ΕΠΕ
Μάρνη 4, Αθήνα 104 33, τηλ: 82 27 701

Σχεδιασμένο σε Macintosh II fx

© I.EN.A.E. 1996

ISSN: 1106-5842

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: *ΕΝΑΛΙΑ*
ΑΛ. ΣΟΥΤΣΟΥ 4 ΑΘΗΝΑ 106 71
Τηλ: 36 036 62 - Fax: 32 25 075, 64 50 033

ADDRESS: *ENALIA*
4 Al. Soutsou str. Athens 106 71
GREECE
Tel: (30 1) 36 036 62 - Fax: (30 1) 64 50 033
E-mail: vichosgroup@ath.forthnet.gr

ΕΙΣ ΩΤΑ ΜΗ ΑΚΟΥΟΝΤΩΝ;

Το Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών έκλεισε 23 χρόνια δημιουργικής λειτουργίας (ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1973).

Η πορεία του I.EN.A.E. δεν ήταν ποτέ εύκολη. Ανάλωσε και αναλώνει γόνιμες δυνάμεις για να κρατιέται έξω από το περιθώριο, στο οποίο μερικές φορές το σπρώχνουν η κρατική αδιαφορία και άλλες φορές, μία περίεργη αλαζονεία, που συχνά συνοδεύει την άσκηση της κρατικής εξουσίας.

Η αδικαιολόγητη άρνηση είναι, δυστυχώς, αυτό που συναντά πολλές φορές το Ινστιτούτο στις επαφές του και στην προσπάθειά του να συνεργασθεί με τον κρατικό φορέα. Είναι απίστευτο, ότι μετά από 23 χρόνια δραστηριότητας, δεν έχει βρεθεί ένα modus vivendi, ένα σταθερό και απολύτως καθορισμένο πλαίσιο συνεργασίας, αλλά κάθε φορά, κάθε χρονιά, αρχίζουμε από την αρχή σαν να είναι η πρώτη επαφή μας με το ΥΠ.ΠΟ.

Η καλλιέργεια ενός πνεύματος "εμείς κι' εσείς", η αντιμετώπιση, λίγο-πολύ, ως "αποστατών" όσων από τα μέλη του Ινστιτούτου είναι ταυτόχρονα και υπάλληλοι της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ακόμα και εκείνων που βρίσκονται ψηλά στην ιεραρχία και έχουν ανεκτίμητη επιστημονική και υπηρεσιακή προσφορά, η καλλιέργεια μίας διαχωριστικής γραμμής, που από την μία είναι οι Πατρίκιοι και από την άλλη οι Πληβείοι, είναι συχνά ο τρόπος που αντιμετωπίζουν το Ινστιτούτο και τα μέλη του.

Οι λίγες θετικές στιγμές οφείλονται κυρίως στους αντικειμενικά σκεπτόμενους και άλλες φορές στην αντιπαλότητα των ανθρώπων της Υπηρεσίας, που για να ενοχλήσουν ή ν' αντιστρατευτούν κάποιους συναδέλφους τους, ευνοούν έμμεσα το Ινστιτούτο.

Είναι αποκαρδιωτικό, την αυγή του 2000 μ.Χ., η δημιουργικότητα και η διάθεση για υπεύθυνη και θετική προσφορά, αντί να υποστηρίζονται, ν' αντιμετωπίζονται ως μία ενοχλητική ή και αιρετική ενέργεια, που πρέπει να εμποδιστεί.

Είναι αποκαρδιωτικό όταν σ' έναν επιστημονικό χώρο υποχωρούν η αξιοκρατία και η δημοκρατία, προς χάριν διατήρησης εσωτερικών ισορροπιών.

Είναι απογοητευτικό όταν επιστήμονες κρίνονται με στενή γραφειοκρατική αντίληψη και η ανεπάρκεια ορισμένων, συγκαλύπτεται με την παρεμπόδιση ή και τον αποκλεισμό άλλων που προσφέρουν.

Αυτό που κυρίως δικαιολογεί το αίτημα του I.EN.A.E. για σταθερή συνεργασία με την Κρατική Υπηρεσία και την απαίτηση να του δοθεί η προσοχή που του αξίζει, είναι το ίδιο του το έργο:

Συνοψίζοντας το έργο του I.EN.A.E. της τελευταίας οκταετίας (1989-1996), από τότε δηλαδή που το I.EN.A.E. πήρε την πρώτη άδεια συστηματικής ανασκαφής, για το αρχαιότερο γνωστό ναυάγιο στον κόσμο στη νήσο Δοκό, οι σημαντικότερες δραστηριότητες του Ινστιτούτου είναι οι εξής:

1. Συστηματική υποβρύχια ανασκαφή του Πρωτοελλαδικού ΙΙ ναυαγίου και η χερσαία ανασκαφή του Μυκηναϊκού οικισμού του Δοκού (1989-1992).

2. Συστηματική ανασκαφή του Κυπρο-Μυκηναϊκού ναυαγίου στο Ακρωτήριο Ιρίων (1991-1994).

3. Συστηματική ανασκαφική έρευνα στο ναυάγιο της νησίδας Αντιδραγονέρα Κυθήρων που χρονολογείται στο β' ήμισυ του 4ου π.Χ. αιώνα, με ένα σύνολο εννέα πυραμιδοειδών λίθινων αγκυρών (1993 - η έρευνα συνεχίζεται).

4. Δημιουργία σύγχρονου εργαστηρίου συντήρησης εναλίων ευρημάτων (ένα από τα ελάχιστα στην Ελλάδα), σε χώρους που παραχωρήθηκαν στο Μουσείο Σπετσών από την 1η ΕΒΑ. Εκεί, από το 1989 ξεκίνησε και συνεχίζεται, η συστηματική συντήρηση και μελέτη (με ότι αυτό περιλαμβάνει, δηλ. καταγραφή, φωτογράφηση, σχεδίαση, αναλύσεις, κλπ) των ευρημάτων Δοκού και Ιρίων.

5. Προκαταρκτικές δημοσιεύσεις, σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά από κάθε ερευνητική περίοδο, των ανασκαφών και αποτελεσμάτων τους στα περιοδικά του Ινστιτούτου, ΕΝΑΛΙΑ και ΕΝΑΛΙΑ Annual, καθώς και δημοσιεύσεις σε ξένα επιστημονικά περιοδικά, στον περιοδικό τύπο και σε εφημερίδες της χώρας μας αλλά και του εξωτερικού.

6. Παρουσίαση σε διεθνή συνέδρια, στην Ελλάδα, την Κύπρο και το εξωτερικό, των πορισμάτων των παραπάνω ερευνών.

7. Έκδοση των μοναδικών στην Ελλάδα και εκ των ελαχίστων στον κόσμο, εξειδικευμένων στην υποβρύχια αρχαιολογία περιοδικών και μονογραφιών, ΕΝΑΛΙΑ (8 τεύχη), ΕΝΑΛΙΑ ANNUAL (αγγλό-

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ. 2-3: Εις Ὠτα μή Ακουόντων;
του Νίκου Τσούχλου

Σελ. 4-15: IPIA 1993
- Ναυάγιο Ακρωτηρίου Ιρίων (1993):
  I. Ανασκαφή και Αποτελέσματα,
  των Χαράλαμπου Πέννα και Γάννη Βήχου

Σελ. 15-18: IPIA 1993
- Ναυάγιο Ακρωτηρίου Ιρίων (1993):
  II. Οι Λίθινες Άγκυρες,
  του Γιάννη Βήχου

Σελ. 19-29: IPIA 1993
- Ναυάγιο Ακρωτηρίου Ιρίων (1993):
  III. Τα Κεραμεικά Ευρήματα,
  του Γιάννου Γ. Λώλου

Σελ. 30-37: ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
- Συμβολή στη Μελέτη Διαμόρφωσης των Ακτών της Πυλίας με Βάση τον Εντοπισμό Νέων Αρχαιολογικών Θέσεων,
  του Ηλία Σπονδύλη

Σελ. 38-41: ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ
- Ανάγλυφη Παράσταση Πολεμικού Πλοίου από τη Δυτική Κρήτη,
  των Ελπίδας Χατζηδάκη, Χρόνη Ινιωτάκη, Δημήτρη Σωτηράκη

Σελ. 42-43: ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
- Έρευνα Ιστορικού Σπηλαίου στη Νότια Σαλαμίνα (1995), *του Γιάννου Γ. Λώλου*

Σελ. 44: ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΜΕΛΩΝ
- Το ΣΤ' Διεθνές Συμπόσιο Αρχαίας Ναυπηγικής

Σελ. 46: ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΜΕΛΩΝ
- Μουσική βραδυά στις Σπέτσες για την ενίσχυση της συντήρησης των ευρημάτων του ναυαγίου του Δοκού

Σελ. 47: ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΜΕΛΩΝ
- Γεώργιος Π. Λιβανός:
  Ένας Μεγάλος Άνθρωπος της Θάλασσας.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Ο αρχαιολόγος David Conlin, στο χώρο της ανασκαφής του ναυαγίου Ακρωτηρίου Ιρίων.
(Φωτ. Kyle Jachney)

φωνο, 3 τεύχη) και ΕΝΑΛΙΑ Supplement (2 τεύχη). Όλες οι εκδόσεις μας διανέμονται δωρεάν στα μέλη του I.EN.A.E., τακτικά και αντεπιστέλλοντα, στις Εφορίες Αρχαιοτήτων και σε πολλούς αρχαιολόγους στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Συνδρομητές των ΕΝΑΛΙΩΝ είναι μια μακρά σειρά Ελληνικών και ξένων Πανεπιστημίων, Σχολών και Βιβλιοθηκών, μέσω συνδρομών ή ανταλλαγών με άλλα επιστημονικά έντυπα.

8. Δημόσιες ανακοινώσεις των αποτελεσμάτων των ερευνών του I.EN.A.E. στο κτίριο Βάϊλερ, στην Αρχαιολογική Εταιρεία, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και στην Πολιτιστική Εταιρεία ΠΑΝΟΡΑΜΑ (όπου φιλοξενούνται τα γραφεία του Ινστιτούτου από το 1986).

9. Επιστημονική οργάνωση και εκτέλεση εξάμηνου σεμιναρίου, κατά το οποίο εξειδικεύθηκαν θεωρητικά και πρακτικά στην υποβρύχια και ναυτική αρχαιολογία, 14 μεταπτυχιακοί φοιτητές αρχαιολογίας, οι περισσότεροι από τους οποίους βρήκαν απασχόληση, χάρη στις γνώσεις και τις επαφές που απέκτησαν μέσα από το σεμινάριο.

10. Πρακτική και θεωρητική εκπαίδευση, μέσα από τις έρευνες του Ινστιτούτου δεκάδων φοιτητών αρχαιολογίας και νέων αρχαιολόγων, γεγονός που απετέλεσε το μοναδικό "φυτώριο" στην Ελλάδα αρχαιολόγων ειδικευμένων στην υποβρύχια αρχαιολογία.

11. Δημιουργία σημαντικής και εξειδικευμένη βιβλιοθήκης, που εμπλουτίζεται ανελλιπώς με αγορές και ανταλλαγές με βιβλία και περιοδικά απ' όλο τον κόσμο και από τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας. Η Βιβλιοθήκη του I.EN.A.E. αποτελεί τη μοναδική εξειδικευμένη Βιβλιοθήκη στην Ελλάδα με τόσα σημαντικά και σπάνια βιβλία για την Ναυτική Αρχαιολογία.

12. Συμμετοχή, με το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σε ερευνητικό πρόγραμμα για την καταγραφή και μελέτη χαραγμάτων αρχαίων, βυζαντινών και μεταβυζαντινών πλοίων.

13. Συμπαραγωγή στο επιστημονικό ντοκιμαντέρ: "Δοκός το αρχαιότερο γνωστό ναυάγιο στο κόσμο", που έλαβε πρόσφατα το βραβείο καλύτερης φωτογραφίας στο Διεθνές Φεστιβάλ Αρχαιολογικής Ταινίας του Μεσογειακού Χώρου, που έγινε στην Αθήνα.

14. Προτάσεις συνεργασίας για υποβρύχιες έρευνες, από την άλλοτε Σοβιετική Ακαδημία Επιστημών του Λένινγκραντ, από το Πανεπιστήμιο της Τιφλίδας στη Γεωργία και πολλών άλλων πανεπιστημίων και ερευνητικών φορέων του εξωτερικού.

15. Συμμετοχή σε πρόγραμμα της Ε.Ε., ως εταίρος με τα μεγάλα Ευρωπαϊκά Ναυτικά Μουσεία, για τη μηχανογράφηση και τη δημιουργία βάσης δεδομένων για τα αρχαία πλοία. Το συντονισμό έχει το γερμανικό ναυτικό μουσείο, Museum für Antike Schffart.

Για την πραγματοποίηση του παραπάνω έργου, η οικονομική συνεισφορά του Ινστιτούτου στην Υποβρύχια Αρχαιολογική έρευνα στην Ελλάδα, αποτιμώντας σε χρήματα τη δωρεάν εθελοντική εργασία των μελών του, ανέρχεται στο ποσό των 257.147.900 δρχ., για την επταετία 1989-1995, πέρα από τις χορηγίες που έλαβε από Ελληνικά και ξένα ιδρύματα, φορείς και ιδιώτες, για τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων του. Η αποτίμηση έγινε με βάση το μέσο καθαρό ημερομίσθιο, τα εκτός έδρας και το καταδυτικό επίδομα που χορηγεί το ΥΠ.ΠΟ. στους υπαλλήλους του.

Αποτιμώντας όλη αυτή την προσφορά του I.EN.A.E. και λαμβάνοντας κανείς υπόψη ότι το Ινστιτούτο λειτουργεί μέσα στο πλαίσιο του Αστικού Κώδικα και του Αρχαιολογικού Νόμου, ότι είναι Κοινωφελές Σωματείο, καθίδρυμα κατά τον Αρχαιολογικό Νόμο (βλ. Ευάγγελος Δωρής, Το Δίκαιο των Αρχαιοτήτων, σ. 165-169, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή 1985), ότι έχει τηρήσει σχολαστικά όλες τις τυπικές και ουσιαστικές υποχρεώσεις που απορρέουν από τα παραπάνω, καθώς και τις οδηγίες και τις απαιτήσεις της Υπηρεσίας, είναι αυτονόητο ότι απαιτεί και αυτό, όλα τα δικαιώματα που του παρέχει ο Νόμος.

Ας κάνουν λοιπόν για μία φορά τον κόπο οι αρμόδιοι να διαβάσουν τα παραπάνω, να ζητήσουν όποιες και όσες διευκρινήσεις επιθυμούν και να καθορίσουν την από εδώ και πέρα στάση τους. Όμως θα παραμένει πάντα αναφαίρετο δικαίωμα μας να κρίνουμε κι' εμείς τη στάση τους και αναλόγως, ή να συμπορευόμαστε αρμονικά μαζί τους, όπως επιθυμούμε και όπως ακριβώς ορίζει το Καταστατικό μας "συνδράμοντας το έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας...," ή να αποκαλύπτουμε, σε όποιο επίπεδο θεωρούμε κατάλληλο, κάθε ασυνέπεια και αδικαιολόγητη άρνηση.

Νίκος Ν. Τσούχλος
Οκτώβριος 1996

ΝΑΥΑΓΙΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΙΡΙΩΝ (1993)

Ι. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Χαράλαμπου Πέννα
Γιάννη Βήχου

Η πρώτη ανασκαφική περίοδος στο ναυάγιο ακρωτηρίου Ιρίων, μετά την αναγνωριστική έρευνα του 1990 (Πέννας 1990, βλ. Βιβλιογραφία σελ. 29) και τις δύο προκαταρκτικές επιφανειακές έρευνες του 1991 και του 1992 (Πέννας, Βήχος, Λώλος 1993 και 1995, βλ. Βιβλιογραφία σελ. 29), έγινε στο διάστημα από 2 Ιουλίου έως 11 Σεπτεμβρίου 1993.
Η κύρια ερευνητική ομάδα του Ι.ΕΝ.Α.Ε., αποτελείτο από το διευθυντή της έρευνας αρχαιολόγο Χαράλαμπο Πέννα, τον υποδιευθυντή της έρευνας, αρχαιολόγο Γιάννη Βήχο, τον τεχνικό διευθυντή Νίκο Τσούχλο, τον υπεύθυνο καταδύσεων Φαίδωνα Αντωνόπουλο, τον υπεύθυνο για τη μελέτη της προϊστορικής κεραμεικής, αρχαιολόγο Γιάννο Λώλο και πλαισιώθηκε από τους αρχαιολόγους, Δημήτρη Κουρκουμέλη, Στέλλα Δεμέστιχα, David Conlin, Θάνο Αρώνη-Webb, Ρωξάνη Μαργαρίτη, Χρήστο Αγουρίδη, Ελίνα Σταματάτου, Γιώργο Βάλβη, Αλεξάνδρα Μαρή, Χαραλαμπία Κέντη και Δήμητρα Μυτιληναίου, τους αρχιτέκτονες-μηχανικούς, Βασίλη Κονιόρδο, Γιάννη Μπαλτσαβιά και Μαριάννα Τέσκε, τον μηχανολόγο Σταύρο Βοσυνιώτη, το χημικό Γιώργο Βοσυνιώτη, τις συντηρήτριες αρχαιοτήτων Ανίτα Μωραΐτου και Θεοφανώ Σαραμαντή και τους τεχνικούς και δύτες, Πέτρο Βακόνδιο, Πάνο Πανταζή, Νίκο Μηλιάδη, Edward Moore και Ιλεάνα Αντωνοπούλου. Τη φωτογραφική κάλυψη και αποτύπωση ανέλαβαν ο αμερικανός επαγγελματίας φωτογράφος Kyle Jachney και ο Νίκος Τσούχλος.
Κατά τη διάρκεια της έρευνας η Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων εκπροσωπήθηκε από τη Βασιλική Λάζαρη, αρχαιολόγο και το Βασίλη Γλέζο, δύτη.
Το υπόλοιπο προσωπικό της ανασκαφής αποτελούσαν οι Θανάσης Σιαφάκας, κυβερνήτης του καταδυτικού σκάφους ΣΙΟΜΟΣ (προσφορά του Κώστα Νιζάμη του Ελληνικού Κέντρου Καταδύσεων), ο Διονύσης Λέκας, κυβερνήτης του σκάφους ΚΑΛΟΚΥΡΑ (προσφορά του Άδωνι Κύρου) και ένας μάγειρος.
Στο διάστημα από 2 έως 15 Ιουλίου τεχνικοί, μέλη της ερευνητικής ομάδας του Ι.ΕΝ.Α.Ε., με επικεφαλής τους Νίκο Τσούχλο, Γιάννη Μπαλτσαβιά και Πέτρο Βακόνδιο, μετέφεραν και συναρμολόγησαν τις χερσαίες εγκαταστάσεις με σκοπό τη δημιουργία ενός οργανωμένου καταυλισμού για την υποστήριξη της έρευνας και τη διαβίωση της ερευνητικής ομάδας σε παραθαλάσσιο οικόπεδο του οικισμού Παραλία Ιρίων, το οποίο πρώτα εκχερσώθηκε (*Εικ. 1*). Ο καταυλισμός περιλάμβανε κινητές και λυόμενες εγκαταστάσεις, δηλαδή σκηνές, δύο τροχόσπιτα, ένα εμπορευματοκιβώτιο (δωρεά του Νίκου Κουτσουράκη), μαγειρείο, τραπεζαρία, λουτρά, νιπτήρες, αποχετευτικό, ηλεκτρικό και υδραυλικό δίκτυο.
Κατά το ίδιο διάστημα έγιναν αλλεπάλληλες μεταφορές εξοπλισμού και υλικών από την Αθήνα και από την αποθήκη του Ι.ΕΝ.Α.Ε. στην Ερμιόνη, στο χώρο του καταυλισμού και τοποθετήθηκε μονάδα πλήρωσης καταδυτικών φιαλών (αεροσυμπιεστής υψηλής πιέσεως).
Τις επόμενες μέρες κατέπλευσε το καταδυτικό σκάφος ΣΙΟΜΟΣ, συναρμολογήθηκε η πλωτή εξέδρα του Ι.ΕΝ.Α.Ε. και αφού ρυμουλκήθηκε, τοποθετήθηκε πάνω από το χώρο του ναυαγίου, κοντά στη μύτη του ακρωτηρίου Ιρίων, αφού αγκυρώθηκε στο βυθό και ασφαλίστηκε με κάβους από τα βράχια στην παρακείμενη στεριά (*Εικ. 2*).
Από την Παρασκευή 16 Ιουλίου άρχισαν οι τοπογραφικές και αρχαιολογικές εργασίες. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής περιόδου του 1993 στο ναυάγιο του ακρωτηρίου Ιρίων, η ερευνητική ομάδα του Ι.ΕΝ.Α.Ε. πραγματοποίησε τις εξής εργασίες:

- Επανατοποθέτηση της περιμέτρου του ναυαγίου στα σημεία του 1991:

Με ευθύνη του αρχιτέκτονα Β. Κονιόρδου ελέγχθηκαν και διορθώθηκαν τα σχοινιά που ορίζουν την περίμετρο της κύριας συγκέντρωσης του φορτίου του ναυαγίου, καθώς και εκείνα που διαιρούν την περίμετρο σε τρεις επιμέρους τομείς (SI, SII και SIII, βλ. τοπογραφικά διαγράμματα, σελ. 6-11).

- Επιφανειακή αναγνώριση, σήμανση, φωτογράφηση, βιντεοσκόπηση και εξάρτηση των ορατών ευρημάτων εντός και εκτός περιμέτρου:

Η επιφανειακή αναγνώριση έγινε εντός και εκτός του περιμετρημένου χώρου, σε απόστα-

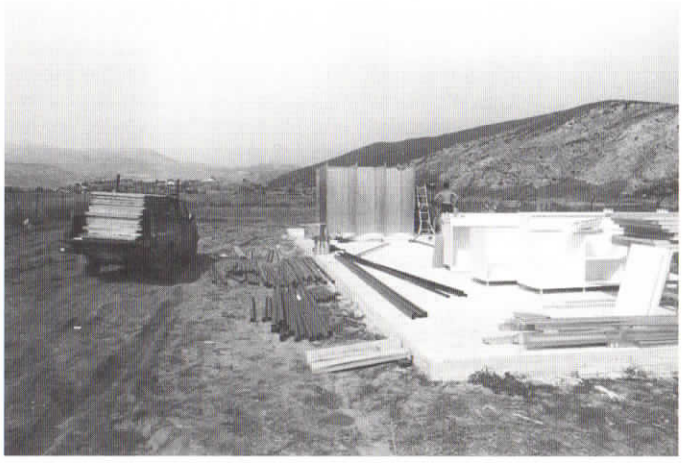

Εικ. 1.
Κατασκευή των εγκαταστάσεων του καταυλισμού που οργανώθηκε στην Παραλία Ιρίων για την υποστήριξη της έρευνας.
(Φωτ. Ν. Τσούχλος).

Εικ. 2.
Το καταδυτικό σκάφος "ΣΙΟΜΟΣ" και η πλωτή εξέδρα του Ι.ΕΝ.Α.Ε., πάνω από το χώρο της έρευνας.
(Φωτ. Ν. Τσούχλος).

Εικ. 3. *Ο Θάνος Αρώνης Webb, εξετάζει τον σκυφοκρατήρα Α36, αμέσως μετά την απελευθέρωσή του από τον αμμώδη βυθό. (Φωτ. Κ. Jachney)*

Εικ. 4. *Η λίθινη άγκυρα με μία οπή (Ω2) από τη μύτη του ακρωτηρίου Ιρίων, στη θέση που βρέθηκε (Φωτ. Κ. Jachney).*

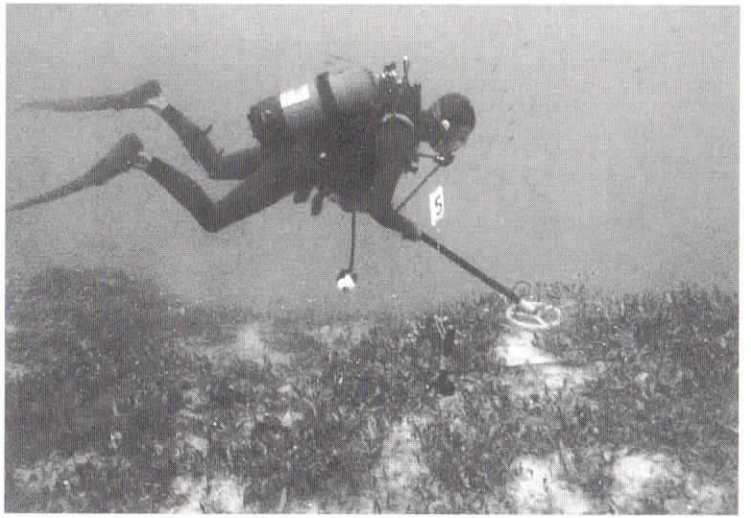

Εικ. 5. *Επισκόπηση του βυθού της περιοχής της έρευνας με συσκευή ανίχνευσης μετάλλων (Φωτ. Κ. Jachney).*

ση μέχρι 150 μέτρων Α-ΝΑ, 60 περίπου μέτρων Β-ΒΔ, 10 περίπου μέτρων Β-ΒΑ (ρηχότερο τμήμα του χώρου) και Ν-ΝΔ (βαθύτερο τμήμα του χώρου).

Η επιφανειακή αναγνώριση εντός του οριοθετημένου χώρου και αμέσως γύρω από αυτόν, απέδωσε ορισμένα τμήματα πήλινων αγγείων, κυρίως μεταγενεστέρων περιόδων. Από τα κεραμεικά ευρήματα που ανήκουν στο φορτίο του Κυπρομυκηναϊκού πλοίου ξεχωρίζει το ανώτερο τμήμα ψευδόστομου αμφορέα Α28 (*Εικ. 11*), που βρέθηκε λίγο χαμηλότερα από τον τομέα SIII, το τμήμα μυκηναϊκού σκύφου Α26 και, κυρίως, ο ακέραιος Μυκηναϊκός σκυφοκρατήρας Α36 (*Εικ. 3*) που βρέθηκε 50 περίπου μέτρα νότια του περιμετρημένου χώρου. Επίσης εντοπίσθηκαν ορισμένοι λίθοι, που ίσως ανήκουν σε έρμα πλοίου.

Μεταξύ των πολλών τμημάτων πήλινων αγγείων (κυρίως μεταγενεστέρων εποχών, βλ. *Εικ. 12, 13*) που εντοπίσθηκαν, φωτογραφήθηκαν και εξαρτήθηκαν εκτός περιμέτρου, ιδιαίτερη σημασία έχει ο επανεντοπισμός της λίθινης άγκυρας με τρεις οπές (Α29), που πρώτος είχε επισημάνει ο αρχαιολόγος Χαράλαμπος Κριτζάς το 1974. Η άγκυρα βρέθηκε, Β-ΒΑ εκτός, αλλά σε μικρή απόσταση από τον περιμετρημένου χώρο, σε βάθος 12,50 μέτρων (βλ. *Εικ. 1* και *Εικ. 3α* στις σελ.16, 17). Την άγκυρα επανεντόπισε ο αρχαιολόγος Θάνος Αρώνης-Webb, ο οποίος επίσης επισήμανε, κοντά στη μύτη του ακρωτηρίου και άλλη λίθινη άγκυρα (Ω2) με μία, όμως οπή (*Εικ. 4), (*βλ. και *Εικ. 2* και *Εικ. 3β* , σελ. 16, 17).

- Διερεύνηση του κυρίως αλλά και του ευρύτερου χώρου της έρευνας με συσκευή ανίχνευσης μεταλλικών αντικειμένων (Εικ. 5):

Παρά την εκτεταμένη και επίμονη διερεύνηση με ανιχνευτή μετάλλων, τα αντικείμενα που βρέθηκαν είναι όλα σύγχρονα.

- Διενέργεια δύο διερευνητικών ανασκαφικών τομών εντός περιμέτρου (Εικ. 6):

Πριν από την έναρξη της συστηματικής ανασκαφής εντός του περιμετρημένου χώρου, έγιναν δύο δοκιμαστικές τομές. Η πρώτη (Δ.Τ. 1), διαστάσεων 2Χ3 μέτρα, έγινε στο κατώτερο κεντρικό τμήμα του τομέα SI, καλύπτοντας το μεγαλύτερο μέρος της εκεί αμμώδους περιοχής (βλ. τοπογραφικά διαγράμματα, σελ. 6-11). Η ανασκαφή της τομής δεν απέδωσε ούτε ένα σημαντικό εύρημα, παρόλο που έφθασε σε βάθος μέχρι και 1,20 μ. κάτω από την αρχική επιφάνεια του βυθού. Οι ανασκαφείς παρατήρησαν, ότι λίγο κάτω από την επιφάνεια του βυθού, υπάρχει ένα στρώμα από σκουρόχρωμη λάσπη, που πρέπει να οφείλεται σε παλαιά επίχωση από τον ποταμό Σελά που χυνόταν μέχρι πριν από 30 χρόνια στην Παραλία Ιρίων. Ακολούθησε η ανασκαφή στο χώρο της δεύτερης δοκιμαστικής τομής (Δ.Τ. 2) στο ΝΑ τμήμα της περιμέτρου όπου σχηματίζεται μία τραπεζιοειδή έξαρση (βλ. τοπογραφικά διαγράμματα, σελ. 6-11). Η περιοχή αυτή χαρακτηριζόταν από πολλά συσσωματώματα μεταξύ των οποίων

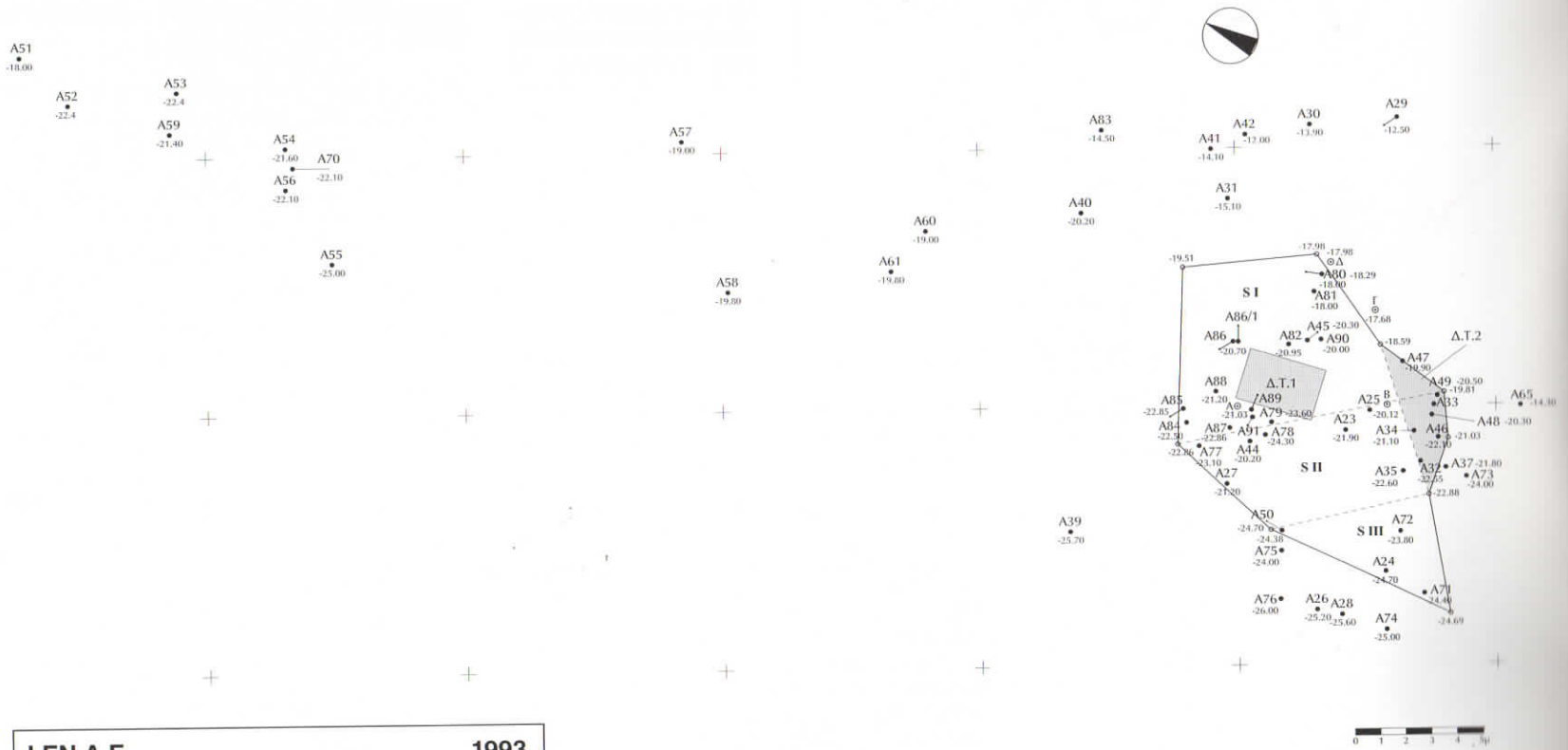

I.EN.A.E. **1993**

ΝΑΥΑΓΙΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΙΡΙΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΕΝΝΑΣ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΗΧΟΣ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΜΕΤΡΗΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1993

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ:
ΒΑΣΩ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ-ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ: ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ-ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
Α
ΣΗΜΕΙΟ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΑΙΤΗΣΟΥ
ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ ΤΟΜΗ
ΣΤΑΘΕΡΑ ΙΔΕΑΤΟΥ ΚΑΝΑΒΟΥ: ΚΑΘΕ 10 μ.
0.00
-14.94
Α62
-16.10
Α63
-11.00
Α64
-11.70
Α66
-23.80
Α68
-24.40
Α67
-25.90
Α69
-26.50
Ζ
-17.98
Α43
-16.50
Α36
-20.50

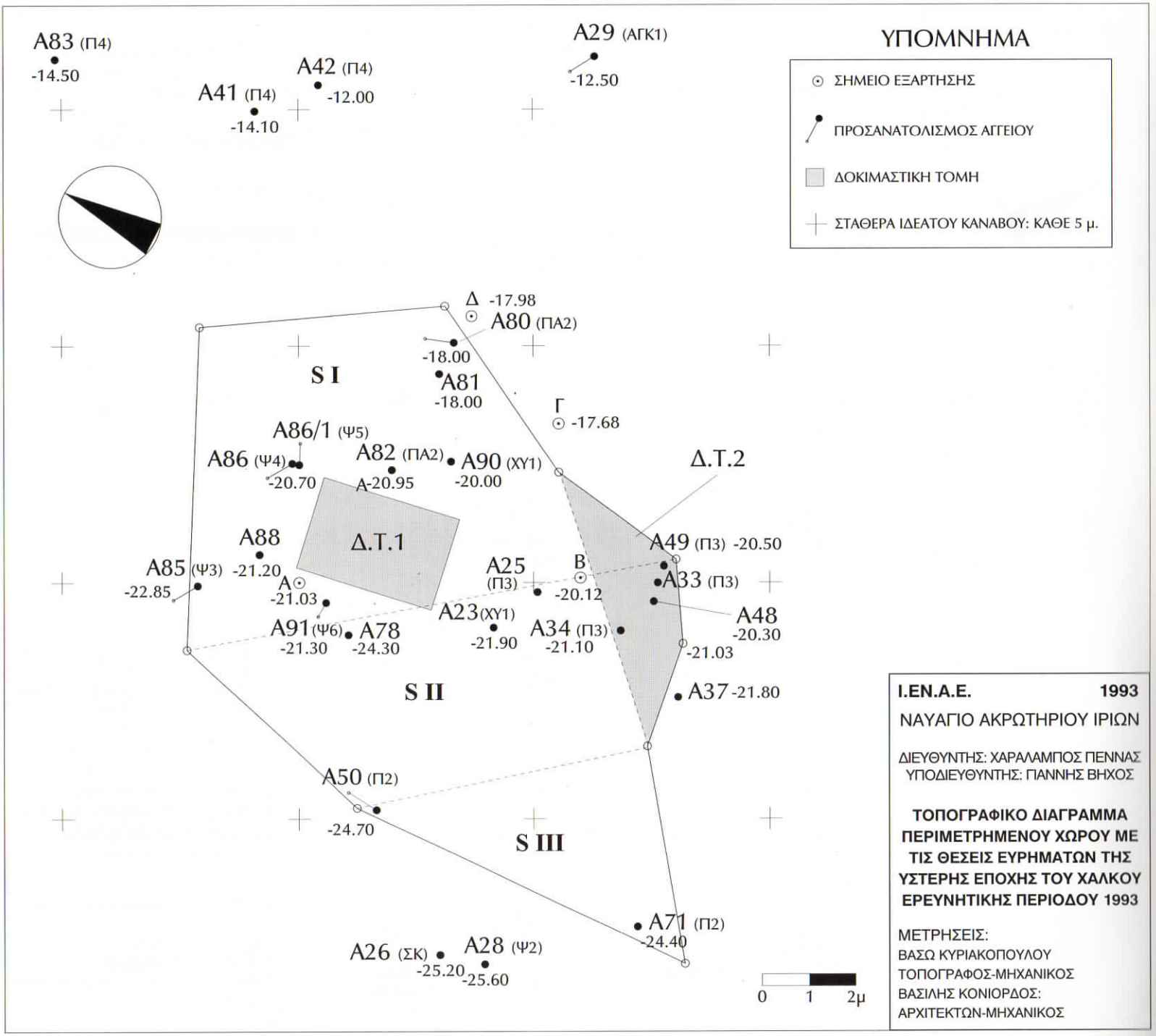

Ι.ΕΝ.Α.Ε. **1993**

ΝΑΥΑΓΙΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΙΡΙΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΕΝΝΑΣ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΗΧΟΣ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΜΕΤΡΗΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1993

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ:
ΒΑΣΩ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ-ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ:
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ-ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

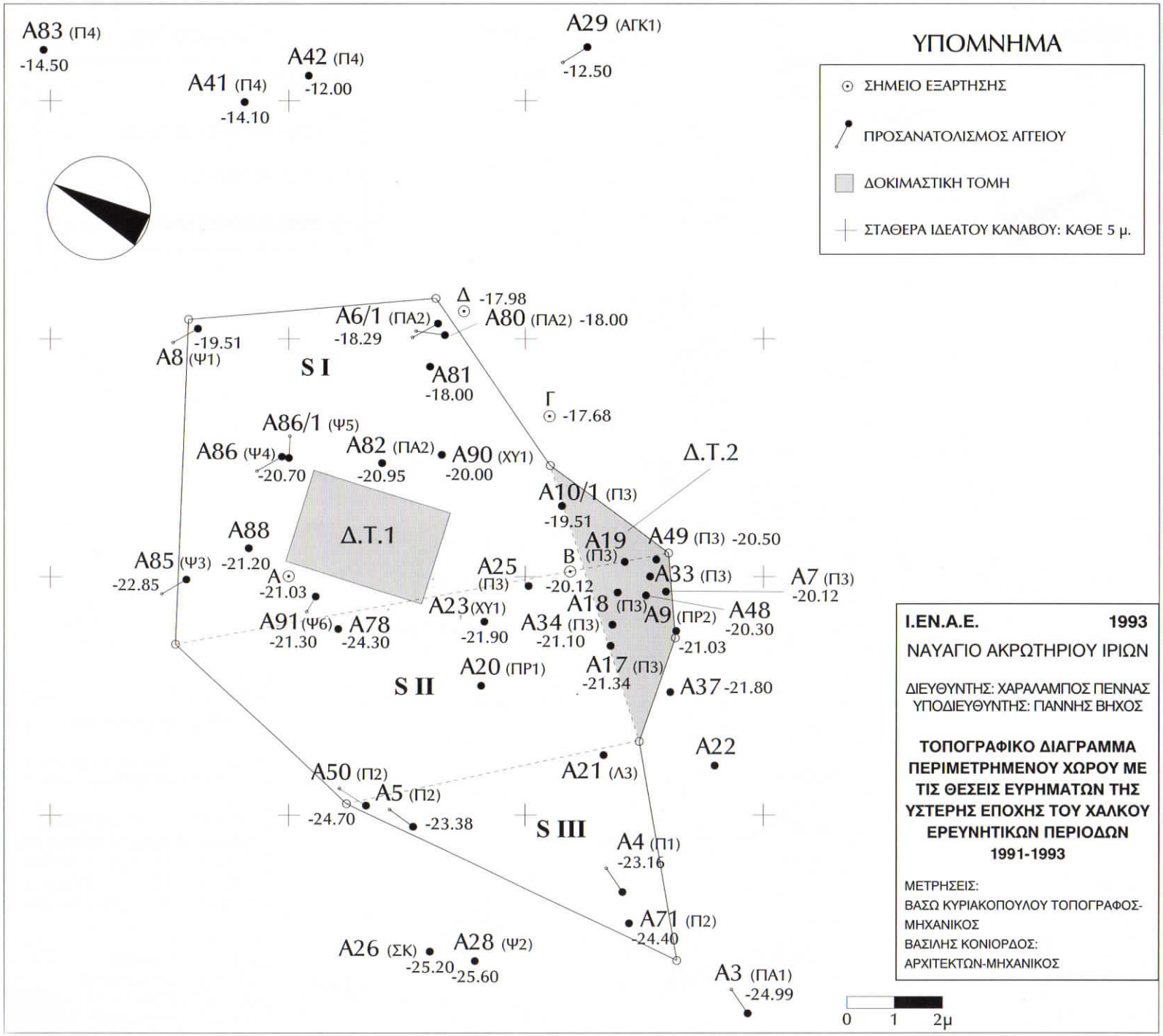
ΥΠΟΜΝΗΜΑ
ΣΗΜΕΙΟ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΑΓΓΕΙΟΥ
ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ ΤΟΜΗ
ΣΤΑΘΕΡΑ ΙΔΕΑΤΟΥ ΚΑΝΑΒΟΥ: ΚΑΘΕ 5 μ.
A83 (Π4) -14.50
A42 (Π4) -12.00
A41 (Π4) -14.10
A29 (ΑΓΚ1) -12.50
Δ -17.98
A6/1 (ΠΑ2) -18.29
A80 (ΠΑ2) -18.00
A8 (Ψ1) -19.51
S I
A81 -18.00
Γ -17.68
A86/1 (Ψ5)
A86 (Ψ4) -20.70
A82 (ΠΑ2) -20.95
A90 (ΧΥ1) -20.00
Δ.Τ.2
A10/1 (Π3) -19.51
A88
Δ.Τ.1
A19 (Π3)
A49 (Π3) -20.50
A85 (Ψ3) -22.85
-21.20
A
-21.03
A25 (Π3)
B
-20.12
A33 (Π3)
A7 (Π3) -20.12
A23 (ΧΥ1) -21.90
A18 (Π3)
A9 (ΠΡ2) -21.03
A48 -20.30
A91 (Ψ6) -21.30
A78 -24.30
A34 (Π3) -21.10
A20 (ΠΡ1)
S II
A17 (Π3) -21.34
A37 -21.80
A22
A21 (Λ3)
A50 (Π2) -24.70
A5 (Π2) -23.38
S III
A4 (Π1) -23.16
A71 (Π2) -24.40
A26 (ΣΚ) -25.20
A28 (Ψ2) -25.60
A3 (ΠΑ1) -24.99
0 1 2μ
I.EN.A.E. 1993
ΝΑΥΑΓΙΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΙΡΙΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΕΝΝΑΣ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΗΧΟΣ
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΜΕΤΡΗΜΕΝΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ 1991-1993
ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ:
ΒΑΣΩ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ-ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ: ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ-ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

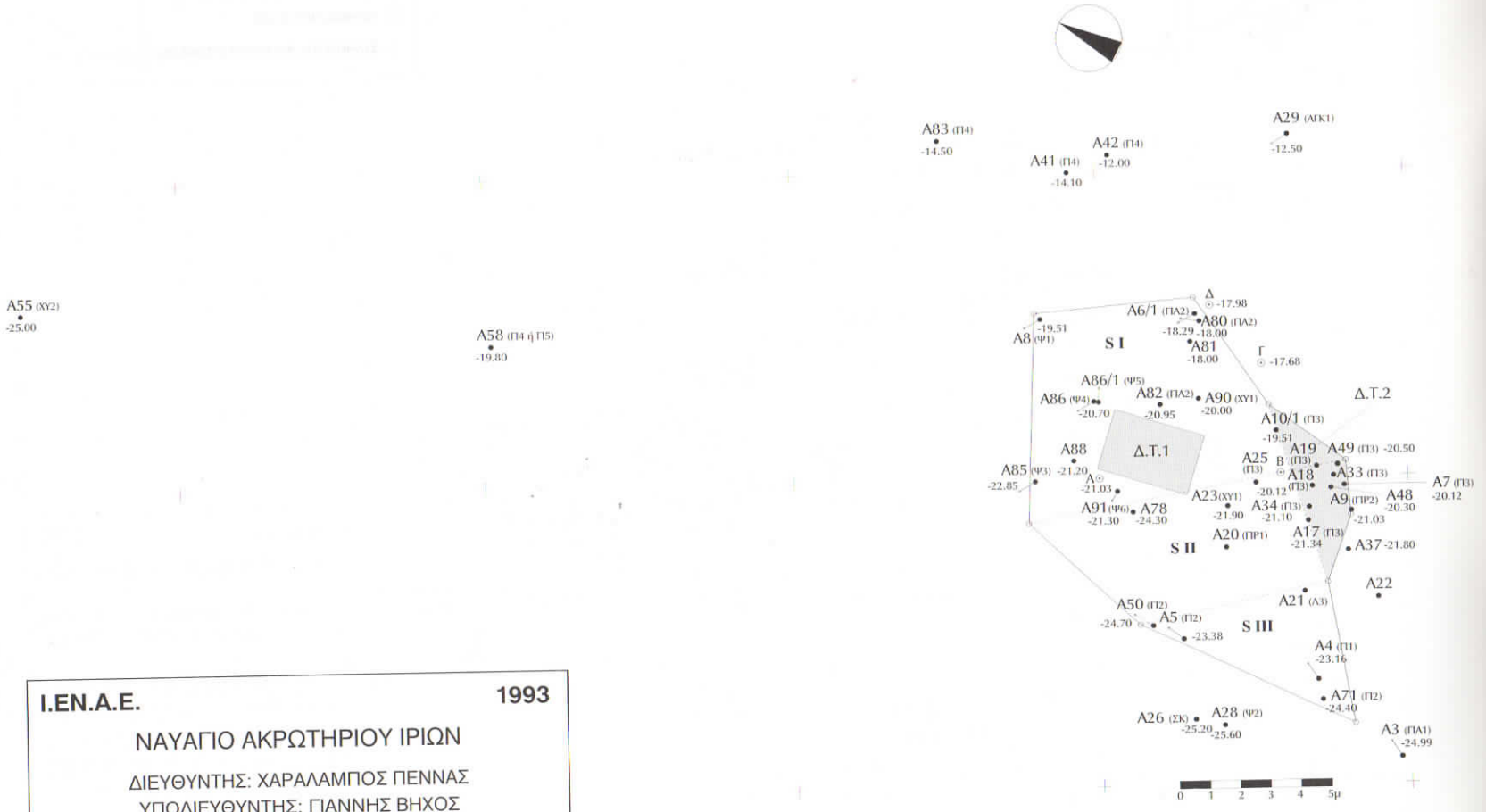

I.EN.A.E. **1993**

ΝΑΥΑΓΙΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΙΡΙΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΕΝΝΑΣ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΗΧΟΣ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΜΕΤΡΗΜΕΝΟΥ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΟΥ ΧΩΡΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΘΕΣΕΙΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ 1991-1993

ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ:
ΒΑΣΩ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΠΟΓΡΑΦΟΣ-ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ: ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ-ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

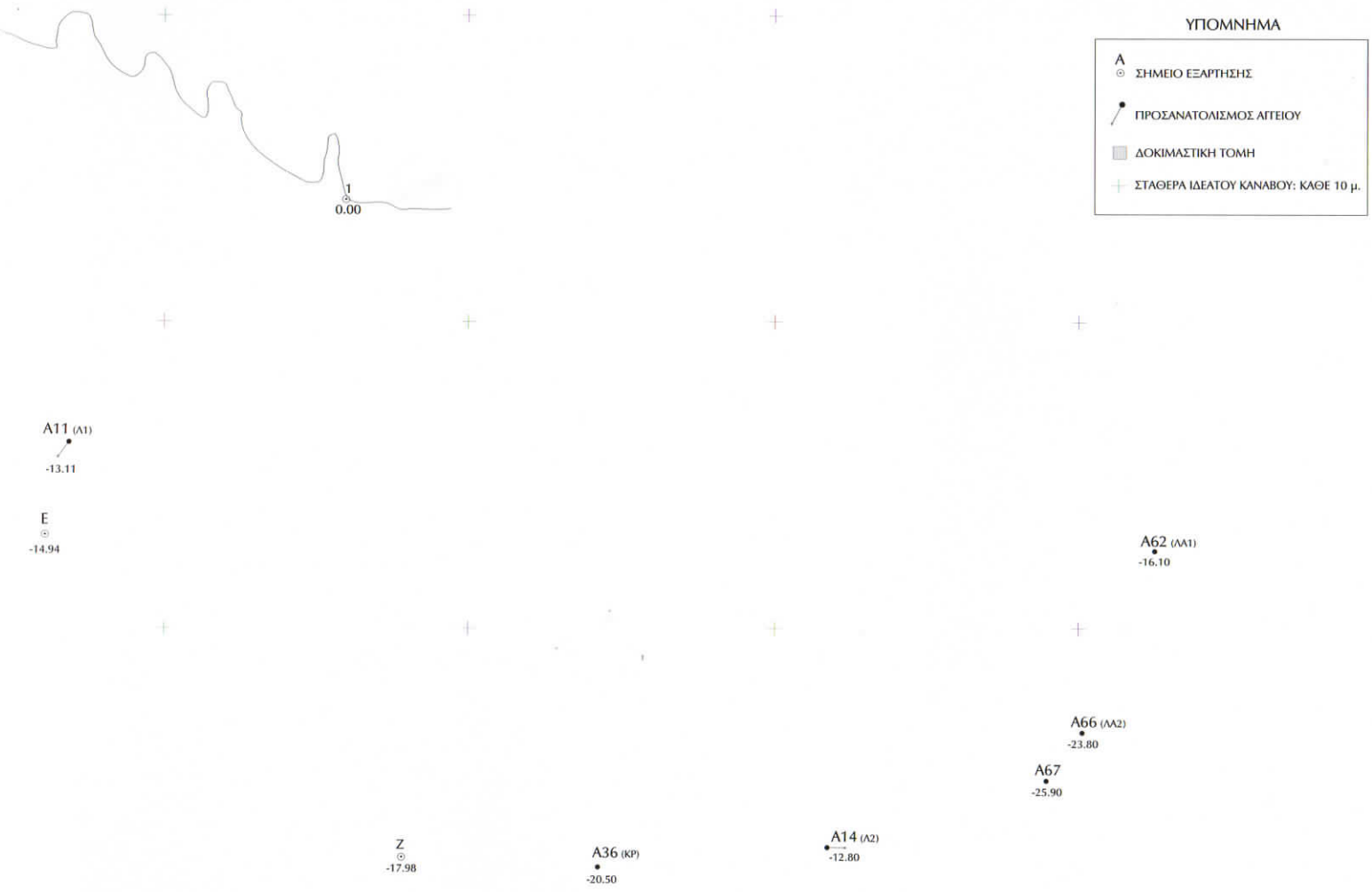
ΥΠΟΜΝΗΜΑ
A
ΣΗΜΕΙΟ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΑΓΓΕΙΟΥ
ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ ΤΟΜΗ
ΣΤΑΘΕΡΑ ΙΔΕΑΤΟΥ ΚΑΝΑΒΟΥ: ΚΑΘΕ 10 μ.
1
0.00
A11 (Λ1)
-13.11
E
-14.94
A62 (ΛΛ1)
-16.10
A66 (ΛΛ2)
-23.80
A67
-25.90
Z
-17.98
A36 (ΚΡ)
-20.50
A14 (Λ2)
-12.80

Εικ. 6. *Άποψη του χώρου ανασκαφής εντός της περιμέτρου (Φωτ. K. Jachney).*

υπήρχαν μικρές αμμώδεις εκτάσεις. Εδώ η ανασκαφή απέδωσε περισσότερο και εντοπίσθηκαν αρκετές ομάδες ευρημάτων που περιλάμβαναν κυρίως μικρά και μεγάλα τμήματα αγγείων, τα περισσότερα από τον τρίτο κυπριακό πίθο Α7 (ομάδες Α33, Α34, Α49). Επίσης εντοπίσθηκε ΝΑ, σε μικρή απόσταση από τον περιμετρημένο χώρο, και το εύρημα Α37, που όταν αργότερα καθαρίστηκε, αποκαλύφθηκε ότι επρόκειτο για έναν ακέραιο ψευδόστομο αμφορέα (ελλιπή κατά το στόμιο).

- Ανασκαφή των δύο από τους τρεις τομείς (SII, SIII) στους οποίους χωρίστηκε ο περιμετρημένος χώρος:

Έχοντας αποκτήσει μία αρκετά ακριβή εικόνα για την κατάσταση του χώρου και τη διασπορά των αρχαιολογικών ευρημάτων, τόσο στην επιφάνεια του βυθού, όσο και κάτω απ' αυτόν, η ερευνητική ομάδα προχώρησε στη συστηματική ανασκαφή των δύο κατώτερων τομέων (SII, SIII). Στον τομέα SII, όπου υπήρχαν μικρότερες αμμώδεις περιοχές και περισσότερα συσσωματώματα, εντοπίσθηκαν κατά την ανασκαφή, ορισμένα ευρήματα, από τα οποία ξεχωρίζουν ένα τμήμα χυτροειδούς μυκηναϊκού αγγείου Α23 και τμήματα κυπριακού πίθου (Α25, Α34), που επίσης πιθανότατα ανήκουν στον τρίτο κυπριακό πίθο (Α7).

Εντός του τομέα SIII εντοπίσθηκαν δύο τμήματα πίθου (Α50, Α71) που πιθανότατα ανήκουν στο δεύτερο κυπριακό πίθο Α5.

Έχοντας σχεδόν ολοκληρώσει τη συστηματική ανασκαφή στους δύο κατώτερους τομείς, η ερευνητική ομάδα συνέχισε με την ανασκαφή του ανώτερου τομέα (SI), καταρχήν γύρω από το χώρο της πρώτης δοκιμαστικής τομής (Δ.Τ. 1). Εκεί οι ανασκαφείς δοκίμασαν την πιο ευχάριστη έκπληξη. Κάτω από ένα μεγάλο τμήμα οξυπύθμενου αμφορέα, που προφανώς τυχαία κύλησε εκεί, μία σχεδόν χιλιετία αργότερα από το ναυάγιο του Κυπρομυκηναϊκού πλοίου, αποκαλύφθηκε συσσωματωμένος με θαλάσσιους οργανισμούς, άμμο και πέτρες, ένας ψευδόστομος αμφορέας (Α85, βλ. *Εικ. 7, 8*). Συνεχίζοντας την ανασκαφή λίγο βορειότερα, αποκαλύφθηκαν δύο ακόμη ακέραιοι (ελλιπείς κατά τα στόμιά τους) ψευδόστομοι αμφορείς, ο ένας από τους οποίους (Α86/1, *Εικ. 9*) φέρει και γραπτή διακόσμηση στο σώμα και στο ψευδοστόμιο. Η αποκάλυψη των τριών αυτών ευρημάτων, σε μικρή απόσταση, οδήγησε την ερευνητική ομάδα να συνεχίσει την ανασκαφή του τομέα SI, όχι τόσο σε περιοχές με άμμο, αλλά εκεί όπου υπήρχαν συσσωματώματα, χρησιμοποιώντας σφυρί και καλέμι για το σπάσιμό τους και τον αναρροφητήρα για την απομάκρυνση της άμμου.

Με τον τρόπο αυτό αποκαλύφθηκαν αρκετές ομάδες ευρημάτων και σημαντικά μεμονωμένα ευρήματα (οι ακέραιοι ψευδόστομοι αμφορείς Α85 και Α91, τα τμήματα Α80 και Α82 από τον δεύτερο πιθαμφορέα Α6/1, καθώς και το δεύτερο ήμισυ του χυτροειδούς αγγείου Α23/Α90). Και κατά τη συστηματική ανασκαφή εμφανίστηκε το σκουρόχρωμο λασπώδες στρώμα λίγο κάτω από την αρχική επιφάνεια του βυθού.

- Τοπογραφική και φωτογραφική αποτύπωση:

Όλα τα ευρήματα που εντοπίσθηκαν επιφανει-

Εικ. 7. *Ανασκαφή του οξυπύθμενου αμφορέα Α84 και του ψευδόστομου Α85 (Φωτ. K. Jachney).*

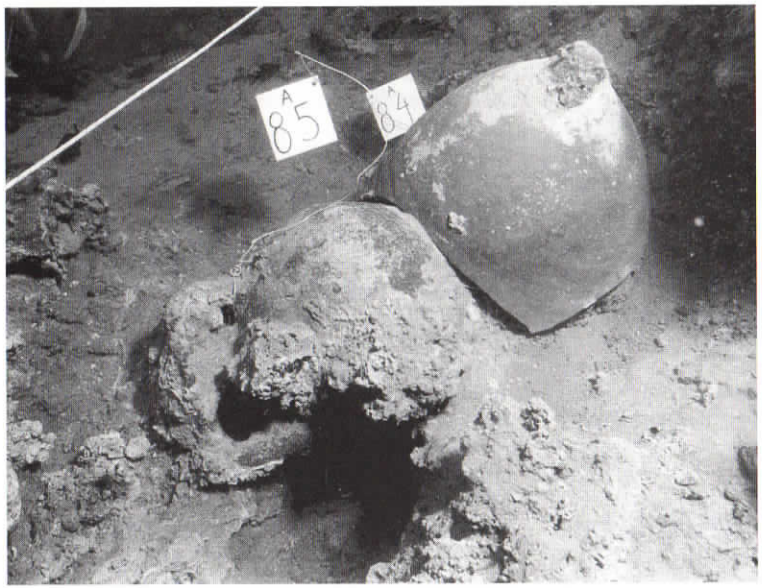

Εικ. 8. *Μετά την απομάκρυνση του κατώτερου σώματος του οξυπύθμενου αμφορέα Α84, εμφανίσθηκε συσσωματωμένος ο ακέραιος ψευδόστομος αμφορέας Α85 (Φωτ. Κ. Jachney).*

Εικ. 9. *Ο γραπτός ψευδόστομος αμφορέας Α86/1 μετά την αποκάλυψή του (Φωτ. Κ. Jachney).*

ακά ή που ήταν καλυμμένα με άμμο, φωτογραφήθηκαν *in situ* και εξαρτήθηκαν από τα σταθερά σημεία με τη μέθοδο του τριπλευρισμού (άξονες Χ, Ψ), πριν από την ανέλκυσή τους. Τα βάθη τους (z) ελήφθησαν με βυθόμετρο ακριβείας. Δυστυχώς αλλεπάλληλες βλάβες του τοπογραφικού συστήματος SHARPS δεν επέτρεψαν ουσιαστικά τη χρησιμοποίησή του κατά την αποτύπωση των θέσεων των ευρημάτων. Μεγάλο μέρος των εργασιών, καθώς και πολλά από τα ευρήματα βιντεοσκοπήθηκαν από τον Βασίλη Κονιόρδο.

- Ανέλκυση, καταγραφή, πρώτες βοήθειες συντήρησης, μεταφορά ευρημάτων:

Εικ. 10. *Ο λαιμός του πιθαμφορέα Α6/1-Α80-Α82 στη θέση που βρέθηκε στο βυθό (Φωτ. Κ. Jachney).*

Εικ. 11. *Το ανώτερο σωζόμενο τμήμα του ψευδόστομου αμφορέα Α28 (Φωτ. Κ. Jachney).*

Εικ. 12. Τρία ανώτερα τμήματα αμφορέων ιστορικών χρόνων, που βρέθηκαν μέσα και γύρω από τον κυρίως χώρο της έρευνας.

Εικ. 13. Τρεις καλυπτήρες (κεραμίδες) ιστορικών χρόνων, που βρέθηκαν εκτός του κυρίως χώρου της έρευνας και ίσως προέρχονται από τη σκεπή πλοίου ιστορικής περιόδου, ή αποτελούν τμήμα φορτίου πλοίου των ιδίων χρόνων (Φωτ. Ν. Τσούχλος).

Η ανέλκυση των ευρημάτων δεν παρουσίασε ιδιαίτερα προβλήματα, εκτός από τα συσσωματωμένα που πρώτα αποκολλήθηκαν με προσοχή και τους ψευδόστομους αμφορείς, που λόγο του όγκου τους χρειάστηκε ειδική μέριμνα κατά την ανέλκυσή τους. Μεγαλύτερο πρόβλημα παρουσίασε η ανέλκυση των τμημάτων του πιθαμφορέα, λόγω της ιδιαίτερα εύθραυστης κατάστασης των τοιχωμάτων του. Τα ευρήματα από την ανασκαφή φυλάχθηκαν προσωρινά στο εμπορευματοκιβώτιο, καθόλη τη διάρκεια της έρευνας, μέσα σε δοχεία με θαλάσσιο νερό. Τα μεγαλύτερα από τα ανελκυσθέντα ευρήματα τοποθετήθηκαν σε μεγάλη δεξαμενή με νερό (μίγμα 1/3 θαλασσίου και 2/3 γλυκού). Εκεί οι συντηρήτριες Ανίτα Μωραΐτου και Θεοφανώ Σαραμαντή έλαβαν τα πρώτα μέτρα αφαλάτωσης και συντήρησης. Οι αρχαιολόγοι Γιάννος Λώλος, Γιάννης Βήχος και Στέλλα Δεμέστιχα κατέγραψαν όλα τα ευρήματα και εισήγαγαν επιτόπου τα στοιχεία σε ηλεκτρονικό υπολογιστή. Η Στέλλα Δεμέστιχα σχεδίασε ένα σημαντικό αριθμό από τα ευρήματα επιτόπου, ενώ οι Νίκος Τσούχλος και Kyle Jachney τα φωτογράφησαν.

Συνολικά ανελκύσθηκαν 71 ομάδες ευρημάτων, πήλινων κυρίως αγγείων και οστράκων, δύο λίθινες άγκυρες (η μία μέσα από το χώρο του ναυαγίου), λίθοι από έρμα πλοίου και μικρά τμήματα ξύλου.

Πρώτα αποτελέσματα της ερευνητικής περιόδου του 1993

1. Επιβεβαιώθηκε ότι η κύρια συγκέντρωση του φορτίου του Κυπρομυκηναϊκού ναυαγίου βρίσκεται εντός και γύρω του οριοθετημένου χώρου, σε μικρές από αυτόν αποστάσεις, καθώς και ότι το φορτίο ήταν χρονολογικά ομοιογενές.

2. Ανελκύσθηκε σημαντικός αριθμός ακέραιων ή σχεδόν ακέραιων αγγείων, καθώς και αρκετά όστρακα αγγείων, διευρύνοντας τόσο την ποσότητα της κεραμεικής που ανήκε στο φορτίο του πλοίου, όσο και τους τύπους της.

3. Η συστηματική ανασκαφή στον κυρίως χώρο (σε βάθος κάτω από την αρχική επιφάνεια του βυθού, που κυμάνθηκε από 0,90 έως και 1,20 μ.) απεκάλυψε σημαντικά στοιχεία για τη στρωματογραφία του χώρου, τις συνθήκες δημιουργίας συσσωματωμάτων, ενώ ο τρόπος διασποράς του φορτίου δίνει σημαντικές πληροφορίες για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ναυάγησε το πλοίο. Η συστηματική μελέτη και σύγκριση των συγκεντρωθέντων στοιχείων έχει ήδη αρχίσει και τα πρώτα της αποτελέσματα θα δημοσιευθούν μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας.

4. Τόσο ο χώρος του ναυαγίου, όσο και η ευρύτερη περιοχή (κυρίως γύρω από τη μύτη του ακρωτηρίου Ιρίων), αποτελεί "κλασικό σημείο ναυαγίων", λόγω των επικρατούντων ανέμων και θαλάσσιων ρευμάτων. Έτσι επιβεβαιώνεται ότι τα μεταγενέστερα κεραμεικά, ακόμη και αυτά που βρέθηκαν εντός του κυρίως χώρου της έρευνας, αποτελούν τμήματα μεταγενεστέρων ναυαγίων ή τυχαίες απορρίψεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανακάλυψη δύο τουλάχιστον οστράκων αγγείων που φαίνεται ότι χρονολογούνται στην Πρώϊμη Εποχή του Χαλκού, καθώς και η λίθινη τραπεζοειδής άγκυρα με μία οπή (Ω2) από τη μύτη του ακρωτηρίου (*Εικ. 5*). Για τα μεταγενέστερα ευρήματα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανακάλυψη ενός μολύβδινου δακτυλίου (βλ. *Εικ. 4,* σελ. 18) και των τεσσάρων κεραμίδων (καλυπτήρες;) (*Εικ. 13*), που ίσως ανήκαν σε σκεπή στέγαστρου πλοίου των ύστερων αρχαίων χρόνων ή των πρώιμων βυζαντινών.

Όλα τα ευρήματα μεταφέρθηκαν με το τρεχαντήρι ΚΑΛΟΚΥΡΑ στο εργαστήριο συντήρησης του Ι.ΕΝ.Α.Ε. στο Μουσείο Σπετσών, όπου φυλάσσονται και τα υπόλοιπα ευρήματα από το ναυάγιο του ακρωτηρίου Ιρίων και συνεχίσθηκαν αμέσως οι εργασίες αφαλάτωσής τους.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας επισκέφθηκαν τον καταυλισμό του Ι.ΕΝ.Α.Ε. και ενημερώθηκαν για την έρευνα οι Hon. Andrew Frazer, Lady Charlotte Frazer, Prince and Princess

Lubkowitsh και ο κύριος και η κυρία Mancrieft. Τους επισκέπτες συνόδευε ο τ. πρόεδρος του Ι.ΕΝ.Α.Ε. Χάρης Τζάλας.
Επίσης το χώρο επισκέφθηκε η Γαλλίδα δημοσιογράφος Catherine Boitard του Γαλλικού Πρακτορείου Ειδήσεων και η Ελληνογαλλίδα δημοσιογράφος Angelique Coucounis του Archeologia, Radio Suisse-Romande και Radio Canada, οι οποίες έστειλαν ανταποκρίσεις για την εξέλιξη και τη σημασία της έρευνας, καθώς και ο εφοπλιστής Π. Νομικός συνοδευόμενος από τον Άδωνι Κύρου.
Στη διάρκεια της έρευνας επισκέφθηκαν τον χώρο οι καθηγητές Βάσος Καραγιώργης και Σπύρος Ιακωβίδης, οι οποίοι αφού εξέτασαν τα ευρήματα αντάλλαξαν απόψεις με τους ανασκαφείς για τη χρονολόγηση, την προέλευση και τη σημασία τους. Το χώρο επισκέφθηκε, επίσης, ο Ανδρέας Δαυΐδ με την οικογένειά του. Ο κ. Δαυΐδ, συνοδευόμενος από τον Καθηγητή Βάσο Καραγιώργη και τους υπευθύνους της έρευνας επισκέφθηκαν και το Μουσείο Σπετσών όπου φυλάσσονται τα ανελκυσθέντα από το ναυάγιο του ακρωτηρίου Ιρίων ευρήματα και υποσχέθηκαν κάθε δυνατή ενίσχυση σε ενδεχόμενη μελλοντική έκθεσή τους εκεί.
Οι τελευταίες ημέρες της ερευνητικής περιόδου συνέπεσαν με το 5ο Συμπόσιο Ναυπηγικής στην Αρχαιότητα που έγινε στο Ναύπλιο. Πολλά από τα μέλη της ερευνητικής ομάδας συμμετείχαν στο συνέδριο, είτε με ανακοινώσεις είτε ως ακροατές. Την τελευταία ημέρα του Συμποσίου, ο διευθυντής της έρευνας Χαράλαμπος Πέννας, έκανε σύντομη ανακοίνωση για τα αποτελέσματα της ερευνητικής περιόδου του 1993 στο ναυάγιο ακρωτηρίου Ιρίων. Η παρουσίαση αυτή αφιερώθηκε στους Χ. Κριτζά και Ν. Τσούχλο. Μετά το τέλος των εργασιών του Συμποσίου οι αρχαιολόγοι Patrice Pomey και Honor Frost επισκέφθηκαν τον καταυλισμό του Ι.ΕΝ.Α.Ε. στα Ίρια, εξέτασαν τα ευρήματα και στη συνέχεια καταδύθηκαν στο χώρο του ναυαγίου συνοδευόμενοι από τους Βασίλη Κονιόρδο και Φαίδωνα Αντωνόπουλο. Οι ξένοι ειδικοί εντυπωσιάσθηκαν από τα ευρήματα, τη σημασία του ναυαγίου και τον τρόπο διεξαγωγής της έρευνας και εξέφρασαν τη χαρά τους που τους δόθηκε η ευκαιρία να καταδυθούν στο χώρο της έρευνας. Το χώρο της έρευνας επσκέφθηκε και ο Βρετανός αρχαιολόγος Tobby Parker.
Το κόστος των εργασιών της ανασκαφικής περιόδου του 1993 στο Κυπρομυκηναϊκό ναυάγιο του ακρωτηρίου Ιρίων, καλύφθηκε από γενναία χορηγία του ***Ιδρύματος Α. Γ. Λεβέντη*** και άλλες μικρότερες χορηγίες. Σημαντική ήταν η προσφορά σε υπηρεσίες, μέσα και εξοπλισμό από το Νίκο Κουτσουράκη της Κουτσουράκης-Ελευθεριάδης ΕΠΕ, τον Κώστα Νιζάμη του Ελληνικού Κέντρου Καταδύσεων, τον Άδωνι Κύρου, την ασφαλιστική εταιρεία Nasco Karaoglan ΕΠΕ, το Υπουργείο Υγείας, την Κοινοπραξία Υδροπτερύγων. Επίσης ευχαριστούμε το Λιμενικό Σώμα για τις λιμενικές διευκολύνσεις, την Κοινότητα Παραλίας Ιρίων, τον Βασίλη Πριόβολο και τα μέλη της ερευνητικής ομάδας του Ι.ΕΝ.Α.Ε που εργάσθηκαν αφιλοκερδώς για την εκτέλεση της έρευνας.
Ιδιαιτέρως ευχαριστούμε τον ***Καθηγητή Βάσο Καραγιώργη***, Επίτιμο Μέλος του Ι.ΕΝ.Α.Ε., για την αποφασιστική του υποστήριξή και τη συνεργασία του, τον κ. ***Κωνσταντίνο Λεβέντη*** και τον κ. ***Ανδρέα Δαυΐδ*** για την ειλικρινή και έμπρακτη υποστήριξή τους.
Το Ι.ΕΝ.Α.Ε., θέλοντας να τονίσει την ιδιαίτερη σημασία της έρευνας σε ένα ναυάγιο στον Αργολικό κόλπο με φορτίο από την Κύπρο, αποφάσισε να προσκαλεί σε κάθε ερευνητική περίοδο έναν Κύπριο καταδυόμενο αρχαιολόγο καλύπτοντας τα έξοδά του. Το 1993 ήρθε από την Κύπρο η Χαραλαμπία Κέντη.

ΝΑΥΑΓΙΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΙΡΙΩΝ (1993)
ΙΙ. ΟΙ ΛΙΘΙΝΕΣ ΑΓΚΥΡΕΣ

Γιάννη Βήχου

Η ερευνητική περίοδος του 1993 στο χώρο του ναυαγίου ακρωτηρίου Ιρίων απέδωσε, εκτός της σημαντικής κεραμεικής της Υστεροελλαδικής εποχής και δύο λίθινες άγκυρες, των δύο πιο αντιπροσωπευτικών τύπων: με μία οπή και με τρεις οπές. Η μελέτη των αγκυρών, όπως και όλων των ναυτικών στοιχείων που έχουν συγκεντρωθεί από την ανασκαφή, βρίσκεται σε εξέλιξη. Έτσι, εδώ, παρουσιάζουμε τα πρώτα βασικά στοιχεία των δύο αγκυρών, χωρίς να προχωρούμε σε διεξοδικότερη μελέτη, με παράθεση παραλλήλων και έρευνα προέλευσης που αποτελούν αντικείμενο της υπό εξέλιξη ευρύτερης μελέτης του ναυαγίου.

Α29. *(Εικ. 1 και 3α)*
Η λίθινη άγκυρα Α29 βρέθηκε σε βραχώδη βυθό με μικρές εκτάσεις άμμου, σε βάθος 12,5 μ. ανατολικά και σε απόσταση 6 περίπου μέτρων από την κύρια συγκέντρωση του Κυπρομυκηναϊκού φορτίου (βλ. σελ. 6-11).

Περιγραφή
Λίθινη πλακοειδής άγκυρα απιόσχημου περιγράμματος με μία οπή στην κορυφή και δύο στη βάση. Από ψηφιδοπαγές εύθριπτο πέτρωμα.

Βασικές διαστάσεις
μεγ. σωζ. ύψος: 48,3 εκ., μεγ. σωζ, πλάτος: 40,5 εκ., μεγ. σωζ. πάχος: 9 εκ., μέση. διάμ. οπών: 2,2 εκ., βάρος: *(με φθορές και σπασίματα από τη χρήση)*: 25 χιλ.

Σχόλια
Η επάνω οπή χρησιμοποιείτο για να περνάει το σχοινί πρόσδεσής της από το σκάφος και οι δύο άλλες για την τοποθέτηση ξύλινων "δοντιών". Είναι, δηλαδή, σύμφωνα με την τυπολογία της Honor Frost, "σύνθετου τύπου" (composite type)[1], τύπος ο οποίος, πάντα σύμφωνα με την H. Frost, χρησιμοποιείτο για αγκυροβόληση σε αμμώδεις βυθούς. Η εύρεσή της λίγο πάνω από την κύρια συγκέντρωση του φορτίου του ναυαγίου των Ιρίων, θα μπορούσε να τη συνδέσει με το Κυπρομυκηναϊκό πλοίο, παρά το σχετικά μικρό της βάρος. Από τον τύπο, όμως και το σχήμα της, δεν μπορεί να χρονολογηθεί με βεβαιότητα, μια που τέτοιες άγκυρες χρησιμοποιούνταν από την Εποχή του Χαλκού έως τα μεσαιωνικά χρόνια[2].
Και οι τρεις οπές έχουν διανοιγεί και από τις δύο πλευρές (με ξύλινο τρυπάνι), καθώς το σχήμα της διατομής και των τριών οπών είναι δύο κόλουροι κώνοι[3].

Ω2. *(Εικ. 2 και 3β)*
Η δεύτερη λίθινη άγκυρα βρέθηκε σε βάθος 20 μέτρων, 28 περίπου μέτρα από τη μύτη του ακρωτηρίου Ιρίων και 100 περίπου μέτρα από την κύρια συγκέντρωση. Ήταν ξαπλωμένη σ' ένα πλάτωμα με άμμο, η κορυφή της, όμως, ακουμπούσε σε ένα μεγάλο βράχο (βλ. *Εικ. 4*, σελ. 5). Κοντά και γύρω από την άγκυρα εντοπίσθηκαν πολλά όστρακα αγγείων, ένα από τα οποία χρονολογείται πιθανότατα στην Πρωτοελλαδική περίοδο. Η άγκυρα με τα κεραμεικά ευρήματα, καθώς και η επικίνδυνη για τη ναυσιπλοΐα περιοχή, συνηγορούν στην ύπαρξη ενός ή περισσοτέρων ναυαγίων ακριβώς στη μύτη του ακρωτηρίου Ιρίων.

Περιγραφή
Μεγάλων διαστάσεων λίθινη άγκυρα ακανόνιστου τραπεζοειδούς σχήματος με μία οπή στην

κορυφή. Έχει γενικά πυραμιδοειδή εμφάνιση, διαπλατυνόμενη από την κορυφή προς τη βάση. Φέρει πολλά παλαιά σπασίματα σε όλες τις πλευρές της, ενώ στη μία πάνω γωνία, ορθογώνια απότμηση.

Βασικές διαστάσεις
μεγ. σωζ. ύψος: 48,5 εκ., μεγ. σωζ, πλάτος: 38 εκ., μεγ. σωζ. πάχος: 14,5 εκ., μεγ. διάμ. οπής: 5 εκ., βάρος: *(με φθορές και σπασίματα από τη χρήση)*: 42 χιλ.

Σχόλια
Η μοναδική οπή στην κορυφή της άγκυρας χρησιμοποιείτο για να περνάει το σχοινί πρόσδεσής της από το σκάφος. Ανήκει, δηλαδή, σύμφωνα με την τυπολογία της Honor Frost, στον τύπο των αγκυρών που ακινητοποιούσαν το πλοίο μόνο με το βάρος τους (weight anchor) και χρησιμοποιείτο, πάντα κατά την H. Frost, για αγκυροβόληση σε βραχώδεις βυθούς[4]. Η οπή της έχει σχήμα δύο κούλουρων κώνων, πράγμα που σημαίνει ότι είναι διανοιγμένη με τον τρόπο που περιγράψαμε για τις οπές της άγκυρας Α29. Η γενική της εμφάνιση αναπέμπει σε προϊστορικούς χρόνους, αλλά το πολύ ακανόνιστο τραπεζιοειδές σχήμα της δεν ανταποκρίνεται σε κανένα χαρακτηριστικό σχήμα άγκυρας αυτής της περιόδου. Αυτό, σε συνδυασμό με την κατεργασμένη γωνιώδη τομή στην μία από τις επάνω γωνίες της, παραπέμπει σε αντικείμενο που χρησιμοποιήθηκε ως άγκυρα σε δεύτερη, ίσως, χρήση. Η πρώτη χρήση της, ενδεχομένως να ήταν σε προϊστορικό ελαιοτριβείο ως βάρος[5].

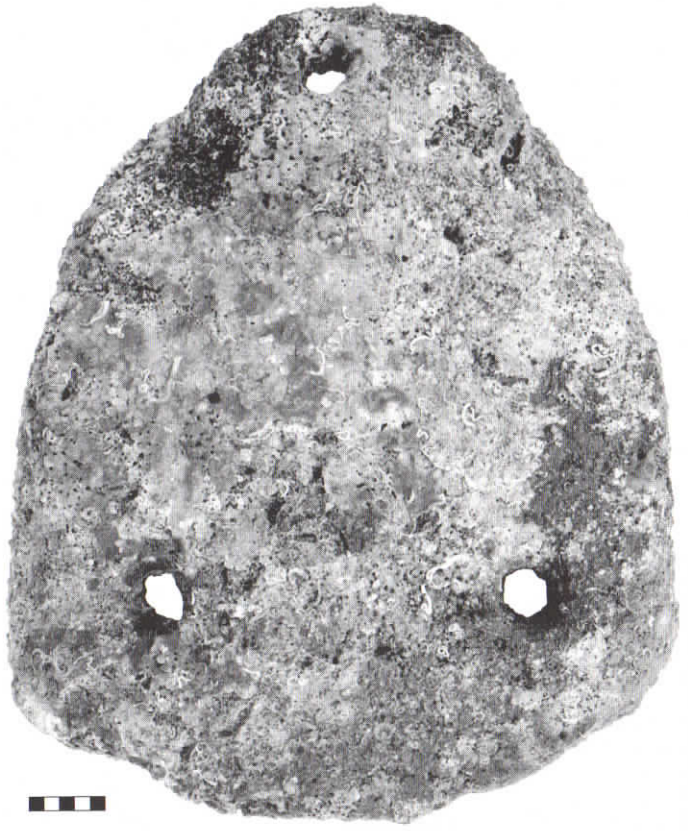

Εικ. 1. *Η λίθινη άγκυρα Α29. Βρέθηκε λίγο πάνω από την κύρια συγκέντρωση του φορτίου του ναυαγίου. (Φωτ. Νίκος Τσούχλος)*

Εικ. 2. *Η ειδικός στις άγκυρες Honor Frost και ο καθηγητής Patrice Pomey, εξετάζουν την άγκυρα Ω2 κατά την επίσκεψή τους στα Ίρια το καλοκαίρι του 1993 (Φωτ. Νίκος Τσούχλος).*

Ο Δρ. Γ. Κωνσταντίνου, διευθυντής του Τμήματος Γεωλογικής Επισκόπησης της Κύπρου, που είχε την καλωσύνη να εξετάσει το πέτρωμα της άγκυρας, το προσδιόρισε στο είδος "πυροξενίτης" και δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο να προέρχεται από την Κύπρο[6].

Πρώτα Συμπεράσματα

- Και οι δύο άγκυρες αποτελούνται από εύθριπτα και κακής ποιότητας πετρώματα (τουλάχιστον για την κατασκευή αγκυρών). Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για άγκυρες που είτε κατασκευάσθηκαν από ανάγκη, σε κάποια ακτή κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού, με ότι υλικό μπορούσε εκεί να βρεθεί, είτε για άγκυρες που χρησιμοποίηθηκαν από μικρά σκάφη, τοπικής ακτοπλοΐας. Αλλά και το μέγεθος και το βάρος των δύο αγκυρών παραπέμπει σε μικρά σκάφη, αφού κανένα μεγάλο ποντοπόρο πλοίο δε θα μπορούσε ικανοποιητικά να ακινητοποιηθεί με τη χρήση μόνο, κάθε μίας από αυτές τις δύο άγκυρες.
- Οι άγκυρες δεν μπορούν να χρονολογηθούν, διότι τυπολογικά δεν ανήκουν σε καμμία από τις χαρακτηριστικές κατηγορίες. Το είδος των πετρωμάτων τους δεν εξασφαλίζει βέβαιη τεκμηρίωση της προέλευσής τους, αφού τα πετρώματα αυτά είναι πολύ κοινά.

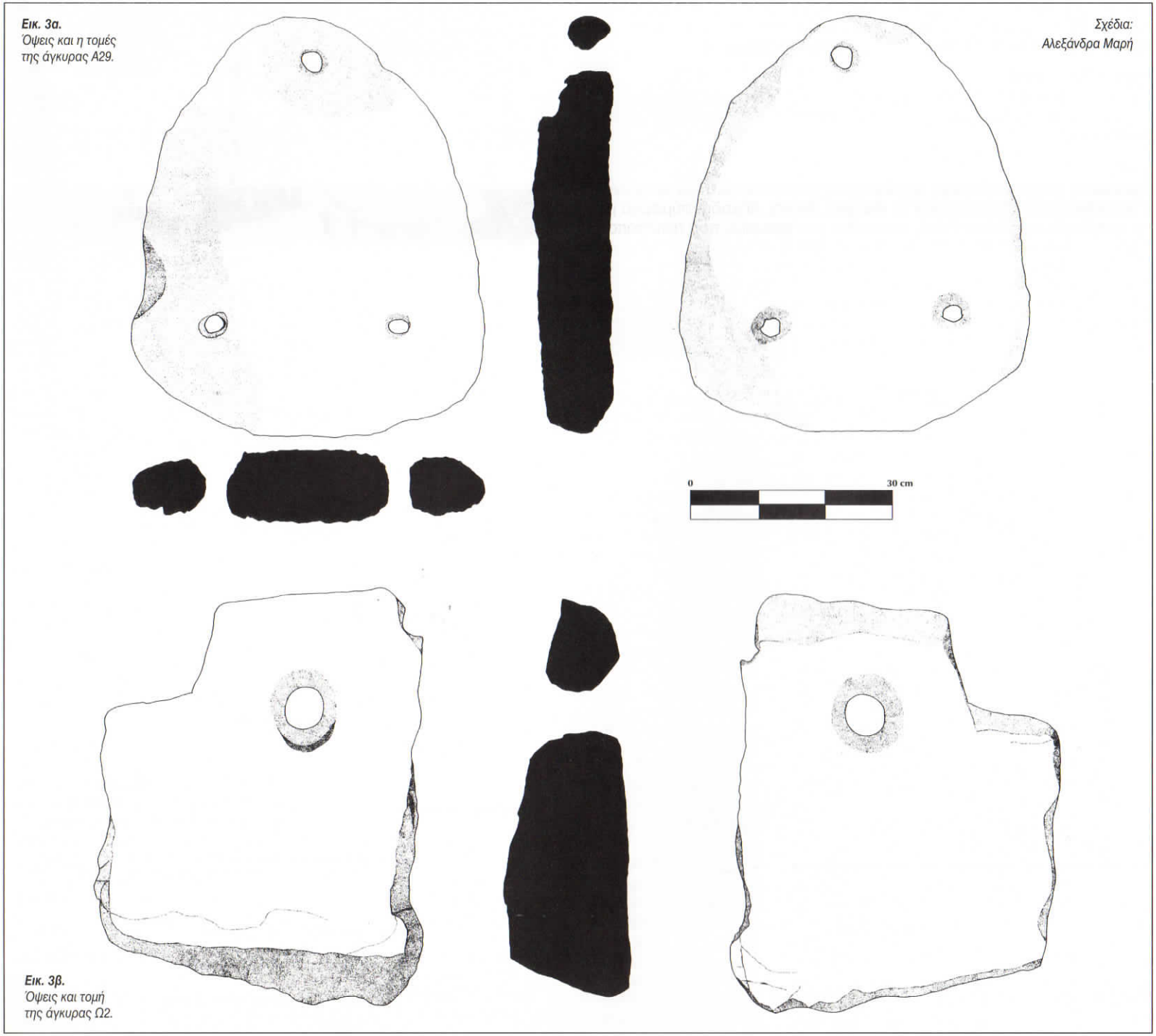

Εικ. 3α.
Όψεις και η τομές της άγκυρας Α29.

Σχέδια:
Αλεξάνδρα Μαρή

Εικ. 3β.
Όψεις και τομή της άγκυρας Ω2.

- Παρά τις παραπάνω δυσκολίες, σκοπός μας είναι η συλλογή όλων των στοιχείων που μπορούν να προκύψουν από τη συστηματική εξέτασή τους, κυρίως για την άγκυρα Α29 που έχει περισσότερες πιθανότητες να συνδέεται με το Κυπρομυκηναϊκό πλοίο των Ιρίων.

Ευχαριστούμε την Η. Frost που εξέτασε τις άγκυρες κατά την επίσκεψή της το 1993 στο χώρο της ανασκαφής, και τον Δρα Γ. Κωνσταντίνου, για τις πολύτιμες πληροφορίες που μας έδωσε για το πέτρωμα της άγκυρας Ω2.

Ο μολύβδινος δακτύλιος Α1. *(Εικ. 4)*

Μεταξύ του μεταγενέστερου κεραμεικού υλικού που εντοπίσθηκε στον περίγυρο του Κυπρομυκηναϊκού φορτίου, περιλαμβάνεται και ένα μεταλλικό εύρημα. Πρόκειται για έναν μολύβδινο δακτύλιο με μέση διάμ. 10,8 εκ, υπολογ. ύψος 12,9 εκ. και μεγ. πάχος 1,8 εκ. Αρχικά έφερε μια πλάτυνση με οπή για το δέσιμό του με σχοινί. Τέτοιοι δακτύλιοι έχουν βρεθεί αρκετοί, σε ποικιλία μεγεθών και βάρους, κυρίως στη Δυτική Μεσόγειο[7]. Συνήθως είναι μεμονωμένα ευρήματα, σε τόπους αγκυροβολίας ή ψαρέματος, αλλά έχουν βρεθεί και σε περιβάλλοντα αρχαίων ναυαγίων[8]. Η χρήση τους δεν είναι βέβαιη, αλλά πιθανότατα χρησιμοποιούνταν για την απελευθέρωση αγκυρών που είχαν "σκαλώσει" στο βυθό. Η ύπαρξη διακοσμητικών αποτυπωμάτων τέτοιων δακτυλίων σε μολύβδινους στύπους αρχαίων αγκυρών, ως αποτροπαϊκά σύμβολα, ενισχύει την άποψη αυτή[9].

Ο δακτύλιος από τα Ίρια, ανήκει στα μικρά παραδείγματα τέτοιων αντικειμένων. Πρόκειται, επομένως, για εξάρτημα για την απελευθέρωση μικρής άγκυρας ή παραγαδιών ψαρέματος. Η απώλεια του πάνω τμήματός του με την οπή πρόσδεσης, σημαίνει ότι έσπασε την τελευταία φορά που χρησιμοποιήθηκε.

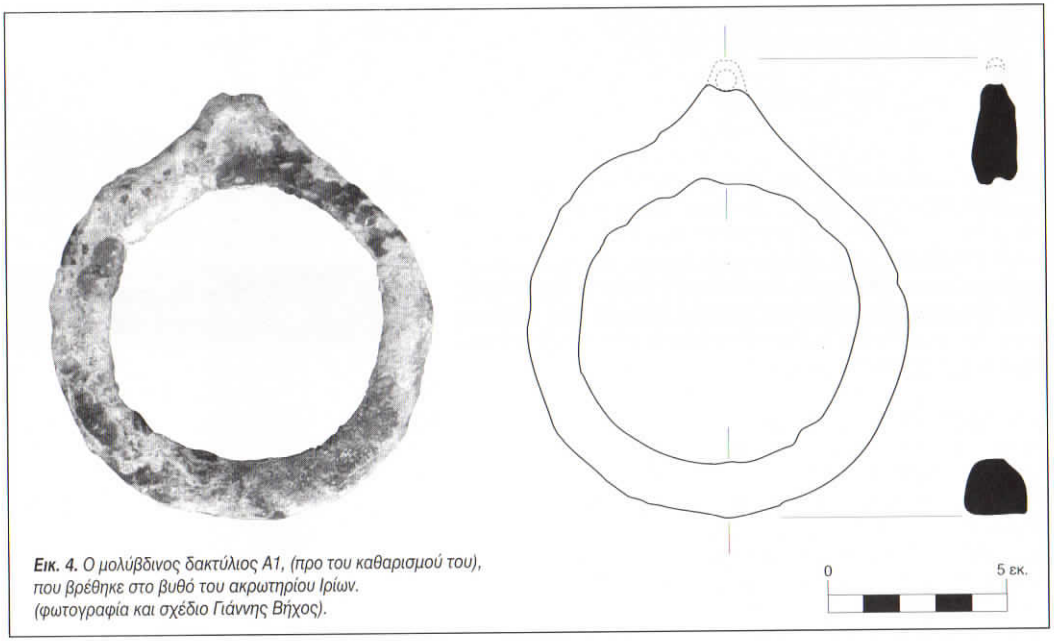

Εικ. 4. *Ο μολύβδινος δακτύλιος Α1, (προ του καθαρισμού του), που βρέθηκε στο βυθό του ακρωτηρίου Ιρίων. (φωτογραφία και σχέδιο Γιάννης Βήχος).*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τύπους λίθινων αγκυρών, βλ. Frost 1963, 7-10.
2. Για τη χρήση λίθινων αγκυρών και κατά τα μεσαιωνικά χρόνια, βλ. Frost 1970, Grosmmann & Kingsley 1996, 49-54.
3. Για τους τρόπους διάνοιξης των οπών των λίθινων αγκυρών και τα σχήματά τους, βλ. Frost 1970, 388.
4. Frost 1963, 7-10.
5. Χατζησάββας 1992.
6. Ο Δρ. Γεώργιος Κωνσταντίνου, διευθυντής του Τμήματος Γεωλογικής Επισκόπησης της Κύπρου, αναφέρει στην έκθεσή του: "Πετρολογικά, το δείγμα είναι πυροξενίτης. Ορυκτολογικά, αποτελείται σχεδόν εξ' ολοκλήρου από πυροξένους, κυρίως από κλινοπυρόξενο. Τόσον ο ορθοπυρόξενος όσο και ο κλινοπυρόξενος, έχουν μερικώς εξαλλοιωθεί σε χλωρίτη ή και σε μικρόκοκκο ασβεστίτη, αποτέλεσμα τυπικής υδροθερμικής εξαλλοίωσης σε μια θερμοκρασία γύρω στους 250° C.
Τέτοια πετρώματα βρίσκονται στο Τρόοδος, στην περιοχή του Δάσους Λεμεσού και σε μικρότερες ποσότητες στον Ακάμα. Κροκάλες διαμέτρου μέχρι 30 εκ. σε μικρές ποσότητες, βρίσκονται στους ποταμούς που διασχίζουν το Τρόοδος. Στην περιοχή του Δάσους της Λεμεσού, στις νότιες παραλίες, βρίσκεται σε ακόμη λιγότερες ποσότητες.
Προσωπικά δε βλέπω τίποτε το ιδιαίτερο σ' αυτό το πέτρωμα, για να ψάξει κανείς να το βρει στις νότιες παραλίες της Κύπρου και να το χρησιμοποιήσει *(για κατασκευή αγκυρών)*, τη στιγμή που οι παραλίες αυτές είναι γεμάτες με άλλα πετρώματα που εξυπηρετούν πολύ καλλίτερα το σκοπό αυτό. Επίσης το μέγεθος των κροκάλων αυτών είναι κατά το πλείστον μικρό για οποιαδήποτε κατασκευή άγκυρας".
7. Gianftotta και Pomey 1980, σελ. 286-288.
8. Ένας μεγαλύτερος (μεγ. διάμ. 28 εκ.) μολύβδινος δακτύλιος, με δύο οπές πρόσδεσης, βρέθηκε στο ναυάγιο του Porticello, στην Ιταλία (415-385 π.Χ.), βλ. Eisman και Ridgway, σελ. 23-24, fig. 2.23, 2.24.
Μικρότερος μολύβδινος δακτύλιος βρέθηκε και στο Ελληνιστικό ναυάγιο στο Serçe Limani, Pulak και Townsend 1987, σελ. 40-41, fig. 9.
9. Haldane 1985, σελ. 420, 555-557.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Honor Frost, 1963: "From Rope to Chain; on the Development of Anchors in the Mediterranean, *MM*, vol. 49, no 1, σελ. 7-10.

Honor Frost, 1970: "Stone Anchors from the Eastern Mediterranean: Dating and Identification", *MM*, vol. 56, no 4, σελ. 388.

Piero A. Gianfrotta, Patrice Pomey, 1980: *Archeologia Subacquea*, Milano.

David Haldane, 1985: "Recent Discoveries about the Dating and Construction of Wooden Anchors", *Thracia Pontica III*, 416-427, 555-557, Sozopol.

Cynthia J. Eisman, Brundle S. Ridgway, 1987: *The Porticello Shipwrec*k, Texas A&M University Press.

Cemal Pulak, Rhys F. Townsend, 1991: The Hellenistic Shipwreck at Serçe Limani, Turkey: Preliminary Report, *AJA* 91 (1987), σελ. 31-57.

Σοφοκλής Χατζησάββας, 1992: *Olive Oil Processing in Cyprus, from the Bronze Age to the Byzantine Period*, *SIMA* 99, Nicosia.

Eva Grossmann, Sean A. Kingsley, 1996: "Crusader Arsuf (Apollonia), Israel", *IJNA*, 25.1: 49-54.

ΝΑΥΑΓΙΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΙΡΙΩΝ (1993)
ΙΙΙ. ΤΑ ΚΕΡΑΜΕΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Γιάννου Γ. Λώλου

Με την πρόοδο της μελέτης του κεραμεικού υλικού, που προέκυψε από την ανασκαφική έρευνα του 1993 στο χώρο του ναυαγίου του Ακρωτηρίου Ιρίων, αναδεικνύεται η ιδιαίτερη αξία του ευρήματος ανάμεσα σε όλα τα έως σήμερα γνωστά σύνολα κεραμεικής του τέλους του 13ου αι. π.Χ. από τον ευρύτερο Αιγαιακό χώρο, χερσαίο και ενάλιο.

Με βάση τα προκαταρκτικά συμπεράσματα από την συνεχιζόμενη μελέτη των μέχρι τώρα ανελκυσθέντων κεραμεικών ευρημάτων από τον υπογράφοντα, καθώς και τα πρώτα αποτελέσματα των πετρογραφικών αναλύσεων του πηλού των αγγείων του ναυαγίου, που διεξάγονται από τον Δρα Peter Day, στο Πανεπιστήμιο του Sheffield της Μεγάλης Βρεταννίας, το κεραμεικό φορτίο του ναυαγίου των Ιρίων εμφανίζεται να αποτελείται από τρεις (3) ευδιάκριτες κατηγορίες κεραμεικής: μία Κυπριακή (των Υστεροκυπριακών ΙΙΓ/ΙΙΙΑ χρόνων), μία Κρητική (της Υστερομινωϊκής ΙΙΙΒ2 φάσης) και μία Μυκηναϊκή/Ελλαδική (της Υστεροελλαδικής ΙΙΙΒ2 φάσης).

Από τα θραύσματα Κυπριακών αγγείων της Υστεροκυπριακής ΙΙΓ/ΙΙΙΑ εποχής που προήλθαν από την ανασκαφή του 1993 στην περιοχή της κύριας συγκέντρωσης των ευρημάτων στο βυθό, πρέπει να μνημονευθούν ιδιαιτέρως τα ακόλουθα:

Α41.
Επίπεδη βάση (πυθμένας) Κυπριακού πίθου. Μετά τον καθαρισμό και τη συντήρησή της, θα εξετασθεί η πιθανότητα να ανήκει στον πίθο Α5 (για τον οποίο βλ. Πέννας, Βήχος και Λώλος 1993, εικ. 5δ και Karageorghis 1993, εικ. 5α) ή ενδεχομένως σε *τέταρτο* πίθο, πέραν των γνωστών τριών (Α4, Α5 και Α7).

Α34. *(Εικ. 2)*
Πυθμένας με τμήμα κατωτέρου σώματος μεγάλου Κυπριακού πίθου (διάμ. επίπεδης βάσης: 26 εκ.).

Ανήκει, πιθανότατα, στον πίθο Α7 (για τον οποίο, βλ. Πέννας, Βήχος και Λώλος 1993, 19, εικ. 5ε· Karageorghis 1993, 19, εικ. 5:c). Η εύρεση, κατά την έρευνα του 1993, του κομματιού αυτού, καθώς και άλλων θραυσμάτων στην ίδια περιοχή, ελπίζεται ότι τελικά θα καταστήσει δυνατή την πλήρη ανασυγκρότηση του πίθου αυτού, στο εργαστήριο του Μουσείου Σπετσών. Σε πρόσφατο σπάσιμο του οστράκου, διαπιστώνεται εύκολα η υψηλή περιεκτικότητα του πηλού σε μαρμαρυγία (mica).

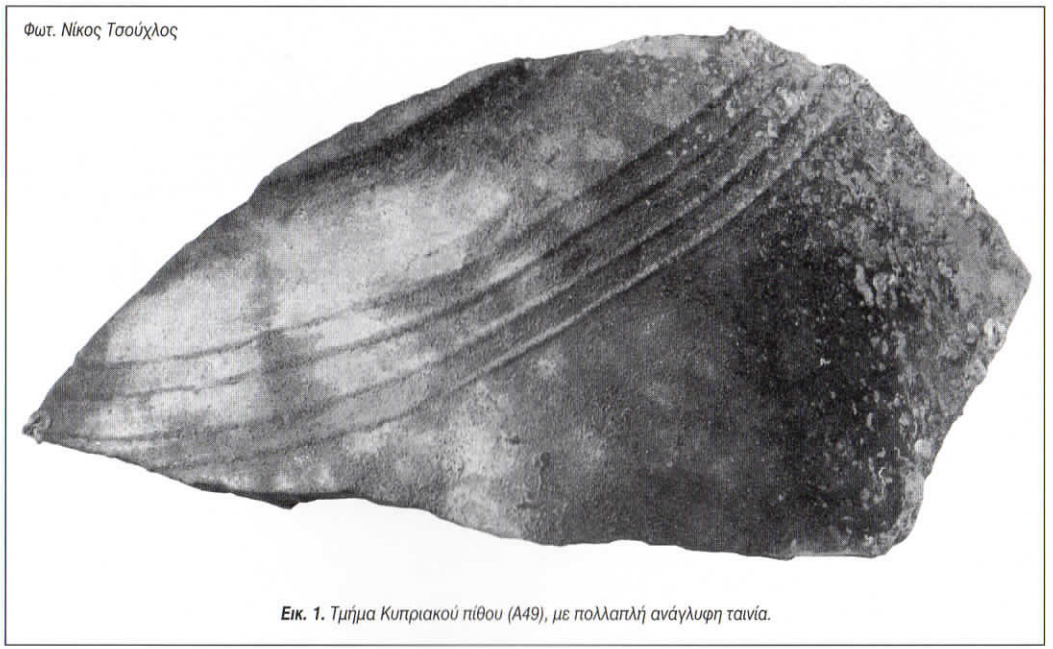
Φωτ. Νίκος Τσούχλος

Εικ. 1. *Τμήμα Κυπριακού πίθου (Α49), με πολλαπλή ανάγλυφη ταινία.*

Α49. *(Εικ. 1)*
Τμήμα ώμου Κυπριακού πίθου, ίσως του πίθου Α7.

Στο μεγάλο αυτό όστρακο, διατηρείται τμήμα του ανάγλυφου δακτυλίου στην ένωση, ακριβώς, λαιμού και ώμου, καθώς και μεγάλο τμήμα της χαρακτηριστικής σύνθετης ανάγλυφης ταινίας του ώμου. Η ταινία αυτή, με τις τρεις ρηχές αυλακώσεις ("δαχτυλιές"), παρουσιάζεται, στην περίπτωση αυτή, εξαιρετικά προσεγμένη (ίσως λόγω της καλής διατήρησης του οστράκου).

Ο πηλός είναι αρκετά καθαρός, σκληρός, καλοψημένος και σε κτύπημα αποδίδει μεταλλικό ήχο. Αυτό ισχύει και για άλλα όστρακα πίθων από το ναυάγιο. Είναι προφανές οτι το αγγείο είχε ψηθεί σε ιδιαιτέρως υψηλή θερμοκρασία. Γενικά, εντυπωσιάζει η εξαιρετική όπτηση των Κυπριακών πίθων των Ιρίων, σε αντίθεση με την όπτηση πολλών σύγχρονων Μυκηναϊκών Αργολικών πίθων.

Α58. *(Εικ. 3)*
Μεγάλο τμήμα ώμου και κοιλιάς Κυπριακού πίθου. Στην περιοχή της κοιλιάς, ακριβώς κάτω από τη μεγαλύτερη διάμετρο του σώματος του πίθου, διατηρείται οριζόντια πολλαπλή, αλλά πολύ πρόχειρη και ελαφρώς κυματοειδής ανάγλυφη ταινία (ζωνάρι). Πιθανό υπόλειμμα δεύτερης παρόμοιας ταινίας αναγνωρίζεται αρκετά υψηλότερα, στην περιοχή του ώμου.

Το όστρακο Α58 πρέπει να προέρχεται από *τέταρτο* πίθο, πέραν των βεβαιωμένων τριών, με κακοφτιαγμένο ανάγλυφο ζωνάρι στην κοιλιά και ίσως και δεύτερο στον ώμο. Ενώ οι πίθοι Α4 και Α5 και πιθανότατα και ο Α7 έφεραν ένα μόνο ζωνάρι στον ώμο, όπως ακριβώς και οι περισσότεροι Κυπριακοί πίθοι στο φορτίο του ναυαγίου του Ulu Burun (βλ. Pulak 1995, 46-47). Ας σημειωθεί, ακόμη, ότι και ο πηλός του Α58 είναι εντελώς διαφορετικός από τον πηλό των άλλων τριών πίθων, καθώς περιέχει

Φωτ. Νίκος Τσούχλος

Εικ. 2. *Κατώτερο τμήμα Κυπριακού πίθου (A34).*

Εικ. 3. *Τμήμα Κυπριακού πίθου (A58), προ του καθαρισμού.*

πολλά πήλινα εγκλείσματα (grog inclusions).

Καλό παράλληλο για το μερικώς σωζόμενο σώμα πίθου A58, μας δίδει η θέση Μάα-Παλαιόκαστρο στην Κύπρο: Karageorghis και Demas 1988, πίν. LXII:460.

A9.
Επίπεδη βάση (πυθμένας) Κυπριακής πρόχου, γνωστού Υστεροκυπριακού IIΓ/IIIA τύπου. Αποτελεί το δεύτερο παράδειγμα Κυπριακής πρόχου αυτού του τύπου, που ανασύρεται από το ναυάγιο των Ιρίων. Για το σχήμα πρβλ. πρόχου A20: Πέννας, Βήχος και Λώλος 1993, εικ. 6α, 7· Karageorghis 1993, εικ. 5:d· Lolos 1995, 77, εικ. 17.

Όσον αφορά στο Αιγαιακό κεραμεικό υλικό από το ναυάγιο του Ακρωτηρίου Ιρίων, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το σύνολο των υψηλών ψευδόστομων αμφορέων της χονδροειδούς κατηγορίας (coarse-ware stirrup jars), που φαίνεται ότι συνιστούσε σημαντικό μέρος του κεραμεικού φορτίου του ναυαγίου. Κατά την ανασκαφική έρευνα του 1993 ανελκύσθηκαν από το χώρο της κύριας συγκέντρωσης των κεραμεικών ευρημάτων πέντε αμφορείς του είδους αυτού: A28, A85, A86, A86/1 και A91 (*Εικ. 4, 5*). Εάν σε αυτούς προστεθούν ο αμφορέας A8 που βρέθηκε κατά την έρευνα του 1991 (βλ. Πέννας, Βήχος και Λώλος 1993, εικ. 1, 5α και Lolos 1995, εικ. 19, 20), καθώς και δύο παραδείγματα που εντοπίσθηκαν μέσα στην άμμο κατά την τελευταία ημέρα της ανασκαφής του 1993 και αφέθηκαν να ανελκυσθούν κατά την επόμενη περίοδο, ο αριθμός των ψευδοστόμων από το ναυάγιο ανέρχεται σε οκτώ (8). Πρόκειται για μία πολύ σημαντική ομάδα "ενάλιων" ψευδόστομων αμφορέων από το χώρο της Μεσογείου, που είναι περίπου ίση σε όγκο με την πρωϊμότερη (κατά περίπου 100 έτη) ομάδα των εμπορικών ψευδόστομων από το ναυάγιο του Ulu Burun της Λυκίας.

Πρέπει να τονισθεί ότι οι ψευδόστομοι αμφορείς από το ναυάγιο των Ιρίων αποδεικνύονται, τώρα, Κρητικά κεραμεικά προϊόντα, με βάση τα πρώτα συμπεράσματα από την πετρογραφική εξέταση του πηλού τους από τον συνάδελφο Dr. Peter Day. Ο πηλός τους, μάλιστα, εμφανίζεται να έχει προέλευση την Κεντρική Κρήτη. Ας σημειωθεί ότι χρήσιμα συγκριτικά στοιχεία θα προκύψουν και από την εξέταση του πηλού

Φωτ.
Νίκος Τσούχλος

Ο ψευδόστομος αμφορέας Α85 (προ του καθαρισμού).

Ο ψευδόστομος αμφορέας Α86 (προ του καθαρισμού).

Ο ψευδόστομος αμφορέας Α91 (προ του καθαρισμού).

Το σωζόμενο ανώτερο τμήμα
του ψευδόστομου αμφορέα Α28.

Ο γραπτός ψευδόστομος αμφορέας Α86/1.
Αριστερά, η μία όψη του αμφορέα με τις δύο γραπτές ταινίες στον ώμο.
Δεξιά, η γραπτή σπείρα στο δίσκο του ψευδοστομίου (λήψη από επάνω).

Εικ. 4. Πέντε από τους οκτώ ΥΜ IIIB2 ψευδόστομους αμφορείς του κεραμεικού φορτίου του πλοίου του Ακρωτηρίου Ιρίων.

Εικ. 5. *Σχέδια τριών ΥΜ ΙΙΙ Β2 ψευδόστομων αμφορέων από το Κυπρομυκηναϊκό ναυάγιο του Ακρωτηρίου Ιρίων.*

Σχέδια: Στέλλα Δεμέστιχα

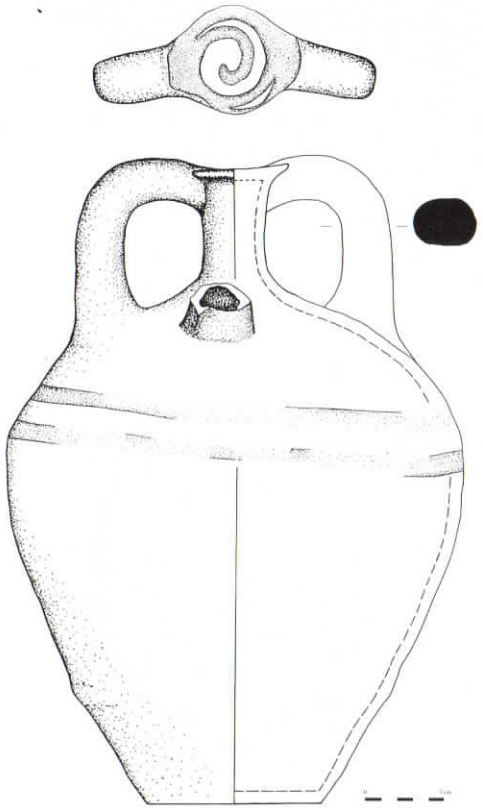

Ο ψευδόστομος αμφορέας Α86/1.

Ο ψευδόστομος αμφορέας Α86.

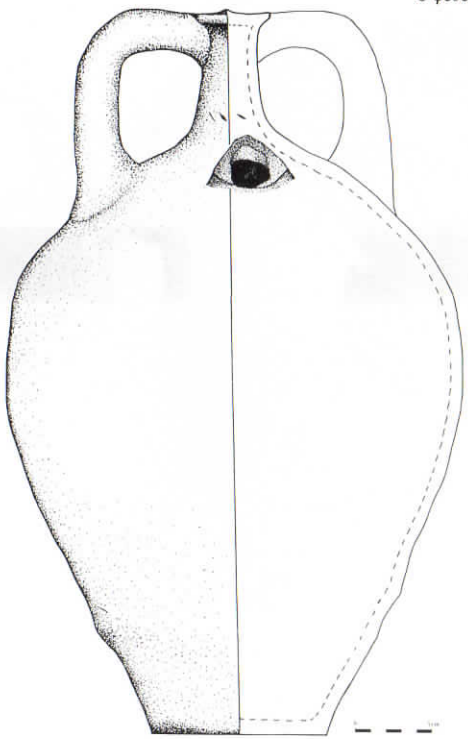

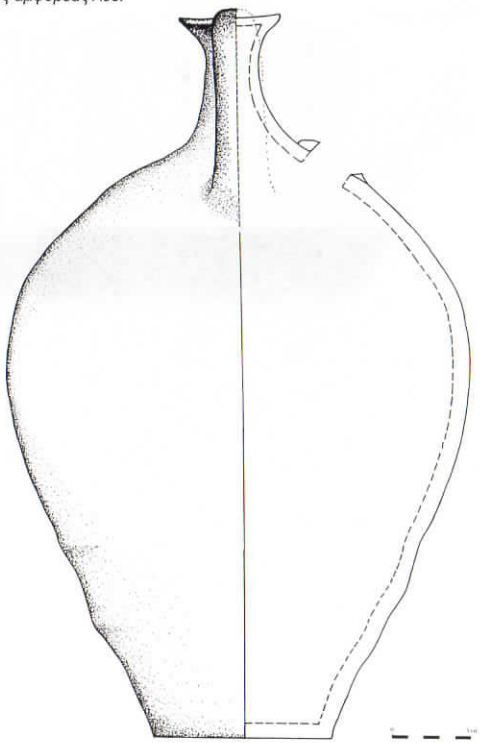

Ο ψευδόστομος αμφορέας Α28.

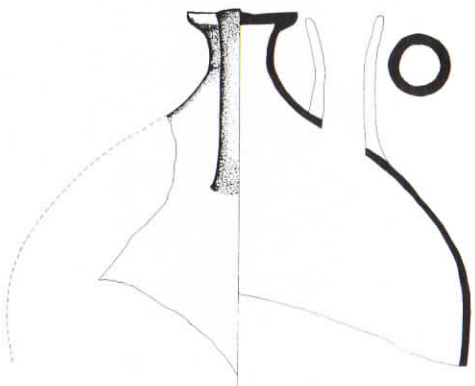

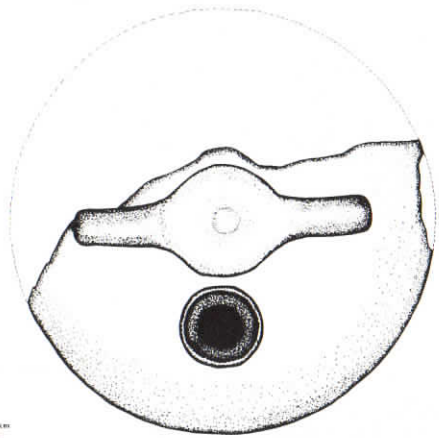

Φωτ.
Νίκος Τσούχλος

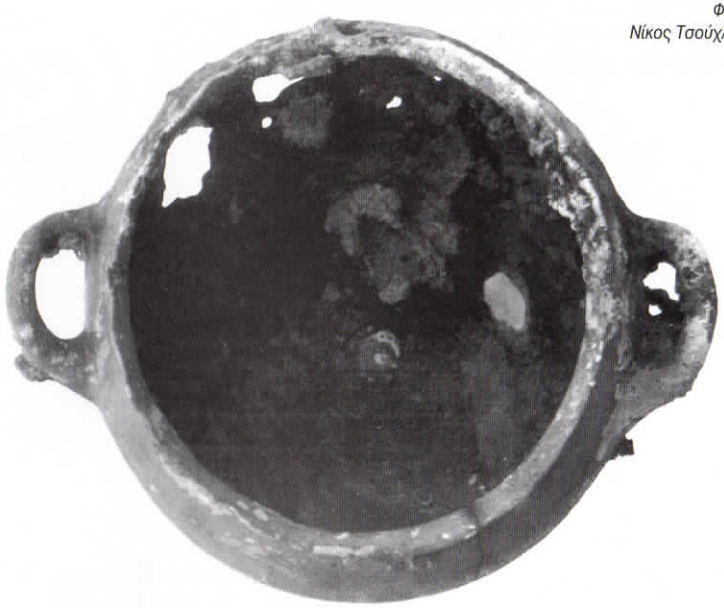

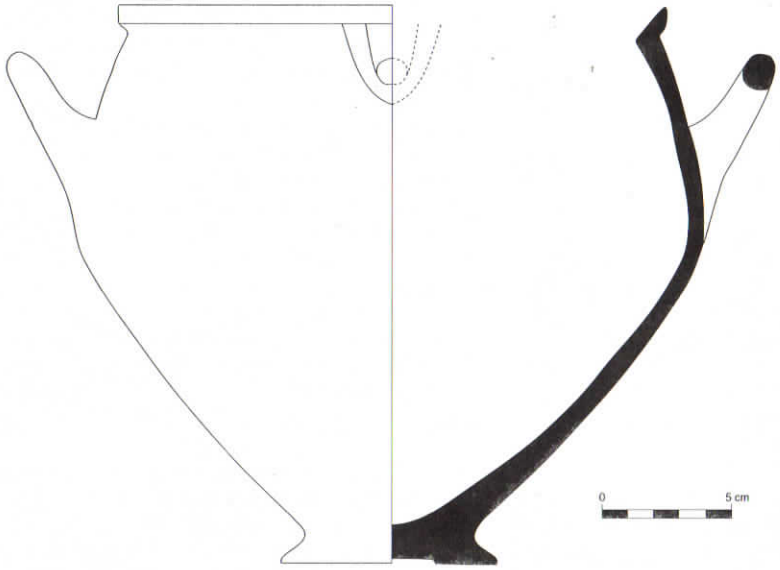

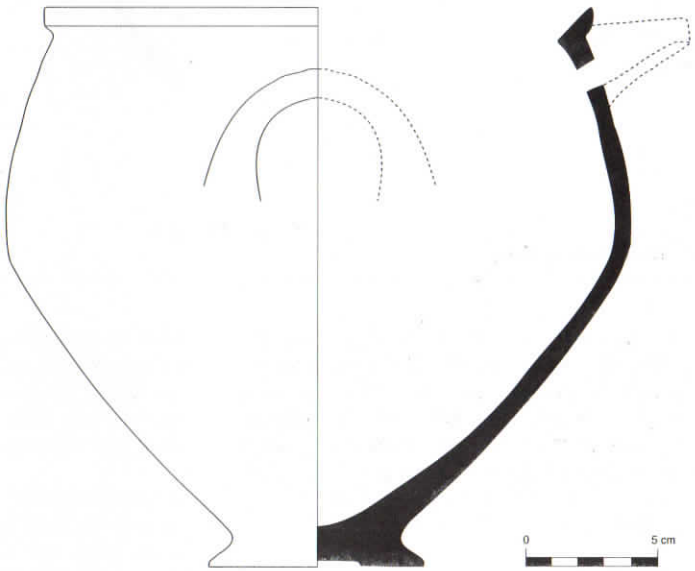

Εικ. 6.
Ο προχυτικός σκυφοκρατήρας Α36: φωτογραφίες και σχέδια.

Σχέδια: Στέλλα Δεμέστιχα

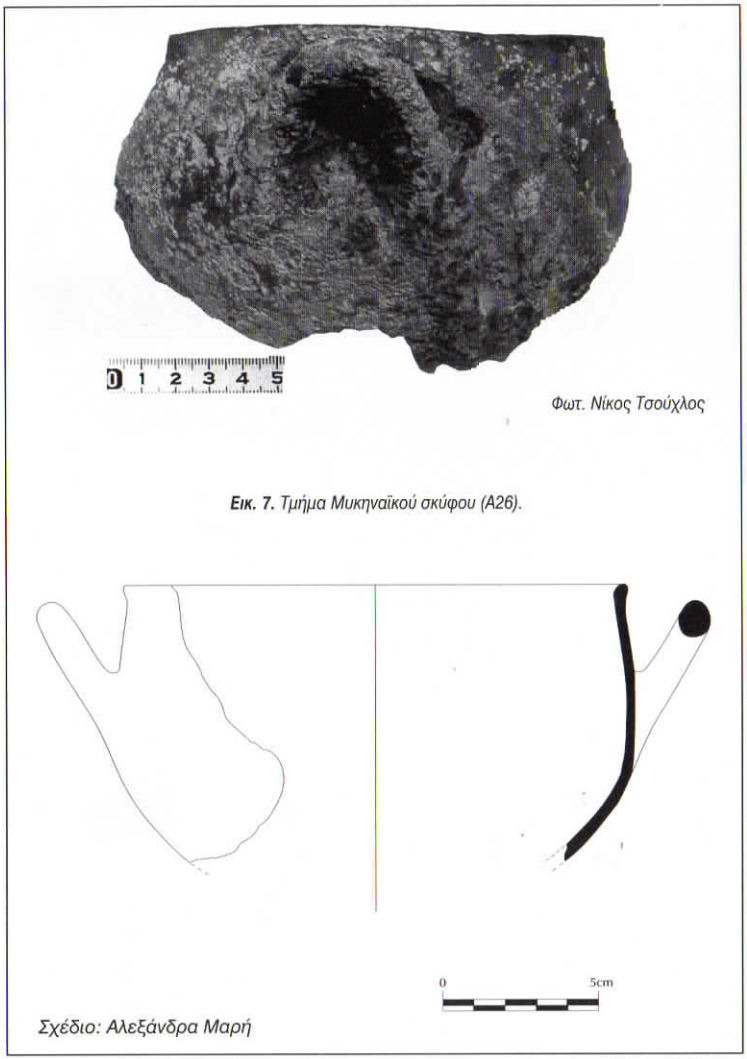

Εικ. 7. *Τμήμα Μυκηναϊκού σκύφου (Α26).*

Φωτ. Νίκος Τσούχλος

Εικ. 8.
Λαιμός πιθαμφορέα (Α82). Μαζί με την ομάδα ευρημάτων Α80 και Α6/1, αποτελεί τον δεύτερο πιθαμφορέα από το ναυάγιο του ακρωτηρίου Ιρίων.

των ψευδοστόμων από τα ναυάγια του Ulu Burun και του Ακρωτηρίου Gelidonya, από τον Dr. Richard Jones και τον Dr. Peter Day, ενώ είναι βέβαιο ότι η οριστική μελέτη και ερμηνεία των παραδειγμάτων από το ναυάγιο των Ιρίων θα προωθηθούν σημαντικά και με τη δημοσίευση του συνθετικού έργου του Haskell κ.ά. που βρίσκεται υπό εκτύπωση.

Από τους πέντε ψευδόστομους αμφορείς που ανελκύσθηκαν κατά την ανασκαφική περίοδο του 1993, οι τέσσερις είναι ακέραιοι, ελλιπείς μόνον κατά το κατακόρυφο σωληνωτό στόμιό τους και μπορούν να ενταχθούν στους αμφορείς του Τύπου 164 του Furumark (1941, εικ. 9).

Ο αμφορέας Α28 (*Εικ. 4, 5*), κατασκευασμένος από ωχροκίτρινο πηλό χονδροειδούς υφής με πολλά μελανά ή καστανά εγκλείσματα, σώζεται μεν κατά το ήμισυ περίπου (μέγ. σωζ. ύψος 25,5 εκ., ύψος ψευδοστομίου 6 εκ., διάμ. δίσκου 7,5 εκ.), αλλά διατηρεί το στόμιό του (ύψους 9 εκ.). Για την ειδικότερη μορφή του στομίου του και τη σχέση του προς το ψευδοστόμιο υπάρχουν ακριβή παράλληλα από τις Μυκήνες (π.χ. Haskell 1981, πίν. 43c) και αλλού.

Ο αμφορέας Α86/1 (*Εικ. 4* και *5*, επίσης Lolos, Pennas και Vichos 1995, εικ. 2, 5 και Vichos και Lolos 1994, εικ. 12) είναι ελαφρώς χαμηλότερος και παχύτερος από τους άλλους, με σώμα ωοειδές-κωνικό προς σφαιρικό. Ο αμφορέας αυτός διατηρεί και υπολείμματα της γραπτής διακόσμησής του (αποτελούμενης από σπείρα στο δίσκο του ψευδοστομίου και 2 ταινίες αμέσως κάτω από τον ώμο του), ενώ οι υπόλοιποι φαίνονται, στη σημερινή κατάστασή τους, ακόσμητοι, χωρίς να αποκλείεται ορισμένοι να ήταν αρχικά διακοσμημένοι. Η απλή σπείρα είναι σύνηθες διακοσμητικό θέμα στο δίσκο του ψευδοστομίου Υστεροελλαδικών/ Υστερομινωϊκών ΙΙΙ αμφορέων, μεγάλου και μικρού μεγέθους (π.χ. Blegen και Rawson 1966, εικ. 393, 394). Η σπείρα του αμφορέα Α86/1 έχει κοντινό παράλληλο σε σπείρα στο δίσκο του ψευδοστομίου υψηλού αμφορέα εμπορικού τύπου από τάφο του εκτεταμένου νεκροταφείου των Αρμένων Ρεθύμνου (αδημοσίευτου, ευρισκόμενου στο Μουσείο Ρεθύμνου, με Αρ. Ευρ. 2336, και αναφερόμενου εδώ με την άδεια του Δρα Γ. Τζεδάκι). Ο πηλός, μάλιστα, του συγκεκριμένου αμφορέα παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με τον πηλό των ψευδοστόμων από το ναυάγιο των Ιρίων.

Στο κεραμεικό φορτίο του ναυαγίου των Ιρίων έχει ήδη αναγνωρισθεί, με βάση το υπάρχον υλικό, η παρουσία δύο (2) Μυκηναϊκών (ΥΕ ΙΙΙΒ2) πιθαμφορέων: Α3 και Α6/1 (βλ. Πέννας, Βήχος και Λώλος 1993, 18, εικ. 2, 5β· 1995, 14· και για τον τύπο του πιθαμφορέα, Blegen 1937, εικ. 430, από την Πρόσυμνα Αργολίδος). Η

ανασκαφή του 1993 απέδωσε τρία όστρακα (Α80, Α80/1 και Α82), τα οποία είναι βέβαιο ότι ανήκουν στον πιθαμφορέα Α6/1. Το θραύσμα Α82 είναι ο λαιμός του (*Εικ. 8*), ενώ το θραύσμα Α80 είναι μεγάλο τμήμα του σώματός του, από τον ώμο, με την οριζόντια κυλινδρική λαβή, έως τη βάση. Οι δύο πιθαμφορείς φαίνονται να είναι κατασκευασμένοι από τον ίδιο πηλό. Σε σχέση με το μέγεθός τους και οι δύο έχουν μάλλον λεπτά και γι' αυτό εύθραυστα τοιχώματα.

Ο προχυτικός σκυφοκρατήρας Α36 (*Εικ. 6*· βλ. επίσης Vichos και Lolos 1994, εικ. 14), το πρώτο δείγμα λεπτής Μυκηναϊκής κεραμεικής που εντοπίζεται στο ναυάγιο των Ιρίων, αν και βρέθηκε σε κάποια απόσταση νοτίως της κύριας συγκέντρωσης των ευρημάτων, πρέπει οπωσδήποτε να ανήκει στο κεραμεικό φορτίο του ναυαγίου. Ο σκυφοκρατήρας (deep-bowl krater στην Αγγλική ορολογία), κατασκευασμένος από καθαρό πηλό, είναι ακέραιος, ελλιπής μόνον σε μικρά τμήματα του σώματος και του χείλους και στην πλευρική πρόχυση (ύψος 21 εκ., διάμ. βάσης 9,5 εκ., διάμ. χείλους 20,5 εκ.).

Έχει ελαφρώς υπερυψωμένη βάση και φέρει δύο οριζόντιες κυλινδρικές λαβές. Το αγγείο είναι πολύ καλά σχηματισμένο και λεπτό και πιθανότατα έφερε αρχικά γραπτή διακόσμηση. Είναι, αναμφισβήτητα, προϊόν ακμάζοντος κεραμεικού εργαστηρίου κάποιου μητροπολιτικού (Αργολικού;) κέντρου και πρέπει να τοποθετηθεί στον ορίζοντα της ύστατης Υστεροελλαδικής ΙΙΙΒ περιόδου.

Η αρχική ύπαρξη οριζόντιας πρόχυσης στη μία πλευρά του σκυφοκρατήρα, αμέσως κάτω από το χείλος, μαρτυρείται από μία ακανόνιστη κυκλική οπή και από μικρό τμήμα (υπόλειμμα) της μίας πλευράς της πρόχυσης. Η ύπαρξη της πρόχυσης καθιστά τον σκυφοκρατήρα των Ιρίων σχετικά σπάνιο παράδειγμα ανάμεσα στο σύνολο των δημοσιευμένων σκυφοκρατήρων της ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου.

Όσον αφορά στο γενικό του σχήμα, ο σκυφοκρατήρας Α36 συγγενεύει στενά με σκυφοκρατήρες των Τύπων 281 και 282 του Furumark (1941, εικ. 13, 14, επίσης 1992, πίν. 155), που έχουν δακτυλιοειδή βάση, βρίσκει όμως περισσότερο κοντινά παράλληλα σε γραπτούς σκυφοκρατήρες (χωρίς προχοή) από την Πρό-

Φωτ. Νίκος Τσούχλος

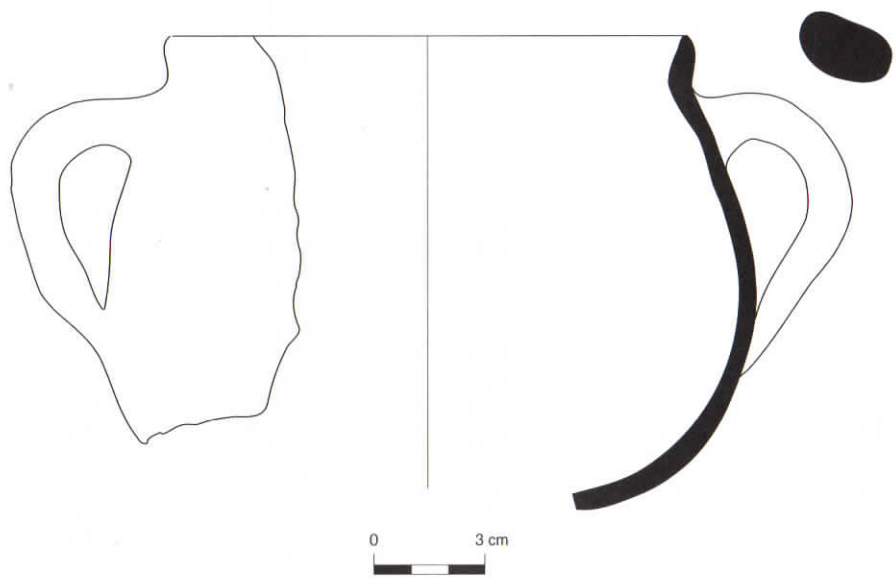

Εικ. 9. *Τμήματα χυτροειδούς αγγείου (Α23, Α90).*
Επάνω: φωτογραφίες.
Κάτω: σχεδιαστική αποκατάσταση του αγγείου.

Σχέδιο: Στέλλα Δεμέστιχα

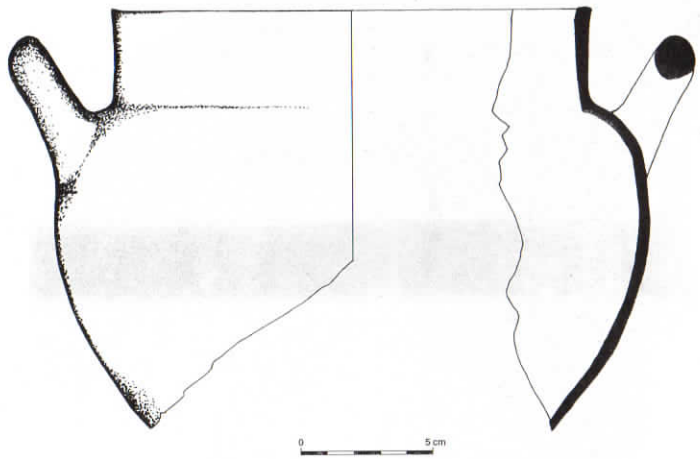

Εικ. 10. *Τμήμα ευρύστομου δίωτου αγγείου (Α55), από το χώρο του ναυαγίου.*

Φωτ. Γιάννος Λώλος

Σχέδιο: Στέλλα Δεμέστιχα

συμνα της Αργολίδος (Blegen 1937, εικ. 124:231) και την Έγκωμη της Κύπρου (Catling και Karageorghis 1960, 114, αρ. 15, πίν. 27c· Furumark 1992, πίν. 166:303.1). Ο σκυφοκρατήρας της Έγκωμης θεωρείται εισηγμένο Αιγαιακό κεραμεικό προϊόν και αντιπροσωπεύει τον Τύπο 303 του Furumark (1941, εικ. 18). Κατά τους Catling, Καραγιώργη και Åström, είναι πολύ πιθανόν να πρόκειται για Κρητικό αγγείο των Υστερομινωϊκών IIIB χρόνων. Πέραν του πρόσθετου στοιχείου της πρόχυσης, ο σκυφοκρατήρας των Ιρίων διαφοροποιείται, ακόμη, από τα παραδείγματα της Πρόσυμνας και της Έγκωμης στο περίγραμμα του κατωτέρου τμήματος του σώματός του, που είναι περισσότερο ευθύ, όπως στον Τύπο 305 του Furumark (1941, εικ. 18· 1992, πίν. 167: 305.8, ύψους 18 εκ., της ΥΕ IIIB περιόδου). Για το σχήμα του σώματος του σκυφοκρατήρα Α36 βλ. επίσης Blegen και Rawson 1966, 397, Σχήμα 60, εικ. 385:593, 386:593 (από το Ανάκτορο του Νέστορος)· Godart και Tzedakis 1992, 57, πίν. LIX:1, από τάφο στη Σούδα της Κρήτης· και σκυφοκρατήρα (μεγαλύτερο από το παράδειγμα των Ιρίων) εκτεθειμένο στο Μουσείο Ηρακλείου (Αίθουσα Χ, Προθήκη 141, Αρ. 8472).

Πρέπει να τονισθεί, πάντως, ότι ακριβέστατα παράλληλα για το παράδειγμα Α36 των Ιρίων αποτελούν προχυτικοί σκυφοκρατήρες Υστεροελλαδικών IIIB2 - πρώϊμων IIIΓ χρόνων από τρεις διαφορετικές θέσεις: την Κάτω Ακρόπολη της Τίρυνθος (Kilian 1988, 108, εικ. 8), τη Βόρεια Κλιτύ της Ακρόπολης των Αθηνών (Mountjoy 1995, 45-46, εικ. 60) και τον Μίστρο της Εύβοιας (Σαπουνά Σακελλαράκη 1995, 64· παράδειγμα εκτεθειμένο στο μεσαίο ράφι της Προθήκης 6, στο Μουσείο Χαλκίδος).

Το θραύσμα Α26 (*Εικ.7*) αποτελεί, μετά τον σκυφοκρατήρα Α36, το δεύτερο δείγμα λεπτής Υστερομυκηναϊκής κεραμεικής εξαίρετης ποιότητος που ανευρίσκεται στο χώρο του ναυαγίου. Μετά τον προσεκτικό καθαρισμό του από το ογκώδες συσσωμάτωμα που έφερε, έγινε φανερό ότι πρόκειται για τμήμα χείλους και τοιχώματος σκύφου (deep bowl), από καθαρό πηλό, που διασώζει τη μία οριζόντια κυλινδρική λαβή. Είναι πολύ πιθανόν να έφερε αρχικά και γραπτή διακόσμηση. Για το σχήμα γενικώς, βλ. Furumark 1941, σχήμα 284 (της ΥΕ IIIB και της ΥΕ IIIΓ1:πρώϊμης) και σχήμα 285 (της ΥΕ IIIΓ1:ύστερης)· Mountjoy 1986, εικ. 143 (ΥΕ IIIB1), 160-162 (ΥΕ IIIB2), 189-193 (ΥΕ IIIΓ: πρώϊμη)· Mountjoy 1993, 87 (206-207, της ΥΕ IIIB), 91 (228), 95 (247-249, της ΥΕ IIIΓ:πρώϊμης)· επίσης Ervin 1968, 271, πίν. 93, εικ. 25 και Jantzen κ.ά. 1968, 373, εικ. 6 (μεγάλο σκύφο ή κρατήρα από το σημαντικό Υστερομυκηναϊκό οικισμό των Ιρίων).

Τα θραύσματα Α23 και Α90 (*Εικ. 9*), προερχόμενα από το χώρο της κύριας συγκέντρωσης των ευρημάτων, αλλά μη συγκολλώμενα, ανήκουν σε χυτροειδές αγγείο με δύο στιβαρές κατακόρυφες λαβές, που θα πρέπει να ενταχθεί στην ομάδα των Υστεροελλαδικών IIIB2

Εικ. 11. *Τμήμα αγγείου (Α66), με οριζόντια τοξωτή λαβή.*
(Φωτ. Νίκος Τσούχλος)

Φωτ. Νίκος Τσούχλος

αγγείων του φορτίου. Το αγγείο βρίσκει αρκετά κοντινά παράλληλα σε μικρά χυτροειδή, τριποδικά ως επί το πλείστον, αγγεία Υστεροελλαδικών IIIB χρόνων, με μία ή δύο κατακόρυφες στιβαρές λαβές, όπως αυτά που προέρχονται από τα Δωμάτια 60, 67, 68 του Ανακτόρου του Νέστορος στη Δυτική Μεσσηνία (βλ. Blegen και Rawson 1966, εικ. 340-342). Για Μυκηναϊκά χυτροειδή αγγεία γενικώς, βλ. Furumark 1941, Σχήματα 314, 315, 316, 320.

Ο πηλός του αγγείου A23/A90 είναι μετρίως χονδροειδής, καστανός, με άφθονα μαύρα εγκλείσματα. Όπως γνωρίζουμε από χωροσκοπήσεις σε περιοχές του Αργοσαρωνικού, επιφανειακά όστρακα από χονδροειδή και ημιχονδροειδή ΥΕ IIIB αγγεία καθημερινής χρήσης (τριποδικές χύτρες και άλλα οικιακά σκεύη), κατασκευασμένα από πηλό του είδους αυτού, αφθονούν σε Υστερομυκηναϊκές θέσεις της ευρύτερης περιοχής, όπως στο Καστέλλι Βουρλιά, ανατολικώς του Ακρωτηρίου Ιρίων, στους Αγίους Αναργύρους των Σπετσών, στη Μύτη Κομμένη του Δοκού και στον Άγιο Νικόλαο-Μπίστι της Ύδρας (βλ. αντιπροσωπευτικά δείγματα στο Μουσείο Σπετσών). Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τις προκαταρκτικές διαπιστώσεις του Δρα Peter Day, ο πηλός του θραύσματος A23 είναι πολύ πιθανόν να έχει προέλευση την Αίγινα.

Το θραύσμα A55 (*Εικ. 10*) προέρχεται από αγγείο που δεν αποκλείεται να ανήκει στο κεραμεικό φορτίο του ναυαγίου. Πρόκειται για μεγάλο τμήμα (κάτι λιγότερο από το ήμισυ) ευρύστομου αγγείου, καθημερινής προφανώς χρήσης, με διαμορφωμένο ευθύ λαιμό (τύπου collar), που διασώζει μία οριζόντια λαβή, ελλειψοειδούς διατομής, στον ώμο. Η διάμετρος του χείλους του υπολογίζεται σε 17,5-18 εκ. Μέχρι στιγμής, δεν έχουμε εντοπίσει ακριβή Υστερομυκηναϊκά παράλληλα για το συγκεκριμένο αγγείο. Το σχήμα του, πάντως, μπορεί να συσχετισθεί με τον Τύπο 279 (της ΥΕ IIIA1) του

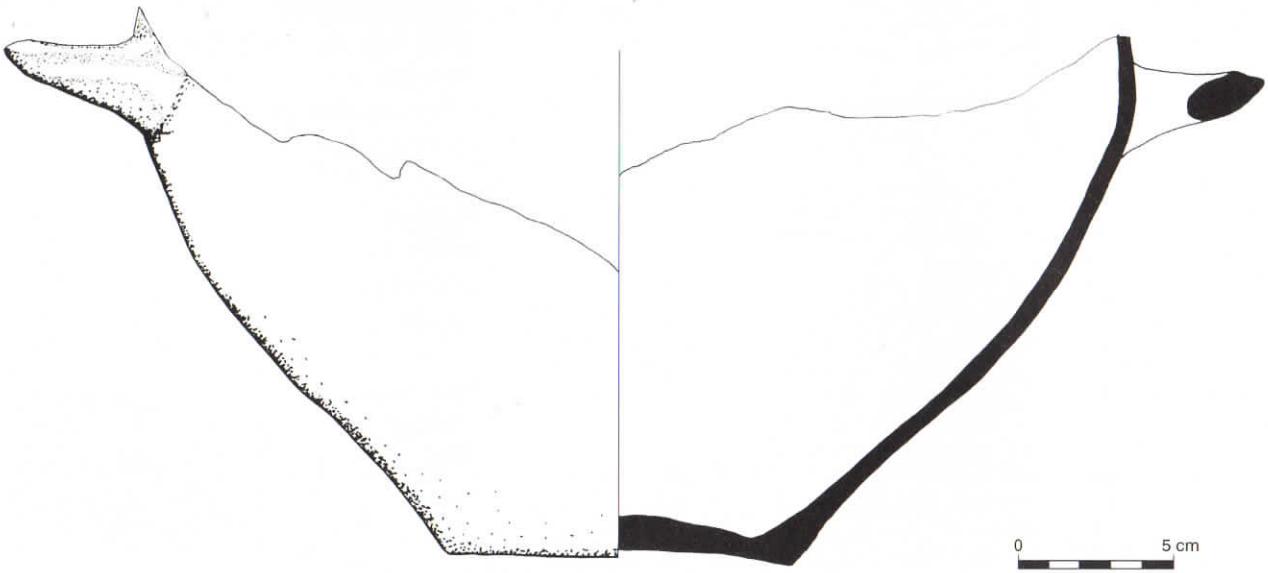

Εικ. 12.
Μεγάλο τμήμα αγγείου (A62), με οριζόντια τοξωτή λαβή. Επάνω αριστερά: λήψη από κάτω. Κάτω: όψη και τομή.

Σχέδιο: Στέλλα Δεμέστιχα

Furumark (1941, εικ. 13).

Τέλος, στο κεραμεικό υλικό που ανελκύσθηκε κατά την διάρκεια της έρευνας του 1993 περιλαμβάνονται τα θραύσματα A62 (*Εικ. 12*) και A66 (*Εικ. 11*), με οριζόντιες ημικυκλικές (τοξωτές) λαβές, που παρουσιάζουν προχειρότητα στο πλάσιμο. Προέρχονται από (χειροποίητα;) αγγεία, αρκετά πρώϊμης εμφάνισης και η ένταξή τους στην κεραμεική του Κυπρομυκηναϊκού ναυαγίου φαίνεται προβληματική.

Παρ' όλο ότι οι δύο λαβές παραπέμπουν σε κάποιους τύπους λαβών Υστεροκυπριακών αγγείων, φαίνεται περισσότερο πιθανό τα θραύσματα A62 και A66 να ανάγονται σε Προμυκηναϊκούς (ίσως Πρωτοελλαδικούς) χρόνους. Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι από τη γενικότερη περιοχή του Κυπρομυκηναϊκού ναυαγίου έχουν ανελκυσθεί και δύο βέβαια Πρωτοελλαδικά όστρακα (τμήμα σώματος αμφορέα με χαρακτηριστική πλατειά κατακόρυφη λαβή και θραύσμα από το σώμα μεγάλου αγγείου με ανάγλυφες ταινίες). Εάν τα προαναφερθέντα όστρακα δεν θεωρηθούν περιστασιακές απορρίψεις από Πρωτοελλαδικά πλοία, ίσως καταστεί δυνατόν στο μέλλον, με την συνέχιση της έρευνας στην ευρύτερη περιοχή, να τεκμηριωθεί ότι στον ενάλιο χώρο του Στρουθούντος (Ακρωτηρίου Ιρίων) εντοπίζονται τα υπολείμματα ενός ναυαγίου από την εποχή της βεβαιωμένης πλέον Πρωτοελλαδικής θαλασσοκρατίας στον Αργοσαρωνικό και στο Μυρτώο πέλαγος.

Γενικές Παρατηρήσεις

1. Με βάση τα σχετικά ευρήματα από τη συστηματική ανασκαφή του 1993, τεκμηριώνεται απόλυτα η αρχική ύπαρξη πέντε (5) Κυπριακών πίθων των Υστεροκυπριακών ΙΙΓ/ΙΙΙΑ χρόνων στο κεραμεικό φορτίο του ναυαγίου του Ακρωτηρίου Ιρίων. Πρόκειται για τους πίθους A4, A5, A7 (με τα συνανήκοντα όστρακα) και τον πίθο A58. Ως πέμπτο παράδειγμα πρέπει να υπολογισθεί ο ακέραιος, αλλά δυστυχώς χαμένος σήμερα, πίθος που είχε εντοπισθεί και φωτογραφηθεί στον κυρίως χώρο του ναυαγίου από τον Ν. Τσούχλο το 1971 (βλ. *ΕΝΑΛΙΑ* ΙΙ, 1990, τεύχ. 1/2: φωτογραφία εξωφύλλου· επίσης Lolos 1995, εικ. 18). Συγκριτικά, ο αριθμός των πίθων στο ναυάγιο των Ιρίων δεν είναι μικρός, εάν υπολογίσει κανείς ότι το "βασιλικό φορτίο" του ναυαγίου του Ulu Burun (του 1300 π.Χ. περίπου) περιελάμβανε δέκα (10) Κυπριακούς πίθους ομοίου τύπου, τουλάχιστον τρεις (3) από τους οποίους είχαν χρησιμοποιηθεί ως σκεύη μεταφοράς μικρῶν Κυπριακών αγγείων (Pulak 1995, 46-47).

2. Με την πρόοδο της έρευνας, παρατηρείται αξιοσημείωτη αύξηση του αριθμού των ψευδόστομων μεταφορικών αμφορέων της Υστερομινωϊκής ΙΙΙΒ2 περιόδου, Κρητικής προέλευσης. Στον ψευδόστομο A8 του 1991 προστέθηκαν πέντε (5) παραδείγματα (A28, A85, A86, A86/1, A91) από την ανασκαφή του 1993. Η ευρύτατη χρησιμοποίηση αμφορέων του είδους αυτού ως αγγείων μεταφοράς υγρών προϊόντων, κυρίως λαδιού, κατά τον 14ο και 13ο αιώνα π.Χ., υποδηλώνεται και από την παρουσία τους στα φορτία των δύο άλλων γνωστών ναυαγίων της Ύστερης Μυκηναϊκής Εποχής στα νότια Μικρασιατικά παράλια (Ulu Burun και Cape Gelidonya). Η διακίνησή τους, εξ' άλλου, προς τα δυτικά αναγνωρίζεται τώρα σε *τρεις* τοποθεσίες στην Κεντρική Μεσόγειο: στη θέση Antigori της Σαρδηνίας, στη νήσο Filicudi, βορείως της Σικελίας και σε θέση κοντά στον Ακράγαντα, στη Σικελία.

3. Νέο ευπρόσδεκτο στοιχείο στην εξέλιξη της έρευνας του ναυαγίου αποτελεί η εύρεση λεπτών Μυκηναϊκών αγγείων (των Υστεροελλαδικών ΙΙΙΒ2 χρόνων): του σκυφοκρατήρα A36 και του σκύφου A26. Παρά το γεγονός ότι δεν διασώζουν υπολείμματα της γραπτής διακόσμησής τους, είναι βέβαιον ότι θα βοηθήσουν στην όσο το δυνατόν ακριβέστερη χρονολόγηση του φορτίου του ναυαγίου. Το σημείο εύρεσης, εξ' άλλου, του σκυφοκρατήρα A36 παρέχει μία ιδέα για την έκταση της διασποράς του φορτίου του πλοίου στο βυθό, που θα πρέπει να αποτελέσει πεδίο εντατικής διερεύνησης στο μέλλον.

4. Το κεραμεικό φορτίο του ναυαγίου του Ακρωτηρίου Ιρίων παρουσιάζεται, μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας του 1993, ογκωδέστερο, με εξαιρετικά ενδιαφέρουσα σύνθεση. Η γενική εικόνα του όγκου και της ποικιλίας του φορτίου ασφαλώς θα προκύψει έντονη μετά την οριστική αποκατάσταση και έκθεση ολόκληρου του κεραμεικού συνόλου του ναυαγίου σε κατάλληλο χώρο του Μουσείου Σπετσών. Παρ' όλο ότι το φορτίο του ναυαγίου των Ιρίων εμφανίζεται, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, να περιλαμβάνει μόνον κεραμεική, αποτελεί σημαντικότατη μαρτυρία για τη μελέτη της διαδικασίας και του περιεχομένου του ανταλλακτικού εμπορίου μεταξύ Κύπρου και ζωτικών περιοχών του Αιγαίου κατά την κρίσιμη στροφή από τον 13ο στον 12ο αιώνα π.Χ. στην Ανατολική Μεσόγειο.

5. Τέλος, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένες ενδείξεις που έχουν προκύψει για την ύπαρξη ενός παλαιοτέρου (Πρωτοελλαδικού ΙΙ) ναυαγίου στο θαλάσσιο χώρο του Ακρωτηρίου Ιρίων. Η πιθανότητα αυτή, ασφαλώς, αποτελεί πρόκληση για περαιτέρω διερεύνηση.

Το Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών και οι συντελεστές της έρευνας, μελέτης και συντήρησης του Κυπρομυκηναϊκού ναυαγίου του Ακρωτηρίου Ιρίων και του φορτίου του, ευχαριστούν θερμά το ***Institute for Aegean Prehistory*** *(INSTAP) και προσωπικά τον πρόεδρό του κ.* ***Malcolm Wiener****, για τη σημαντική οικονομική ενίσχυση που προσφέρει στο ερευνητικό πρόγραμμα των Ιρίων.*

Η υποστήριξη αυτή από το ***INSTAP*** *συμβάλλει αποφασιστικά στην πρόοδο και στην επιτυχή ολοκλήρωση του έργου.*

Η έκδοση του παρόντος τεύχους των ΕΝΑΛΙΩΝ, καθώς και αυτή του ΕΝΑΛΙΑ Annual IV, που βρίσκεται υπό εκτύπωση, έχουν χρηματοδοτηθεί κατά μεγάλο μέρος από τις χορηγίες του ***INSTAP****.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Blegen C.W., 1937: *Prosymna: The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraeum,* Cambridge: University Press.

Blegen C.W., Rawson M., 1966: *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia,* Vol. I, Princeton University Press.

Catling H. W., Karageorghis V., 1960: "Minoika in Cyprus", *BSA*, vol. 55, 109-127.

Ervin M., 1968: "News Letter from Greece", *AJA* 72, 265-278.

Furumark A., 1941: *The Mycenaean Pottery: Analysis and Classification,* Stockholm: Skrifter utgivna av Svenska, Institutet I Athen, 4o, 20:1

Furumark A., 1992: *Mycenaean Pottery III: Plates,* Stockholm: Distributor Paul Åströms Förlag.

Godart L., Tzedakis Y., 1992: *Témoignages archéologiques et épigraphiques en Crète occidentale du néolithique au Minoen récent IIIB,* Roma: Gruppo Editoriale Internazionale.

Haskell H. W., 1981: "Coarse-Ware Stirrup-Jars at Mycenae", *BSA* 76, 225-238.

Haskell H., Jones R. E., Day P. M., Catling H. W., Killen J. T., (1996): *Transport Stirrup Jars of the Aegean and East Mediterranean,* Fitch Laboratory Occasional Papers No. 5 (υπό εκτύπωση).

Jantzen U., κ.ά., 1968: "Tiryns-Synoro-Iria 1965-1968", *AA* 1968, 369-374.

Karageorghis V., 1993: "Le commerce Chypriote avec l' occident au bronze récent: quelques nouvelles découvertes", *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, comptes rendus 1993,* Fasc. II, 577-588.

Karageorghis V., Demas M., 1988: *Excavations at Maa-Palaeokastro 1979-1986,* Nicosia.

Kilian K., 1988: "Ausgrabungen in Tiryns 1982/83", *AA* 1988, 105-151.

Lolos Y. G., 1995: "Late Cypro-Mycenaean Seafaring: New Evidence from Sites in the Saronic and the Argolic Gulfs", *Proceedings of the International Symposium "Cyprus and the Sea", Nicosia, 25-26 September 1993*, Nicosia, σέλ. 65- 87.

Lolos Y. G., Pennas Ch., Vichos Y., 1995: "Der Schiffsfund von Kap Iria (Golf von Argos)", *In Poseidons Reich: Archäologie unter Wasser*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Mountjoy P. A., 1986: *Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to Identification* (*SIMA* vol. 73), Göteborg: Paul Åströms Förlag.

Mountjoy P. A., 1993: *Mycenaean Pottery: An Introduction*, Oxford.

Mountjoy P. A., 1995: *Mycenaean Athens* (*SIMA*, Pocket- Book 127), Paul Åströms Förlag, Jonsered.

Πέννας Χ., 1990: "Ναυάγιο Ακρωτηρίου Ιρίων", *ΕΝΑΛΙΑ*, τόμ. ΙΙ, τεύχ. 1/2, 1990, σελ. 6-8.

Πέννας Χ., Βήχος Γ., Λώλος Γ., 1993: "Υποβρύχια Επιφανειακή Έρευνα στο Ναυάγιο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Ακρωτήριο Ιρίων, 1991", *ΕΝΑΛΙΑ*, τόμ. ΙΙΙ, τεύχ. 1/2, 1991, Αθήνα σελ. 8-25.

Πέννας Χ., Βήχος Γ., Λώλος Γ., 1995: "Ναυάγιο Ακρωτηρίου Ιρίων (1992)", *ΕΝΑΛΙΑ*, τόμ. IV, τεύχ. 1/2, 1992, Αθήνα, σελ. 12-14.

Pulak C., 1995: "Das Schiffswrack von Uluburun", *In Poseidons Reich: Archäologie unter Wasser*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

Σαπουνά Σακελλαράκη Ε., 1995: *Χαλκίς, Ιστορία-Τοπογραφία και Μουσείο*, Τ.Α.Π.Α., Αθήνα.

Vichos, Y., Lolos, Y. G., 1994: "The Cypro-Mycenaean Wreck at Point Iria in the Argolic Gulf: First Thoughts on the Origin and Nature of the Vessel", *Res Maritimae 1994: Cyprus and the Eastern Mediterranean, Prehistory through the Roman Period, CAARI, Nicosia, Cyprus, October 18-22, 1994* (υπό εκτύπωση).

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΩΝ ΑΚΤΩΝ ΤΗΣ ΠΥΛΙΑΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΝ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟ ΝΕΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΘΕΣΕΩΝ[1]

του Ηλία Σπονδύλη

Η ευρύτερη περιοχή Πυλίας προσήλκυσε από νωρίς το ενδιαφέρον της αρχαιολογικής έρευνας και απετέλεσε πεδίο σημαντικών ανακαλύψεων που προσπόρισαν πολύτιμα στοιχεία στην επιστήμη. Παράλληλα κινήθηκε το ενδιαφέρον για την εικόνα της περιοχής στη διαχρονική εξέλιξή της, σε μια προσπάθεια καλύτερης ερμηνείας των αρχαιολογικών δεδομένων (McDonald and Rapp, 1972).

Ο αρχαιολόγος που θα ήθελε να σχηματίσει μια εικόνα για τη μορφολογία του χώρου αυτού, στην περίοδο που τον ενδιαφέρει, μπορεί να ανατρέξει σε μια αρκετά πλούσια βιβλιογραφία επικεντρώνοντας την προσοχή του στα εξιδικευμένα για την περιοχή έργα (Flemmig et al. 1973 a, b· Kraft and Aschenbrenner 1977· Kraft et al. 1975· Kraft et al. 1980), έχοντας κατά νου τις επιφυλάξεις που εκφράζει κάθε μελετητής στη διατύπωση της θεωρίας του. Οι επιφυλάξεις αυτές διατυπώθηκαν, επιγραμματικά θα έλεγα, από τον Loy (1967, σ. 57): "Each problem [of geomorphology] must be solved, if it is to be solved, locally with local evidence".

Πόσο όμως εξειδικευμένη θα πρέπει να είναι μία μελέτη, ώστε να είναι αποδεκτή στην ερμηνεία ενός συγκεκριμένου προβλήματος; Το ερώτημα αυτό μου γεννήθηκε κατά το διάστημα των ετών 1982-1986, όταν υπηρετούσα στο φρούριο της Πύλου στο έργο της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων. Την περίοδο εκείνη εντόπισα στην Πυλία αρκετές αρχαιολογικές θέσεις που είναι άγνωστες βιβλιογραφικά. Οι θέσεις αυτές εντοπίστηκαν είτε κατά τη διάρκεια περιοδειών μου, με οδηγό τα βιβλιογραφικά δεδομένα, σε μια προσπάθεια γνωριμίας με την περιοχή, είτε κατά τη διάρκεια επισκέψεως μου στους χώρους για λόγους ψυχαγωγίας.

Σ' αυτήν μου την παρουσίαση θα αναφερθώ μόνο σε εκείνες, τη μοίρα των οποίων προσπάθησα να ερμηνεύσω με βάση τις πρόσφατες σχετικώς μελέτες τις αναφερόμενες σε περιορισμένες περιοχές της Ν.Δ. Πυλίας. Οι πλέον εξειδικευμένες από αυτές τις μελέτες (Flemming et al., 1973 b· Kraft, et al. 1977), θεωρούν αποφασιστικούς παράγοντες διαμορφώσεως του χώρου, τη σταδιακή ανύψωση της μέσης στάθμης θαλάσσης, συνεπεία της προοδευτικής τήξεως των παγετώνων και τα αποτελέσματα που προκύπτουν δευτερογενώς από τη διαδικασία αυτή. Ειδικά για την περιοχή της Μεθώνης (Kraft and Aschenbrenner, 1977), γίνεται αποδεκτό ότι το δευτερογενές αποτέλεσμα αυτής της διεργασίας ήταν η διάβρωση, με γοργούς ρυθμούς, των ευθρίπτων πετρωμάτων της περιοχής. Κατ' αυτό τον τρόπο, η ακτή υποχωρεί στα σημεία διάβρωσης, ενώ τα προϊόντα της επιχώνουν κάποια άλλα σημεία που επεκτείνονται έως την περιοχή της Φοινικούντας (Kraft and Aschenbrenner, 1977, σ. 33). Όλος ο παραπάνω μηχανισμός ετέθη σε λειτουργία από το γεγονός ότι, με την ανύψωση της μέσης στάθμης θαλάσσης, ήδη στην 4η π. Χ. χιλιετία είχε καταποντισθεί (*Εικ. 1*) σχεδόν τελείως η βραχώδης, εν είδει φράγματος, ασβεστολιθική προεξοχή που ενώνει τα πετρώματα της Ηωκαίνου, της γραμμής Αγ. Νικόλαος - Άη Θανάσης - Μεθώνη με τα αντίστοιχα της νήσου Σαπιέντζας. Ερμηνεύεται έτσι και η απόσχιση της βραχονησίδας "Νησακούλι" (*Εικ. 1*),

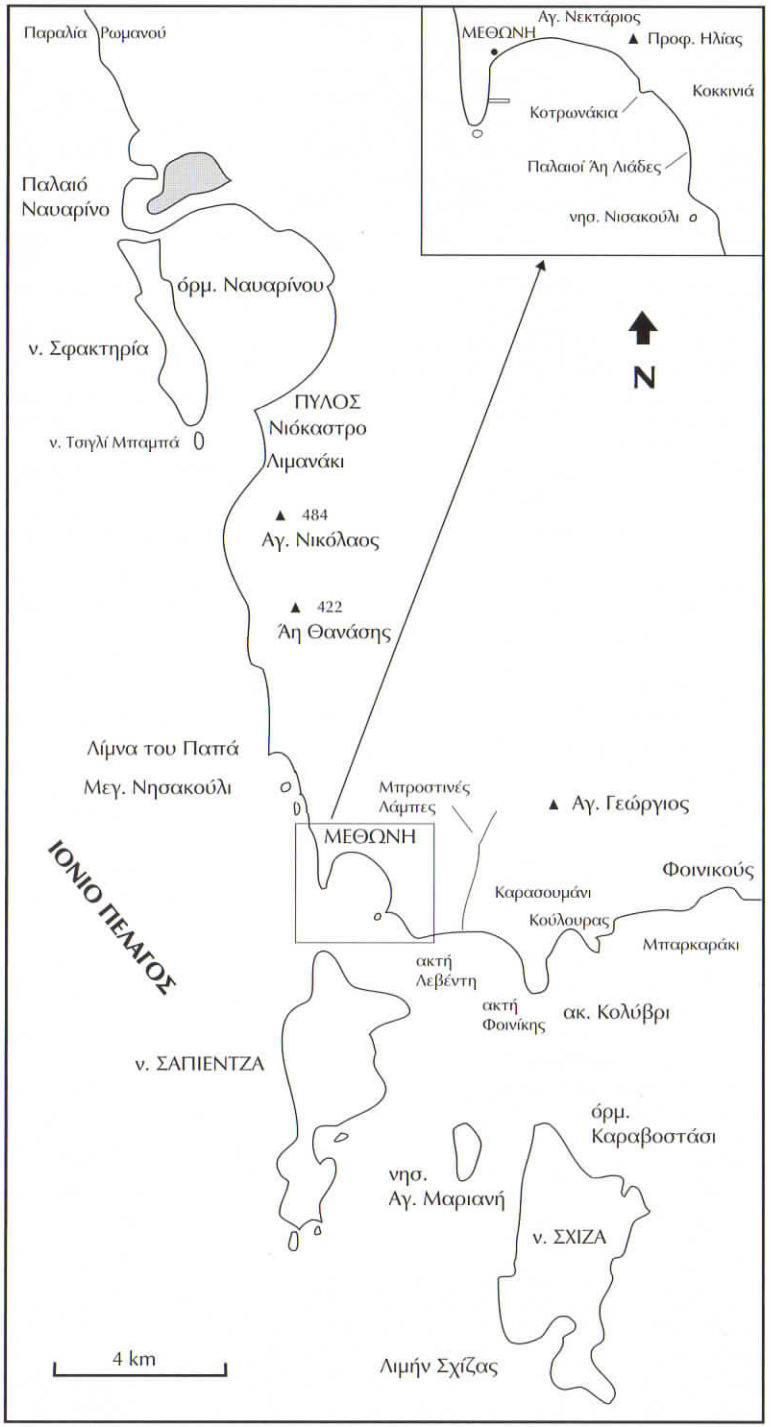

Εικ. 1.
Γενικός χάρτης των ακτών της νοτιοδυτικής Πυλίας.

όπου υπάρχουν γνωστά ΜΕ ευρήματα (Χωρέμης, 1969), σαν αποτέλεσμα της διάβρωσης του ακρωτηρίου που την ένωνε με την ακτή. Ακόμη και οι πλέον πρόσφατες παρατηρήσεις φαίνεται να επιβεβαιώνουν την άποψη αυτή σε ορισμένα σημεία της ακτής.

Πράγματι, έχουμε κατάρρευση του εδάφους και του ψηφιδωτού δαπέδου στους Παλιούς Άη-Λιάδες, ύστερα από θαλασσοταραχή. Επίσης, στην υπερυψωμένη ακτή, κάτω από το λοφίσκο όπου βρίσκεται ο νεώτερος ναΐσκος του Προφήτη Ηλία (δεν πρέπει να γίνεται σύγχιση με τους "Παλιούς Άη-Λιάδες", διότι ο Προφήτης Ηλίας βρίσκεται πάνω σε χαμηλό ύψωμα της τάξεως των 25μ., περίπου 1 χλμ. ανατολικά από το νεκροταφείο του Αγίου Λαζάρου της Μεθώνης, ενώ οι "Παλιοί Άη-Λιάδες" αρκετά ανατολικότερα, στην περιοχή που λέγεται και Κοκκινιά), στη θέση που αναφέρει ο μελετητής (Kraft and Aschenbrenner, 1977, σ. 22), παρετήρησα μεταξύ των ετών 1983 και 1989 σημαντικές αλλαγές. Η αρχαιολογική επίχωση διαλύεται με ταχείς ρυθμούς, λόγω υποχώρησης της ακτής, συνεπεία διαβρώσεως. Ο "ρωμαϊκός τοίχος με πλίνθους" (*Εικ. 2*) το 1988 ήταν ήδη μετέωρος και ήταν εμφανές ότι η κατασκευή διέθετε δάπεδο από κουρασάνι. Πιθανόν να πρόκειται για κάποια δεξαμενή ή τάφο, αν λάβει υπόψη του κανείς τα οστά που αφθονούν στην επίχωση. Σήμερα βοηθά στη συγκράτηση του εδάφους μαζί με κάποια πρόχειρα έργα που έγιναν στην άμεση γειτονία του, διότι κινδυνεύει να παρασυρθεί όλο το πλάτος του παραλίου δρόμου. Και άλλοι αρχαίοι τοίχοι προβάλλουν στην ακτή, δεν έχουν όμως τόσο ισχυρή κατασκευή και για το λόγο αυτό αποκόπτονται τμηματικά και διαλύονται ή παραμένουν κατά χώρα στην παραλία και στα αβαθή (έως 2,5 μέτρα) της περιοχής, που εντοπίζεται από τη μικρή γέφυρα στα ανατολικά της Δημοτικής Κατασκήνωσης (Camping), έως τη βραχώδη προεξοχή Κοτρωνάκια (*Εικ. 1*). Ούτε το παλαιότερο τμήμα της γέφυρας αυτής, κατασκευασμένο με πέτρες και ασβεστοκονίαμα, άντεξε στην οργή των κυμάτων το 1988. Παρασύρθηκε και αυτό αφήνοντας μόνο το νεώτερο μισό, κατά μήκος, που ήταν κατασκευασμένο από μπετόν αρμέ και προς την πλευρά της στεριάς. Η γέφυρα ζευγνύει την εκβολή μικρού χειμάρρου στο ανατολικό άκρο του παράκτιου φυσικού φράγματος από άμμο και χαλίκια, που οριοθετεί προς Νότον την ελώδη έκταση, η οποία ταυτίζεται με τις αλυκές της Ενετοκρατίας. Λείψανα υδραγωγείου με εγκιβωτισμένους πήλινους σωλήνες (*Εικ. 3*) εντοπίζονται στην ακτή της περιοχής αυτής, από τα ανατολικά της μικρής γέφυρας προς την κατεύθυνση της Μεθώνης δυτικά και σε ορατό μήκος περί τα 150 μ. Κατά πληροφορίες γηγενών, πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στην περιοχή της εκβολής του ρέματος της Μεθώνης, σώζονταν δύο τουλάχιστον καμάρες που απεδίδονταν στο

Εικ. 2. *Μεθώνη: Προφήτης Ηλίας, Ρωμαϊκός τοίχος με πλίνθους.*

Εικ. 3. *Μεθώνη: Τμήμα του υδραγωγείου.*

Εικ. 4. *Χερσόνησος Καρασουμάνι: Η χάραξη του δρόμου της ΜΟΜΑ.*

υδραγωγείο αυτό. Και το ορατό αυτό τμήμα του υδραγωγείου υπόκειται στη φθορά που προκαλούν τα κύματα αλλά και ο ανθρώπινος παράγοντας, καθώς διατρέχει πολυσύχναστη ακτή.

Οι παρατηρήσεις πάντως για το χώρο, με υποχρέωνουν να υποστηρίξω ότι οι εντονότερες φθορές οφείλονται σε κυματισμούς νοτίων γενικώς διευθύνσεων και όχι βορειοδυτικών, όπως υποστηρίχθηκε από την παραπάνω μελέτη. Επίσης, το παράκτιο φυσικό φράγμα, που ασφαλώς όριζε σε κάποια προγενέστερη περίοδο μια λιμνοθάλασσα ανάλογη αυτής στο Ριβάρι Παλαιού Ναυαρίνου, δεν είναι τεχνητά υπερυψωμένο. Κάποτε, ασφαλώς, θα ήταν ευρύτερο και ισχυρότερο. Σίγουρα ο αγωγός δεν κατασκευάστηκε "παρά θιν' αλός", αλλά σε κάποια απόσταση ασφαλείας από τον κυματισμό. Η πορεία μάλιστα του αγωγού, που σήμερα αποκλίνει συνεχώς από τη στεριά, όσο προχωρά προς τη Μεθώνη, μπορεί να δώσει χρήσιμα στοιχεία για την τότε ακτογραμμή.

Μία, μάλλον Μυκηναϊκή, θέση που εντοπίστηκε σε χαμηλή προεξοχή της ακτής μεταξύ της περιοχής "Μπροστινές Λάμπες" ή "Αλυκή" και της αμμώδους παραλίας "Του Λεβέντη" (*Εικ. 1*), στην εκβολή χειμάρρου που διατρέχει την κοιλάδα δυτικά των υψωμάτων του Αγίου Γεωργίου, δεν αλλάζει την εικόνα του μηχανισμού διάβρωσης.

Εικ. 5. *Μπαρκαράκι: το ακρωτήριο και η νησίδα από δυτικά. Στο άκρο της, προς την ακτή, ο μικρός βράχος.*

Ο προβληματισμός μου άρχισε όταν εντοπίσθηκε στη θέση "Καρασουμάνι", οικισμός πιθανότατα της ΠΕ περιόδου. Το Καρασουμάνι είναι ένα χονδρό "κεφάλι" που αποτελεί την εσχάτη προς Νότον προέκταση των υψωμάτων του Αγ. Γεωργίου και χωρίζει την παραλία του "Λεβέντη" από την εκτεταμένη αμμουδιά της Φοινίκης, η οποία δεν πρέπει να συγχέεται με την Φοινικούντα (*Εικ. 1* και *4*).

Η γεωλογική στρωματογραφία του, όπως φαίνεται από την απόκρημνη πλευρά προς Ν. ή τη βαθειά τομή που έχει υποστεί με τη διέλευση από Β. του δρόμου της ΜΟΜΑ, χωρίς να αποκλίνει πολύ από την περιγραφή της περιοχής Νησακούλι στη μελέτη των Kraft και Aschenbrenner (1977), εμφανίζεται ανθεκτικότερη. Τα σκληρά στρώματα ψαμμίτη έχουν μεγαλύτερο πάχος με αραιότερες παρεμβολές μεταμορφωμένου ιλυολίθου. Η επιφάνεια του σχηματίζει ένα πλάτωμα σε ύψος 30μ. από την θάλασσα, διαστάσεων 250 Χ150μ. περίπου. Στο χώρο αυτό διαγράφονται πολλοί τοίχοι κατασκευασμένοι χωρίς συνδετικό κονίαμα με πλάκες ψαμμίτη, οικοδομικό υλικό που χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα στην περιοχή. Σ' όλη την έκταση εντοπίζονται επιφανειακά, πλήθος οστράκων και θραυσμάτων οψιανού, σε απολεπίσματα ή λεπίδες. Τα όστρακα χρονολογούνται στην ΠΕ και ΜΕ περίοδο, μπορούμε δε να τα διακρίνουμε σε αραιότερες ποσότητες για άλλα 200μ., βόρεια του δρόμου της ΜΟΜΑ. Βορειότερα, σε απόσταση περί τα 500μ., γύρω από το ναΐσκο του Αγ. Γεωργίου, υπάρχει μία άλλη νέα αρχαιολογική θέση, όπου όμως τα όστρακα είναι Ελληνιστικά.

Στη νότια πλευρά του πλατώματος οι τοίχοι κόβονται απότομα στο χείλος του κρημνού. Στην παραλία μία σχεδόν οριζόντια στρώση σκληρού πετρώματος σχηματίζει "διάδρομο", κατά μήκος της νότιας ακτής. Ελάχιστα χαμηλότερα, παρόμοιο πέτρωμα δημιουργεί ένα εκτεταμένο υποβρύχιο πλάτωμα εύρους περί τα 60μ. και ακολούθως ο πυθμένας βαθαίνει κλιμακωτά. Δημιουργείται έτσι η εντύπωση ότι το νότιο τμήμα του ακρωτηρίου αποσχίστηκε βίαια από το υπόλοιπο σώμα που βλέπουμε σήμερα.

Μία άλλη προϊστορική θέση εντοπίστηκε στην περιοχή "Μπαρκαράκι" ή "Μαυροβούνι" (*Εικ. 1*). Πρόκειται για μικρό ακρωτήριο, με νησίδα στην προέκτασή του, (*Εικ. 5*) περί τα 6 χλμ. σε ευθεία απόσταση Ν.Α. της Μεθώνης. Δυτικά, οι ακτές του είναι απόκρημνες, ενώ ανατολικά διαμορφώνεται μία μικρή ρεματιά που καταλήγει σε βραχώδη κολπίσκο. Η κλίση του ακρωτηρίου είναι κατηφορική από Βορράν προς Νότον και από Δυσμάς προς Ανατολάς, προς το νοτιότερο άκρο, όμως, η επιφάνειά του οριζοντιώνεται. Η νησίδα, στο νότιο άκρο του, κατηφορίζει από Νότον προς Βορράν και από Ανατολάς προς Δυσμάς. Ο μεταξύ τους πορθμός είναι ρηχός (2μ.) και καλύπτεται με μεγάλους βράχους, που μερικοί εξέχουν από το νερό.

Σ' όλη την επιφάνεια του ακρωτηρίου εντοπίσθηκαν πολλά όστρακα, αραιότερα και φθαρμένα προς τα βόρεια. Στο μέτωπο της νότιας ακτής εμφανίζονται τοίχοι που εξέχουν από το έδαφος (*Εικ. 6*). Ως οικοδομικό υλικό χρησιμοποιήθηκε το πλακώδες πέτρωμα της περιοχής, χωρίς συνδετικό κονίαμα. Ανάμεσα τους διακρίνεται καθαρά αρχαιολογική επίχωση με όστρακα (*Εικ. 7*) ΠΕ και ΜΕ, οστά, λεπίδες, ή απολεπίσματα πυριτόλιθου και σπανιότερα οψιανού.

Στο απέναντι νησάκι, στο ανώτερο σημείο της ανατολικής ακτής, εντοπίσθηκε τοίχος όμοιας κατασκευής *(Εικ. 8)*. Στο λεπτό αρχαιολογικό στρώμα που καλύπτει αυτή την περιοχή, υπάρχουν πολλά όστρακα αγγείων, σπασμένων κατά χώρα, της ίδιας χρονικής περιόδου. Η θέση των ευρημάτων και η φύση του γεωλογικού υποστρώματος (σκληρός ψαμμίτης) αποκλείουν διάβρωση από τη θάλασσα. Ενδειξη, ότι ο χώρος υπέστη σεισμική δραστηριότητα αποτελεί κατά τη γνώμη μου ο τοίχος αυτός, ο οποίος είναι παράλληλος με την επίπεδη μεν, αλλά όχι οριζόντια επιφάνεια του εδάφους. Ένας ακόμη λόγος που αποκλείει τη διάβρωση από τη θάλασσα του ισθμού μεταξύ ακρωτηρίου και νησίδας, αποτελεί το γεγονός ότι πάνω σε βράχο *(Εικ. 5)*, κοντά στο βόρειο άκρο της, διατηρείται χώμα ικανό να συντηρήσει βλάστηση, σε εμβαδόν περί το 1 τ.μ. Ακόμη και στο χώμα αυτό εντοπίστηκαν προϊστορικά όστρακα. Εάν η δύναμη των κυμάτων στην περιοχή ήταν ικανή να κόψει τον ισθμό, οπωσδήποτε η θάλασσα θα είχε υπερσκελίσει και θα είχε ξεπλύνει το βράχο εδώ και αιώνες. Ο βυθός κατά μήκος της ανατολικής και νότιας ακτής

Εικ. 6. *Μπαρκαράκι: Τοίχοι στη Ν άκρη του ακρωτηρίου.*

κλιμακώνεται γρήγορα προς μεγάλα βάθη με βραχώδεις αναβαθμούς από σκληρό πέτρωμα. Μεταξύ των δύο προηγουμένων θέσεων εκτείνεται το ακρωτήριο "Κούλουρας" που καταλήγει στην άκρα "Κολύβρι" *(Εικ. 1)*. Στο νοτιοδυτικό άκρο του υπάρχει η βραχονησίδα "Νεράϊδες", όπου επίσης έχουμε αβαθή πορθμό 3-5μ. και βραχώδη βυθό. Στη νοητή προέκταση της νησίδας προς Ν.Δ., το πέτρωμα ακολουθεί την ίδια διεύθυνση και σχηματίζει εκτεταμένο ύφαλο μήκους 150μ. σε βάθος 1,5μ. Στο νοτιότερο άκρο του υφάλου αυτού και σε βάθος από 6 έως 11μ. εντοπίσθηκαν το 1990, κατά τη διάρκεια υπηρεσιακής αυτοψίας, θραύσματα αμφορέων Ελληνιστικών-Ρωμαϊκών χρόνων, που μαρτυρούν ναυάγιο της εποχής εκείνης. Το γεγονός αυτό τεκμηριώνει την άποψη ότι ο ύφαλος και επομένως η γενική διαμόρφωση της ακτογραμμής αυτής, ήταν και τότε παραπλήσια της σημερινής. Στον όρμο της Μεθώνης, περί τα 300μ. από τη δημοτική κατασκήνωση (Camping) και σε βάθη 3,5 μέχρι 5,5μ., υπάρχουν εκτεταμένα οικοδομικά λείψανα κατά συστάδες. Οι τοίχοι τους σώζονται κατά περίπτωση μέχρι ύψους και τεσσάρων δόμων και αποτελούνται κατά κανόνα από πλακώδεις πέτρες. Οι τοίχοι είναι κτισμένοι σε διπλές σειρές εκτός των περιπτώσεων εκείνων που χρησιμοποιήθηκαν ακανόνιστοι ογκόλιθοι οπότε έχουμε μία μόνον σειρά. Το έδαφος στο οποίο θεμελιώνονται οι κατασκευές αυτές είναι ιλυόλιθος, όπως της παραλίας με την ταχεία διάβρωση, ενώ η άμμος αποτελεί μόνο ένα λεπτό επιφανειακό στρώμα, Εκτός πολλών λειψάνων ορθογωνίων κτισμάτων παρατηρήθηκαν και κτί-

Εικ. 7. *Μπαρκαράκι, νότια ακτή: Όστρακο στην περιοχή των τοίχων.*

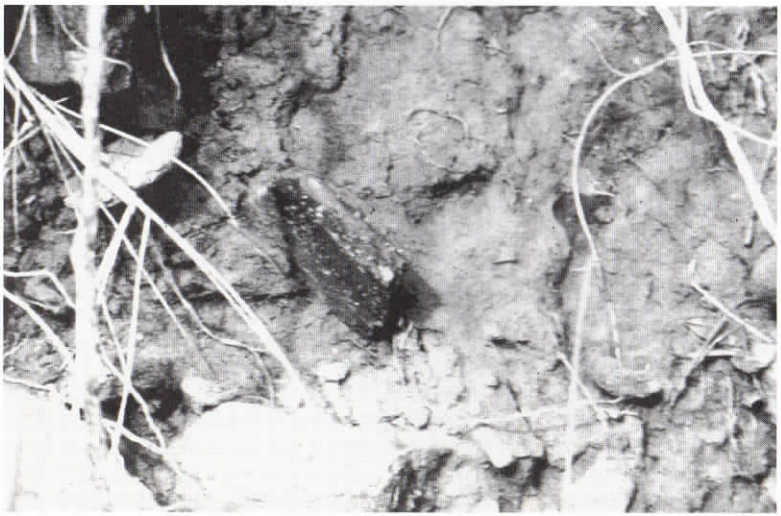

Εικ. 8. *Μπαρκαράκι: Τοίχος στο υψηλότερο τμήμα της ανατολικής πλευρά της νησίδας.*

Εικ. 9. *Μεθώνη: Αψιδωτό κτίριο.*

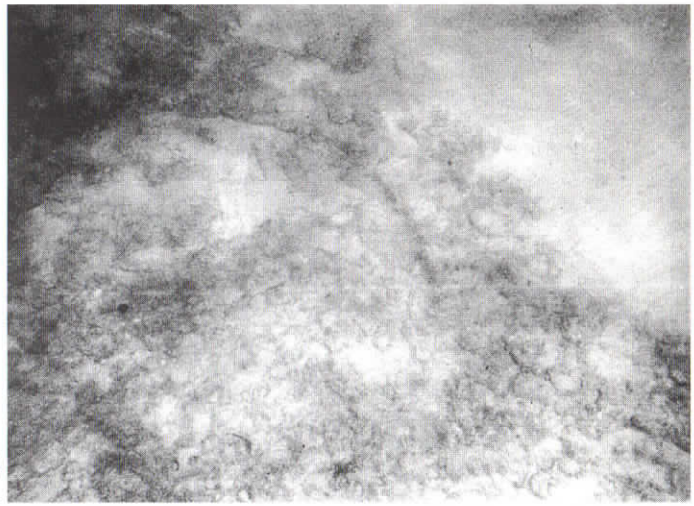

Εικ. 10. *Μεθώνη: Μικρό κυκλικό κτίριο.*

Εικ. 11. *Μεθώνη: Μεγάλο κυκλικό κτίριο.*

Εικ. 12. *Μεθώνη: τοίχος σε διάταξη "ιχθυάκανθας".*

σματα με καμπύλες κατόψεις. Ένα από τα κτίρια αυτά, σωζόμενου μήκους περί τα 10μ., διατηρεί στη μία στενή πλευρά του, τοξωτή απόληξη (*Εικ. 9*). Τοίχος μήκους 3,5μ. περίπου στη θέση της χορδής, χωρίζει το επίμηκες τμήμα από το τοξωτό, που έχει βέλος περί τα 2μ. Το κτίριο θυμίζει έτσι κάτοψη εκκλησίας, με μόνη διαφορά ότι η αψίδα βρίσκεται στα δυτικά. Περιβάλλεται από δυτικά και εν μέρει από βόρεια με ισχυρότατο τοίχο που σώζεται σε αρκετό ύψος. Στην ίδια περιοχή διακρίνονται και δύο τελείως κυκλικές κατασκευές, η μία διαμέτρου 4μ. (Εικ. 10) και η άλλη 5,5 μ. (*Εικ. 11*), της οποίας το πλάτος του τοίχου φθάνει στα 80 εκ. Θα ήταν δελεαστικό να υποθέσουμε ότι τα κτιριακά λείψανα ανήκουν σε μια δεύτερη νησίδα, της γνωστής απεικόνισης του 1574 των Braun και Hohenberg (Kraft και Aschenbrenner, 1977, σ. 25-26· Λιανός 1987, σ. 131-132), αλλά η υπόθεση δεν ευσταθεί. Κατ' αρχάς, σε κανένα σημείο δεν εντοπίσθηκε συνδετικό κονίαμα στην τοιχοποϊία. Κατά δεύτερο λόγο, εάν στους χρόνους που μεσολάβησαν από τη χαλκογραφία, είχε σημειωθεί στην περιοχή καταβύθιση, ικανή να καταποντίσει στο σημερινό βάθος την υποτιθέμενη νησίδα, τότε και τα λιμενικά έργα της Μεθώνης θα έπρεπε να βρίσκονται σε πολύ μεγαλύτερο βάθος (Flemming et al., 1973 b, σ. 21· Λιανός 1987, σ. 130), απ' ό,τι είναι σήμερα, εκτός αν η περιοχή του ασβεστολιθικού πετρώματος δεν επηρεάστηκε καθόλου (Loy 1967, εικ. 18). Επίσης από την εικόνα που έχω σχηματίσει ανασκάπτοντας τον υποθαλάσσιο ΠΕ οικισμό στο Πλατυγιάλι Αστακού (Δελαπόρτα και Σπονδύλης, 1987· Delaporta et al., 1990), έχω την γνώμη ότι πρόκειται για λείψανα προϊστορικής τοιχοποιΐας. Τέλος, σημαντικό επιχείρημα για τη χρονολόγησή τους, είναι και τοίχος σε διάταξη ιχθυάκανθας που πορεύεται δυτικά από το μεγάλο κυκλικό οικοδόμημα (Εικ. 12). Από τα φθαρμένα όστρακα ή και τα μεγαλύτερα

Εικ. 13. *Γενική άποψη της Λίμνας του Παπά. Διακρίνονται ο κυκλικός ορμίσκος, η "φρυκτωρία" στο νότιο ακρωτήριο και το Μεγάλο νησακούλι νοτιότερα.*

τεμάχια αγγείων που υπάρχουν στην επιφάνεια της περιοχής, τα μόνα διαγνώσιμα είναι Ύστερης Ρωμαϊκής εποχής, προέρχονται, προφανώς, από τη διάβρωση της ακτής και παρασύρθηκαν έως εδώ. Άλλωστε, όχι μόνον ο λοφίσκος του Προφήτη Ηλία, στις υπώρειες του οποίου παρατηρείται έντονη διάβρωση, αλλά και ολόκληρη η κλιτύς των υψωμάτων βόρεια και ανατολικά από αυτόν, έως το ναΐσκο του Αγ. Νεκταρίου (*Εικ. 1*), στον ασφαλτόδρομο Μεθώνης - Φοινικούντας, καλύπτεται από όστρακα Ρωμαϊκής, ίσως και Ελληνιστικής περιόδου. Ο καταποντισμός των κτιριακών λειψάνων στη Μεθώνη, δε μπορεί να ερμηνευθεί με μηχανισμούς της ευστατικής θεωρίας, όπως την απλή κατάκλυση ή τη διάβρωση της ακτής εξ αιτίας αυτής, διότι τότε θα έπρεπε να είχαν διαλυθεί τα πάντα (Kraft et al., 1985, σ. 68-71). Για τον ίδιο λόγο, δε μπορεί να γίνει αποδεκτή και η ταχεία, ίσως για γεωλογικά, αλλά αργή για αρχαιολογικά δεδομένα, τεκτονική καταβύθιση της τάξεως του 1 ή 2μ. ανά χιλιετία (Flemming et al., 1973a, σ. 47/61· Flemming et al., 1978, σ. 156· van Andel & Shackleton, 1982, σ. 447). Ο βαθμός διατήρησης των λειψάνων αυτών συνηγορεί μόνον υπέρ μιας ταχύτατης κατακόρυφης τεκτονικής κίνησης, συνοδευόμενης βεβαίως από ανάλογη σεισμική δραστηριότητα, η οποία δε σπανίζει στην περιοχή αυτή (Flemming, 1969 σ. 81, εικ. 15), που ως γνωστό ανταποκρίνεται σε πεδίο επαφής ηπειρωτικών πλακών (Flemming et al., 1973a, σ.48, εικ.1· Pirazzoli, 1988· Psychoyos, 1988 σ. 11). Υπενθυμίζω ότι στο θαλάσσιο χώρο νότια της Μεθώνης και δυτικά της Πύλου, υπάρχουν βάθη της τάξεως των 5.000 μ. που είναι από τα μεγαλύτερα της Μεσογείου.

Κοντά στα κτιριακά λείψανα του όρμου της Μεθώνης, *(Εικ. 1)* υπάρχει ένα ακόμη στοιχείο που πιθανόν να μας δίδει μία πρόσθετη πληροφορία γιά το ρυθμό υποχώρησης της ακτής. Πρόκειται για τα λείψανα ναυαγίου ξυλίνου σκάφους, έμφορτου με λίθινα σφαιρικά βλήματα (30 περίπου, με διάμετρο 35εκ., τα μεγαλύτερα), που βρίσκονται σε πρίσμα στοιβάξεως και όχι διασκορπισμένα. Από τις ενδείξεις της ξύλινης κατασκευής, προκύπτει ότι το σκάφος βυθίστηκε παράλληλα προς την ακτή, σε βάθος 2,5μ. Δε θα υποστηρίξω ότι πρόκειται για ναυάγιο της εποχής της χρήσεως των βλημάτων αυτών, αλλά πιθανότατα για πολύ μεταγενέστερο σκάφος. Ίσως είναι κάποιο από τα πλοία που πυρπολήθηκαν κατά τη διάρκεια της Επαναστάσεως από τον Ελληνικό Στόλο και τα βλήματα αποτελούσαν το έρμα του. Ακόμη και με αυτό το συλλογισμό, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η θάλασσα έφθανε τότε στο σημείο αυτό, στο ίδιο περίπου με το σημερινό βάθος.

Άλλα χρήσιμα για την περίπτωση αρχαιολογικά στοιχεία της ευρύτερης περιοχής, είναι η γνωστή (Χατζή 1981, σ. 156) ΠΕ θέση στο σπήλαιο "Μαύρη Τρύπα", στην έρημη νήσο Σχίζα, καθώς και η νέα θέση, των αυτών μάλλον χρόνων, στον ορμίσκο "Καραβοστάσι" ή "Skhiza Creek" (*Εικ. 1*), στα βορειοανατολικά της ίδιας νήσου, θέση η οποία εντοπίσθηκε το 1990 κατά τη διάρκεια υπηρεσιακής αυτοψίας στην οποία συμμετείχα. Ο πέριξ της εισόδου του ορμίσκου βυθός φιλοξενεί αρκετά ναυάγια χρόνων, ως επί το πλείστον, Ρωμαιοκρατίας.

Λίγο βορειότερα της Μεθώνης, κατά μήκος της δυτικής ακτής, σχηματίζεται ένας σχεδόν κυκλικός ορμίσκος, ονομαζόμενος "Του Παπά η Λίμνα" (*Εικ. 1*), που επικοινωνεί με ένα πολύ στενό πέρασμα με το πέλαγος (*Εικ. 13*). Κατά μήκος των κατακόρυφων τοιχωμάτων της βόρειας πλευράς του περάσματος, διαγράφονται στον ασβεστόλιθο αλλεπάλληλα καταποντισμένα ίχνη ακτογραμμής, σε βάθη από 1 έως 7μ. περίπου. Στο νότιο ακρωτήριο της εισόδου, προς την πλευρά που βλέπει τα Νησακούλια (τα οποία δεν πρέπει να συγχέονται με το Νησακούλι της Μεθώνης), υπάρχει συμπαγής κυκλικός πύργος (*Εικ. 14*) σε σωζόμενο ύψος περί τα 2.5μ. με ημίεργους λίθους και ασβεστοκονίαμα και παρεμβολή οστράκων, που ίσως χρονολογείται στους χρόνους ύστερης αρχαιότητας-πρώϊμους μεσαιωνικούς. Πιθανόν χρησίμευε για φρυκτωρία, καθώς έχει οπτική επαφή με τη Μεθώνη αφ' ενός, και την κορυφή του Άη- Θανάση (νότια απόληξη του υψώματος του Αγίου Νικολάου) αφ' ετέρου, δεδομένου ότι και στον Άγιο Νικόλαο, ακριβώς το τριγωνομετρικό σημείο της ΓΥΣ, περιβάλλεται από θεμέλιο κυκλικού οικοδομήματος παρόμοιας κατασκευής. Από εκεί η οπτική επικοινωνία με το Παλιό Ναυαρίνο είναι άμεση. Θα περίμενε κανείς η φρυκτωρία να είχε κατασκευασθεί στο Μεγάλο Νησακούλι (το βορειότερο από τα δύο). Αυτό έχει καλύτερη οπτική επαφή στην γραμμή Μεθώνη - Άη-Θανάσης, διαθέτει γλυκό νερό, στο βάθος φυσικού ορύγματος στην ανατολική του πλευρά και στην επιφάνειά του εντοπίζονται λίγα προϊστορικά όστρακα. Η αιτία που δε χρησιμοποιήθηκε, είναι μάλλον ότι ο υποβρύχιος αυχένας που εκτείνεται από το νότιο ακρωτήριο έως το Μεγάλο Νησακούλι, σε βάθος όχι πέραν των δύο μέτρων, ήταν ήδη καταποντισμένος την εποχή κατασκευής του πύργου.

Στην ίδια περιοχή, νότια της "Λίμνας του Παπά", σχηματίζεται ένας επιμήκης ορμίσκος κατάλληλος για πρόχειρο ναυτικό καταφύγιο, στο κέντρο του οποίου, σε βάθος περί τα 6μ., υπάρχουν αρκετά θραύσματα ελληνιστικών αμφορέων, προερχόμενα μάλλον από αρχαίο ναυάγιο. Όστρακα της ίδιας περιόδου, εντοπί-

Εικ. 14. *Η φρυκτωρία στη "Λίμνα του Παπά". Άποψη από Ν.*

ζονται στον αυχένα του ακρωτηρίου, ενώ την ανατολική ακτή της "Λίμνας του Παπά" περιτρέχει θεμέλιο ισχυρού τοίχου από ημίεργους λίθους που παρακολουθεί την καμπυλότητα της. Ο τοίχος αυτός μπορεί να απετέλεσε την πηγή του υλικού κατασκευής της φρυκτωρίας και εκ πρώτης όψεως μπορεί να αποδοθεί στους Ελληνιστικούς Χρόνους. Στην περίπτωση αυτή, η συγκεκριμένη παραλία θα έπρεπε να είχε την ίδια διαμόρφωση και κατά την εποχή εκείνη.

Βορειότερα, στον ορμίσκο "Λιμανάκι" ή "Γλυφά Νερά", όπου και υποβρύχιες πηγές, αμέσως νότια του Νιόκαστρου Πύλου, εντοπίστηκαν πακτωμένα τεμάχια εμπορικών αμφορέων ελληνιστικών χρόνων στα βραχώδη αβαθή (έως 3μ.) της νότιας ακτής του, που προέρχονται προφανώς από αρχαίο ναυάγιο στη θέση αυτή.

Μνημονεύω, επί τροχάδην, τα γνωστά (Κορρές, 1981, σ. 240) ΜΕ όστρακα ενδεικτικά κατοίκησης, στη σήμερα απόκρημνη, δυσπρόσιτη και αφιλόξενη νησίδα "Πύλος" ή "Τσιγλί Μπαμπά" (*Εικ. 1*), νότια της Σφακτηρίας και προχωρώ στα προϊστορικά, επίσης, όστρακα που επισημάνθηκαν σε χαμηλό ύψωμα της παραλίας Ρωμανού στην περιοχή του εκεί τριγωνομετρικού σημείου, στο κοκκινόχωμα που διακρίνεται κατά τόπους, κάτω από τις σημερινές θίνες.

Το ύψωμα αυτό δεσπόζει σε ορμίσκο κλειστό από την πλευρά του πελάγους με σχηματισμό *Beach Rock (Εικ. 15)*, που εξέχει τουλάχιστον 60 εκ. από την επιφάνεια της θαλάσσης στο μεγαλύτερό του τμήμα. Για τη χρονική διαμόρφωση αυτού του φράγματος, δεν υπάρχουν αρχαιολογικές ενδείξεις, υπάρχει όμως μία ένδειξη για το ρυθμό του σχηματισμού του *Beach rock* στη νοτιότερη περιοχή του Ριβαρίου, όπου εντοπίσθηκε αποτύπωμα συσκευασίας σύγχρονου ποτού μέσα στο επιφανειακό στρώμα του πετρώματος. Υπενθυμίζω ότι και η περιοχή αυτή έτυχε ιδιαιτέρας μελέτης, από πλευράς Παλαιογεωμορφολογίας (Kraft et al., 1980).

Αυτό που μπορεί να υποστηρίξει κανείς από το συνδυασμό όλων των παραπάνω αρχαιολογικών στοιχείων και παρατηρήσεων, είναι ότι παρά το αδιαμφισβήτητο γεγονός της ταχείας διάβρωσης κάποιων σημείων της ακτογραμμής υπάρχουν σοβαρότατες ενδείξεις και για σεισμική δραστηριότητα που πρέπει να έπαιξε αποφασιστικό και κύριο ρόλο στη διαμόρφωση των βασικών γραμμών του σημερινού χάρτη της περιοχής. Άλλωστε οι θέσεις που περιγράφηκαν, τηρούν τις απαραίτητες προδιαγραφές που τίθενται από τον Flemming (1969, σ. 85), για αντίστοιχες θέσεις στη Δυτική Μεσόγειο.

Εικ. 15.
Το φράγμα από beach-rock σε ορμίσκο της παραλίας Ρωμανού. Απέναντι διακρίνεται το ύψωμα με τις θίνες όπου εντοπίζονται προϊστορικά όστρακα.

Από τα μέχρι στιγμής αρχαιολογικά δεδομένα που παρετέθησαν, η δραστηριότητα αυτή μπορεί να τοποθετηθεί από το τέλος της ΜΕ έως το τέλος της Ελληνιστικής, αρχές Ρωμαϊκής περιόδου και δε θα πρέπει να συγχέεται με μεταγενέστερα σεισμικά φαινόμενα που έλαβαν χώρα στην περιοχή (Pirazzoli, 1986).

Ελπίζω ότι η παρουσίαση αυτή θα αποτελέσει το έναυσμα ευρύτερης διεπιστημονικής συνεργασίας και έρευνας για την τόσο πλούσια σε στοιχεία αλλά και τόσο άγνωστη ακόμη περιοχή αυτή της Μεσσηνίας. Πιστεύω ότι μια τέτοια συνεργασία, θα επιβεβαιώσει για μια ακόμη φορά τη ρήση του Blackman (1973, σ. 136): "Flemming has shown how much the geomorphologist can make of archaeological evidence for sea level change. It is for the archaeologist to be aware of the value and limitations of such evidence and to supply data to the geomorphologist, who in return can aid the archaeologist's understanding of coastal sites".

Το αποτελέσμα θα είναι και η απάντηση στο αρχικό μου ερώτημα, κάτω από το πρίσμα της οπτικής γωνίας των Masters και Flemming (1983, σ. 603), οι οποίοι στα συμπεράσματα του Συμποσίου στο Scripps Institution of Oceanography την 26-29 Οκτωβρίου 1981, αποφαίνονται ότι "Archaeological interpretation or prediction on the other hand, typically requires accuracy of the order of 1.0 m. To obtain this resolution each site area must be studied specifically to determine the local sea level- time relationship".

Επίλογος

Το 1993 εζήτησα και έλαβα από την Υπηρεσία μου (Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων), με τις κατά Νόμο διαδικασίες, την άδεια έρευνας Μεθώνης και ακτών Πυλίας, που την πρώτη εκείνη χρονιά αναλώθηκε στη γενικότερη επισκόπηση της περιοχής από την κα Ε. Χαχαμίδου, Γεωλόγο-Ωκεανολόγο, τον επιφανειακό καθαρισμό και παρακολούθηση των τότε ορατών τοίχων από μέρους μου και την αποτύπωσή τους, με εξάρτηση από το Εθνικό Γεωδαιτικό Δίκτυο, εκ μέρους του κ. Ι. Μπαξεβανάκη, Αγρονόμου, Τοπογράφου-Μηχανικού. Τα πρώτα συμπεράσματα της έρευνας εκείνης είναι τα εξής:

Γεωλογικά:

"Στου Παπά τη Λίμνα", επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη δύο τουλάχιστον εγκολπώσεων (ίχνη παλαιών ακτογραμμών) στις ανατολικές πλευρές του ασβεστόλιθου, κατά μήκος του υποβρύχιου φράγματος και στο Μεγάλο Νησακούλι, σε βάθη -1.50μ. και -2.90μ. Εξάγεται έτσι το συμπέρασμα ότι στο παρελθόν το νότιο ακρωτήριο της Λίμνας του Παπά (Πυργάκι) καί το Μεγάλο Νησακούλι ήταν ενιαίο ακρωτήριο που εσωτερικά σχημάτιζε υπήνεμο όρμο.

"Στο Μεγάλο Νησακούλι", στο νοτιοδυτικό άκρο, εντοπίστηκε ρήγμα.

Στη νησίδα Αγία Μαριανή, στη βορειοανατολική πλευρά, εντοπίστηκαν θίνες με διαδοχικές φάσεις σε ασβεστολιθική ακτή. Αποτελούν μαρτυρία παλαιομορφολογίας που ουδεμία σχέση έχει με τη σημερινή παράκτια γεωμορφολογική κατάστα-

ση. Επίσης, από τις φάσεις διαπιστώνεται και αλλαγή διευθύνσεως των επικρατούντων ανέμων.
Στην ίδια νησίδα, στη δυτική πλευρά, υπάρχει μία μικροεπώθηση (τεκτονικό φαινόμενο).
Έγιναν παρατηρήσεις και ελήφθησαν δείγματα κατά μήκος των ακτών έως και τη Φοινικούντα.
Στο Ανατολικό και Δυτικό όριο της "Σπιάτζας" (αμμώδης παραλία της Φοινικούντας), εντοπίστηκε, επί του φλύσχη, μάλλον αιολιανίτης που δημιουργείται από τη δράση του ανέμου όταν υπάρχει μεταβολή του βασικού επιπέδου.
Έγιναν έλεγχοι στην ενδοχώρα και κατά μήκος των ανατολικών ακτών της χερσονήσου, με παρατηρήσεις που χρήζουν περαιτέρω μελέτης, γιά την περιοχή κυρίως ανάμεσα στα Βουνάρια και τη Κορώνη.
Όπως γίνεται προφανές η γεωλογική έρευνα της περιοχής μπορεί να δώσει πολλά ακόμη στοιχεία.

Αρχαιολογικά:

Κατά τον καθαρισμό των τοίχων, τα όστρακα που συνελέγησαν από τα βαθύτερα επίπεδα του επιφανειακού στρώματος, που αποτελείται από λιγότερο ή περισσότερο κινητική άμμο και από την επιφάνεια του υποκειμένου στρώματος γκρίζας συμπαγούς ιλύος, παρά τη φθορά τους, χρονολογούνται στη Μεσοελλαδική περίοδο.
Άλλα αρχαία ναυάγια που εντοπίστηκαν στην περιοχή, δεν αλλάζουν την εκτίμηση του χρονολογικού πλαισίου που διατύπωσα στην αρχική εργασία.

Τοπογραφικά:

Εκπονήθηκαν τοπογραφικά σχέδια με την αποτύπωση των εντοπισμένων τοίχων του καταποντισμένου οικισμού.
Με τα πλέον απομακρυσμένα ορατά κτηριακά κατάλοιπα η έκταση του οικισμού στη Μεθώνη υπερβαίνει τα εκατό στρέμματα.
Η έρευνα συνεχίστηκε και το 1994 με κύριο βάρος τον ανασκαφικό έλεγχο του καταποντισμένου οικισμού. Έγινε μία ανασκαφική τομή κάθετα σε τοίχο αποτυπωμένο από το 1993. Ο τρόπος κατάρρευσής του και τα καταπλακωμένα θραύσματα αγγείων πιθανολογούν σεισμική καταστροφή. Ανασκάφτηκε επίσης σε εσωτερική γωνία τετράπλευρου περίκλειστου χώρου (δωμάτιο;) ταφικό αγγείο με εγχυτρισμό δύο νηπίων (βλ. και *ΕΝΑΛΙΑ*, 1992, τόμος IV, τεύχη 1-2, [εκδ.1995], σελ. 34). Η συντριπτική πλειοψηφία των οστράκων της τομής είναι ΜΕ, με δείγματα και αμαυρόχρωμης και μινύας κεραμεικής, πέραν της χονδροειδούς. Όσον αφορά στο ταφικό αγγείο είναι παράλληλο εκείνου που προέρχεται από το Νησακούλι Μεθώνης, θέση που έχει, τόσο χωροταξικά όσο και χρονολογικά, άμεση σχέση με τον οικισμό. Περισσότερες λεπτομέρειες θα υπάρξουν στους αντίστοιχους τόμους του Αρχαιολογικού Δελτίου.

Ευχαριστίες

Επισκέφθηκα τις περισσότερες από αυτές τις θέσεις με την κα Α. Αργυράκη, αρχαιολόγο και Λέκτορα του τομέα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Θα ήθελα και από τη θέση αυτή να την ευχαριστήσω για την τότε συνεργασία της. Επίσης ευχαριστώ τον αρχιφύλακα Αρχαιοτήτων στη Μεθώνη, την εποχή εκείνη, κ. Δ. Σαρδέλη, ερασιτέχνη ψαρά και κυνηγό. Ο κ. Σαρδέλης είναι πολύ έμπειρος στην τοπογραφία της περιοχής. Του είμαι υποχρεωμένος γιά τα τοπωνύμια και τις χρήσιμες πληροφορίες για την περιοχή. Τέλος ευχαριστώ τη σύζυγό μου και συνάδελφο Αριστέα Καββαδία για την ποικίλη βοήθειά της στην παρουσίαση του παρόντος.
Με την ευκαιρία της παράθεσης των νεωτέρων στοιχείων της έρευνας ετών 1993-94, θα ήθελα να ευχαριστήσω πέραν της Ε. Χαχαμίδου και Ι. Μπαξεβανάκη που προανέφερα, και τους, ποικίλων ειδικοτήτων, συναδέλφους της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, Ε. Παπαδήμα, Κ. Ανδρουτσάκη, Α. Πολλάτου, Χ. Τσατσαρώνη, Η. Κυριακόπουλο, Η. Κούβελα, Π. Χρονόπουλο, Ν. Σαπουντζή, Θ. Τρουπάκη, Ε. Γκίγκιζα, καθώς και όλο το προσωπικό που εργάζεται στο Φρούριο Πύλου, γιά την βοήθεια τους στις πρόσφατες έρευνες.

1. Η εργασία αυτή, με τη μορφή που έχει παραπάνω, εκτός του επιλόγου, παρουσιάστηκε στη Διεπιστημονική Συνάντηση: "Σεισμοί στην Αρχαία Ελλάδα: Αρχαιολογική και Παλαιοσεισμολογική Άποψη", που έλαβε χώρα στην Αθήνα από 13 έως 15 Ιουνίου 1991, με τη συνεργασία ΙΓΜΕ και Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής. Επειδή από τότε έχει περάσει αρκετός χρόνος, χωρίς να εκδοθούν τα πρακτικά της συνόδου και επειδή πλέον υπάρχουν νεώτερα στοιχεία γιά την περιοχή γενικότερα και τον καταποντισμένο οικισμό της Μεθώνης ειδικότερα, θεώρησα σωστό να δεχθώ την φιλοξενία του περιοδικού *ΕΝΑΛΙΑ* ώστε να πληροφορηθούν οι ενδιαφερόμενοι τόσο τα τότε στοιχεία όσο και τα πιο πρόσφατα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Blackman, D. J., (1973): "Evidence of Sea Level in Ancient Harbours and Coastal Installations", (D. J. Blackman Ed.) *Marine Archaeology, Colston Papers*, London, 115-139.
Delaporta, C. P. & Spondylis, I., (1989): "Un Habitat Hélladique Ancien II à Platiyali Astakos", (H. Tzalas Ed.), *Tropis II, 2nd International Symposium on Ship Construction in Antiquity, Delphi 1987*, 127-134.
Delaporta, A., Spondilis, I., Baxevanakis, Y., (1990): "Platiyali-Astakos: a submerged Early Helladic Site in Akarnania", *ENALIA Annual* 1989, vol. I, 44-46.
Flemming, N. C., (1969): "Archaeological Evidence of Eustatic Change of Sea Level and Earth Movements", *Western Mediterranean during the last 2.000 Years, The Geological Society of America, Special Paper* 109, Colorado.
Flemming, N. C., Czartoryska, N. M. G., Huter, P. M., (1973a): "Archaeological Evidence for Vertical Earth Movements in the Region of the Aegean Islands Arc", (N. C. Flemming Ed.) *Science Diving International*, 47-65.
Flemming, N. C., Czartoryska, N. M., Hunter, P. M.,(1973b): "Archaeological Evidence for Eustatic and Tectonic Components of Relative Sea Level Change in the South Aegean", (D. J. Blackman Ed.) *Marine Archaeology, Colston Papers*, London, 1-6.
Flemming, N. C., Raban, A. & Goetschel, G., (1978): "Tectonic and Eustatic Changes in Mediterranean Coast of Israel in the Last 9.000 years", (J. Barto Arnold III Jr., Ed.) *Beneath the Waters of Time*, Austin, Texas, 129-165.
Κορρές, Γ. Στ., (1981): "Ανασκαφαί Βοϊδοκοιλιάς", *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* Α' 194-240.
Kraft, J. C., Kayan, Il., Aschenbrenner, S. E., (1985): "Geological Studies of Coastal Change applied to Archaeological Settings", (G. Rapp Jr. & J. A. Gifford, Eds) *Archaeological Geology*, London,57-84.
Kraft, J. C., Rapp Jr. G. R., Aschenbrenner, S.E., (1975): "Late Holocene paleogeography of the coastal plain of the Gulf of Messenia, Greece, and its Relationships to Archaeological Settings and to Coastal Change", **Geological Society of America, Bulletin** 86, 1191-1208.
Kraft, J. C., Rapp Jr., G. R., Aschenbrenner, S.E., (1980): "Late Holocene Paleogeomorphic Reconstructing in the Area of the Bay of Navarino: Sandy Pylos", *Journal of Archaeological Science* 7, 187-210.
Λιανός, Ν., (1987): "Μελέτη του αρχαίου λιμένα της Μεθώνης. Αναστήλωση-Συντήρηση-Προστασία Μνημείων και Συνόλων", *εκδ. Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα*, 129-135.
Loy, W. G., (1967): "The Land of Nestor: A Physical Geography of Southwestern Peloponnese", *Office of Naval Research Report* no 34, Washington D.C., 57.
MacDonald, W. A. & Rapp Jr., G.R., (1972): "The Minnesota Messenia Expedition: Reconstrusting a Bronze Age Regional Environment", *University of Minnesota Press*, Minneapolis.
Masters, P. M., Flemming, N.C., (1983): "Summary and Conclusions", (P. M. Masters, N. C. Flemming. Eds), *Quaternary Coastlines and Marine Archaeology*, London, 601-629.
Pirazzoli, P. A, (1986): "The Early Byzantine Tectonic Paroxysm and its Influence on Coastal Sites in the Eastern Mediterranean. Cities on the Sea-Past and Present", *Summaries 1st International Symposium on Harbours, Port Cities and Coastal Topography*, Haifa, 149-152.
Pirazzoli, P. A., (1988): "Sea- Level Changes and Crustal Movements in the Hellenic Arc (Greece). The Contribution of Archaeological and Historical Data", (A. Raban, Ed.), *Archaeology of Coastal Changes, BAR International Series* 404, 157-182.
Psychoyos, O., (1988): "Deplacement de la ligne de rivage et sites archéologiques dans les régions côtières de la mer Egée au Néolothique et à l' âge du Bronze", *Gotab, Kungal, Studies in Mediterranean Archaeology* No 62.
Valmin, N., (1930): *Etudes Topographiques sur la Messène Ancienne.*
Valmin, N., (1953): *Malthi- epilog*, Opus, Athen I, 29-46ff.
Van Andel, T. H., Shackleton, J. C., (1982): "Late Paleolithic and Mesolithic Coastlines of Greece and the Aegean", *Journal of Field Archaeology* 5 (9), 445-454.
Χατζή, Γ., (1988): "Περιοδείες-Επισημάνσεις Αρχαίων, Νομός Μεσσηνίας", *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 36 (1981), Β1 Χρονικά, 155-156.
Χωρέμης,Α., (1969): "Μ.Ε. βωμός εις Νησακούλι, Μεθώνης", *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 2, 10-14.

ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΠΛΟΙΟΥ ΣΕ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΑΠΟ ΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Ελπίδας Χατζηδάκη,
Χρόνη Ινιωτάκη, Δημήτρη Σωτηράκη

Εισαγωγή

Το 1899, τα μέλη της Ιταλικής Αρχαιολογικής Αποστολής L. Savignioni και G. De Sanctis άρχισαν την συστηματική καταγραφή των μνημείων της Δυτικής Κρήτης· Η έρευνα τους οδήγησε στην Κίσαμο, στο Μοναστήρι της Γωνιάς, όπου ανάμεσα στις άλλες αρχαιότητες ξαναβρήκαν μία ενεπίγραφη στήλη με ανάγλυφη παράσταση πλοίου, την οποία έξι χρόνια πριν είχε εντοπίσει ο Άγγλος ερευνητής Sir John Myres. Οι L. Savignioni και G. De Sanctis διόρθωσαν και επαναδημοσίευσαν την επιγραφή σε μελέτη που περιλαμβάνει λεπτομερείς περιγραφές αρχαίων πόλεων και χάρτες, βασιζόμενους στις τοπογραφικές τους έρευνες [1].

Η πιο σημαντική και εκτεταμένη δημοσίευση της επιγραφής με αναφορά στην ανάγλυφη παράσταση του πολεμικού πλοίου και της προστάτιδος της αρχαίας πόλεως της Φαλάσαρνας, νύμφης Φαλασάρνης ή Αφροδίτης, γίνεται από την επιγραφολόγο M. Guarducci, στο βιβλίο της Inscriptiones Creticae το 1939[2].

Η στήλη αναφερόταν στη συνθήκη ειρήνης μεταξύ δύο εχθρικών πόλεων, της Φαλάσαρνας και της Πολυρήνιας, μέσω διαιτησίας της Σπάρτης. Το επάνω μέρος της φέρει την ακόλουθη παράσταση: δύο ισότιμες γυναικείες μορφές σε σκηνή δεξιώσεως, επισφραγίζουν μία συμφωνία *(Εικ. 1)*. Πρόκειται για τις αντιπροσώπους των διαμαχομένων πλευρών, σύμφωνα με την M. Guarducci, *Phalasarniorum nympha eponyma* η οποία στέκεται μπροστά από την πλώρη πολεμικού πλοίου, και την *Dictynna armata, quippe quae Polyrheniorum patrona sit*, με τα σύμβολα του άγριου φυσικού κόσμου, τον αίγαγρο και το δένδρο[3]. Η στήλη μεταφέρεται στο Μουσείο Χανίων το 1899 (αρ. ευρ. 1), όπου χάνεται στην πυρκαϊά του 1934.

Η Φαλάσαρνα ήταν μία ισχυρή ναυτική πόλη της Δυτικής Κρήτης[4] με εντυπωσιακές λιμενικές εγκαταστάσεις και διπλά οχυρωματικά τείχη. Το λιμάνι της, το οποίο την έκανε γνωστή, αναφέρεται από τον αρχαίο γεωγράφο Σκύλακα ως "λιμήν κλειστός"[5]. Ήκμασε μεταξύ του 4ου και 1ου π. Χ. αιώνα, ενώ κύρια πηγή του πλούτου της εικάζεται ότι ήταν η πειρατεία που παρέλυσε το θαλάσσιο εμπόριο στη Μεσόγειο κατά την Ύστερη Ελληνιστική περίοδο[6].

Η αντίπαλός της, η πόλη Πολυρήνια, βρίσκεται περίπου 22 χιλιόμετρα ΝΑ της Φαλάσαρνας και σύμφωνα με τις αρχαίες ιστορικές πηγές ήταν μία από τις ισχυρότερες πόλεις της Κρήτης [7]. Στην επιρροή της ανήκε και το ιερό Δικτυνναίο, δεκατέσσερα χιλιόμετρα ΒΑ της Φαλάσαρνας, χώρος σημαντικός, αφιερωμένος στην Αρτέμιδα Δίκτυννα, όπως ήταν το τοπονύμιο της θεάς του κυνηγιού.

Το γεγονός ότι μία θεότητα, η νύμφη Φαλασάρνη ή Αφροδίτη, παρουσιάζεται ως προστάτιδα μιας πόλεως εξαρτώμενης από την ισχύ του στόλου της, ενδιαφέρει τον μελετητή της ναυτικής ιστορίας ως πρωτότυπο θέμα.

Το παρόν άρθρο είναι μια προσπάθεια ανάλυσης και ερμηνείας της παράστασης του πλοίου, ως πειρατικού σκάφους με συγκεκριμένη χρήση την εποχή εκείνη. Ταυτόχρονα γίνεται και μια πρόταση ταύτισης της μίας γυναικείας μορφής με την προσωποποίηση της πόλεως της Φαλάσαρνας, ένα εικονιστικό φαινόμενο που πρωτοεμφανίζεται την Ελληνιστική περίοδο.

Ας προσπαθήσουμε λοιπόν να ανακατασκευάσουμε βιβλιογραφικά αυτό που χάθηκε στην καταστροφή το 1934[8].

Περιγραφή της στήλης

Ο κορμός της πώρινης στήλης (πλάτος 0,555μ., ύψος 0,94μ., πάχος 0,135μ.)[9] είναι επίπεδος χωρίς πλαισίωση και με μικρή μείωση απολήγει σε κυμάτιο. Η υπερκείμενη αετωματική επίστεψη δεν είναι ελεύθερη αλλά εγγράφεται με έκτυπο ανάγλυφο στο ορθογώνιο μπλόκ της πέτρας[10], αποτελώντας μέρος της αφήγησης.

Η σκηνή περιορίζεται στο ένα τρίτο της επιφάνειας της στήλης. Οι δύο γυναικείες κεντρικές μορφές σε δεξίωση αποδίδονται ανάγλυφα μπροστά στο αέτωμα που φέρει γωνιακά και κεντρικό ακρωτήριο, το οποίο έχει καταστραφεί[11]. Πλαισιώνονται από την πλώρη ενός πλοίου, έναν αίγαγρο και ένα δένδρο που φαινομενικά με τα κλαδιά του υποβαστάζει το αέτωμα. Στις πτέρυγες του αρχιτεκτονήματος εξελίσσεται σχεδόν εραλδική η σκηνή ενός σκυλιού που καταδιώκει κατσίκι.

Η αριστερή γυναικεία μορφή ντυμένη με χειριδωτό χιτώνα και ιμάτιο αποδίδεται σε τρία τέταρτα με χαρακτηριστική στροφή του κάτω μέρους. Η πτύχωση είναι λιτή, το περίγραμμα έντονο. Χαρακτηριστική είναι η πλατειά επιφάνεια στο ύφασμα που καλύπτει το αναπαυόμενο κάτω μέλος, καθώς και η απόδοση του τέλους του ιματίου. Η χαρακτηριστική κόμμωση, έχει σχεδόν τριγωνική απόληξη.

Η μορφή συνδέεται εξωτερικά μέσω χειραψίας (δεξίωση) με άλλη γυναικεία μορφή, η οποία φορά τον κοντό χιτώνα, δεμένο στη μέση και φέρει τόξο και φαρέτρα. Και σ' αυτήν το περίγραμμα είναι έντονο, η πτύχωση φειδωλή, για να υπογραμμίσει περισσότερο τα καλυμμένα από το ένδυμα μέρη του σώματος. Το κάτω μέρος του κορμού είναι στραμμένο προς τον θεατή μέσω της περιστροφής και ανάλογη είναι η τοποθέτηση του αναπαυόμενου αριστερού σκέλους. Η μορφή φαίνεται σε μεγαλύτερη ένταση που υποδηλώνεται από τη στάση της και την απόδοση, έστω και συνοπτικά αλλά αποφασιστικά, των κάτω άκρων. Η κόμμωση λιτή, τα μαλλιά τραβηγμένα πίσω και αφημένα με επιμέλεια ελεύθερα, στο ύψος των ώμων.

Στο αριστερό άκρο αναγνωρίζουμε, σχηματικά αποδιδόμενο στα κύρια χαρακτηριστικά του, μικρό πολεμικό πλοίο. Ο σιγμοειδής στόλος που τείνει προς τα εμπρός είναι πλατύτερος στη βάση του, ενώ προς τα άνω λεπταίνει και αυξανόμενος εκ νέου σε διατομή, καταλήγει σε ακροστόλιο με ελαφρώς κοίλη ακμή[12].

Στη βάση του στόλου, το πλοίο φέρει οφθαλμό, ο οποίος στο σχέδιο που διαθέτουμε, αποδίδεται σε σχεδόν κυκλικό σχήμα και όχι στο γνωστό για την εποχή αμυγδαλόσχημο.

Το προεμβόλιο του πλοίου, τοποθετημένο κάτω από την βάση του στόλου, φαίνεται να προεξέχει της πλώρης. Είναι ορθογώνιας διατομής στο άνω τμήμα του, σχηματίζοντας, στη συνέχεια, οξεία σφηνοειδή απόληξη. Στη βάση του υπάρχει μία ευθεία γραμμή που δεν παρουσιάζεται σε ολόκληρη την ορατή πλευρά του πλοίου. Πιθανώς να πρόκειται για τον ανώτερο ζωστήρα, ο οποίος προεκτεινόμενος, δημιουργεί το προεμβόλιο.

Το έμβολο του σκάφους, που κατά πάσα πιθανότητα αποτελείται από μπρούτζινο περίβλημα, είναι τοποθετημένο στην προέκταση των ζωστήρων στο σημείο της ένωσής τους. Βρίσκεται στην ίδια ευθεία με αυτούς, στο επίπεδο της ισάλου γραμμής και καταλήγει σε κατακόρυφη κεφαλή μονής απόληξης[13].

Στη δεξιά άκρη της παράστασης ο κορμός του δένδρου με αχνότερο περίγραμμα, αποτελεί το εικονιστικό αντίβαρο του καραβιού μαζί με τον παρόμοια αχνό, σχεδόν αόρατο, αίγαγρο που

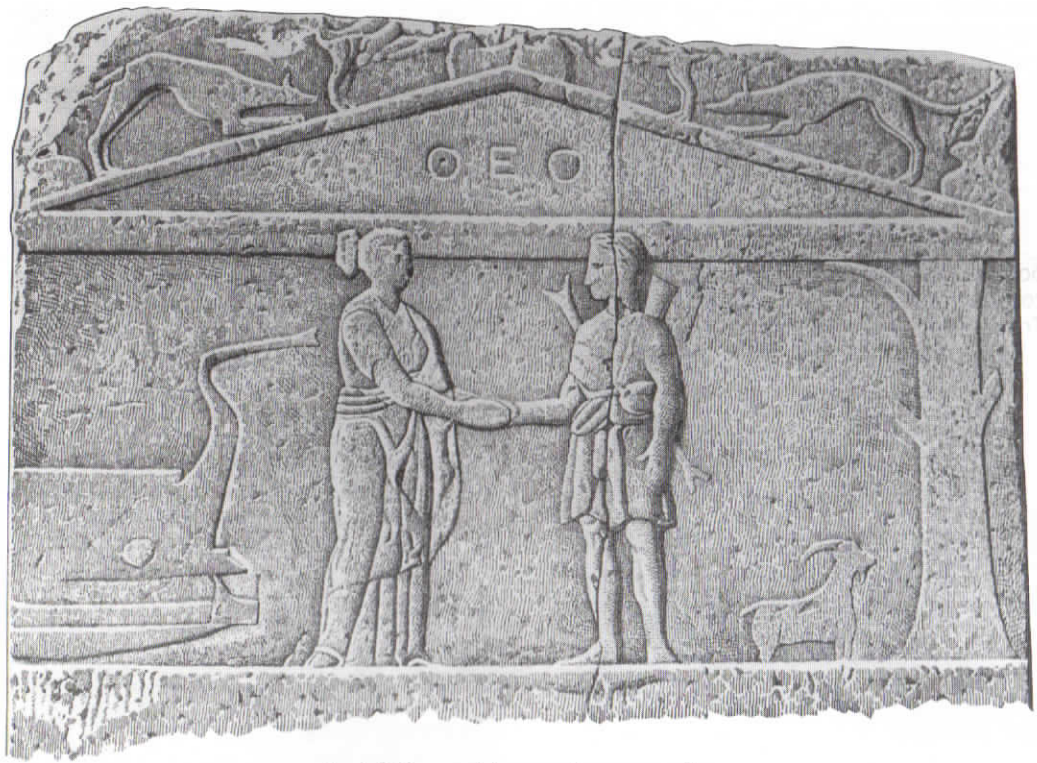

Εικ. 1. *Σχέδιο της ανάγλυφης παράστασης της στήλης.*
Αναπαραγωγή από την εικ. 9, σελ. 302, των L. Savignioni και G. De Sanctis (βλ. σημείωση 1).

βρίσκεται πίσω από την οπλισμένη με τόξο γυναικεία μορφή, αντίθετα στραμμένος προς αυτή. Η σκηνή κυνηγιού που συνεχίζεται πάνω στο αέτωμα συμφωνεί με την αναπαράσταση της άγριας φύσης όπως παρουσιάζεται στο δεξιό του αναγλύφου.

Στο τύμπανο ξεκινά η επιγραφή[14] που εξελίσσεται κάτω από την παράσταση και αναφέρεται (τμηματικά σωζόμενη) στη συμμαχία Φαλασαρνίων-Πολυρηνίων, με παρέμβαση (διαιτησία)[15] του Σπαρτιάτη Κλεωνύμου[16], γιου του βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη ΙΙ:

Τάδε συ]νέθεντο Πολυρήνιοι καὶ Φαλασάρνιοι ἐναντίον Κλεωνύμου [καὶ
τῶν ἄλλ]ων Λακεδαιμονίων οὓς ἀπέστειλεν [.]ό[. .]αις ὁ δᾶμος ιτ[. . . . .
. . . .ι]ς φίλον καὶ ἐχθρὸν τὸν αὐτὸν ἦμεν ἀπο - - - - - - - - - - - - - - - -
5 -]ν καὶ- - - - -τὰν αὐτῶν· κατ[.
- - - - - κατὰ- -δαν ἐκ τῶν·
- -τῶν Πολυρηνίων καὶ παραγένωνται με[. .
- -εν· · Φαλασάρνιοι τῶν· · ·
- -

Συμπεράσματα

Η συμμαχία μεταξύ Φαλασαρνίων και Πολυρηνίων χρονολογείται μεταξύ του 304 π.Χ. και 275 π.Χ. Ειδικότερα η M. Guarducci δίνει ως χρονολογία της συνθήκης το 304 π.Χ. ενώ ο H. van Effenterre το 275 π.Χ. Το πρώτο τέταρτο 3ου π.Χ. αιώνα προτείνει και ο G. Cardinalli, ενώ ο Ε. Μικρογιαννάκης προτείνει ως πιο σωστή, την αρχαιότερη χρονολόγηση, χωρίς όμως να αποκλείει και την πρόταση του H. van Effenterre[17].

Ο τύπος στόλου της υπό εξέταση στήλης, πρωτοεμφανίζεται σε χάραγμα χρονολογούμενο το 500 π.Χ.[18]. Η χρήση του περιορίζεται την Κλασική περίοδο, ενώ εντείνεται την Ελληνιστική. Το φαινόμενο επιβεβαιώνεται από τις παραστάσεις στα νομίσματα του ύστερου 4ου και πρώιμου 3ου π.Χ. αιώνα από την Κίο της Βιθυνίας, την Φάσηλιν, τη Σινώπη, την Τύρο στα νομίσματα του Αντιόχου ΙΙΙ (201-197 π.Χ.), καθώς και σε χάραγμα του πρώτου π.Χ. αιώνα από την Δήλο με απεικόνιση πολεμικού πλοίου[19]. Οι στόλοι των σκαφών στα προαναφερόμενα παραδείγματα, συγγενεύουν τυπολογικά και μοναδική τους διαφορά σε σχέση με την υπό μελέτη στήλη, είναι η απουσία της κοιλότητας στην απόληξη του στόλου.

Βασιζόμενοι στην απόδοση του εμβόλου στην στήλη, πιστεύουμε πως αυτό είχε επίπεδη απόληξη[20]. Ο L. Basch υποστηρίζει ότι τα μικρά σκάφη της Μεσογείου κατά την Ελληνιστική εποχή, έφεραν έμβολα μονής ακμής αντίθετα με τα μεγάλα πολεμικά πλοία, που έφεραν έμβολα τριών πτερυγίων[21]. Τα μικρών διαστάσεων πολεμικά πλοία, όπως *λέμβοι*, *λιβυρνίδες* και *ημιολίαι* ήταν ευέλικτα και χρησιμοποιούνταν σε πειρατικές επιδρομές από τους στόλους των ελληνιστικών βασιλείων. Είναι γνωστή η πειρατική δράση ολόκληρων πόλεων στους Ελληνιστικούς χρόνους. Ανάμεσα σε αυτές είναι και η Φαλάσαρνα[22].

Η ερμηνεία της γυναικείας μορφής στα δεξιά είναι βατή. Πρόκειται για την Αρτέμιδα-Δίκτυννα την Κρητική θεότητα με την προελληνική λατρεία[23]. Το πρόβλημα τίθεται στην ερμηνεία της αριστερά κείμενης μορφής. Ο L. Savi-gnioni[24] την αναγνωρίζει ως Αφροδίτη Ευπλοία ενώ η M. Guarducci[25], βασιζόμενη στο Στέφανο Βυζάντιο[26], αναγνωρίζει την νύμφη Φαλασάρνη. Χρονικά βρισκόμαστε στα τέλη του 4ου, αρχές 3ου π. Χ. αιώνα. Η στυλιστική εξέταση της παράστασης και της αρχιτεκτονικής του αναγλύφου, συγκλίνουν σε μία παρόμοια χρονολόγηση[27]. Η γυναικεία μορφή στο αριστερό της παράστασης παρουσιάζει ομοιότητες με την Αφροδίτη της στήλης 9561 από το μουσείο του Βατικανού[28]. Τον τύπο που χρησιμοποιεί ο καλλιτέχνης μπορούμε να αναγνωρίσουμε στο γλυπτό 749 από την Villa Albani[29]. Η τυπλογική εξάρτηση από την "Κόρη" 749 εμφανίζεται κυρίως στη στάση και στο ένδυμα (κυρίως στο απόπτυγμα του χιτώνα) επιβεβαιώνοντας την τάση της εποχής για επιστροφή σε κλασικά πρότυπα[30]. Ο τύπος της κεφαλής και

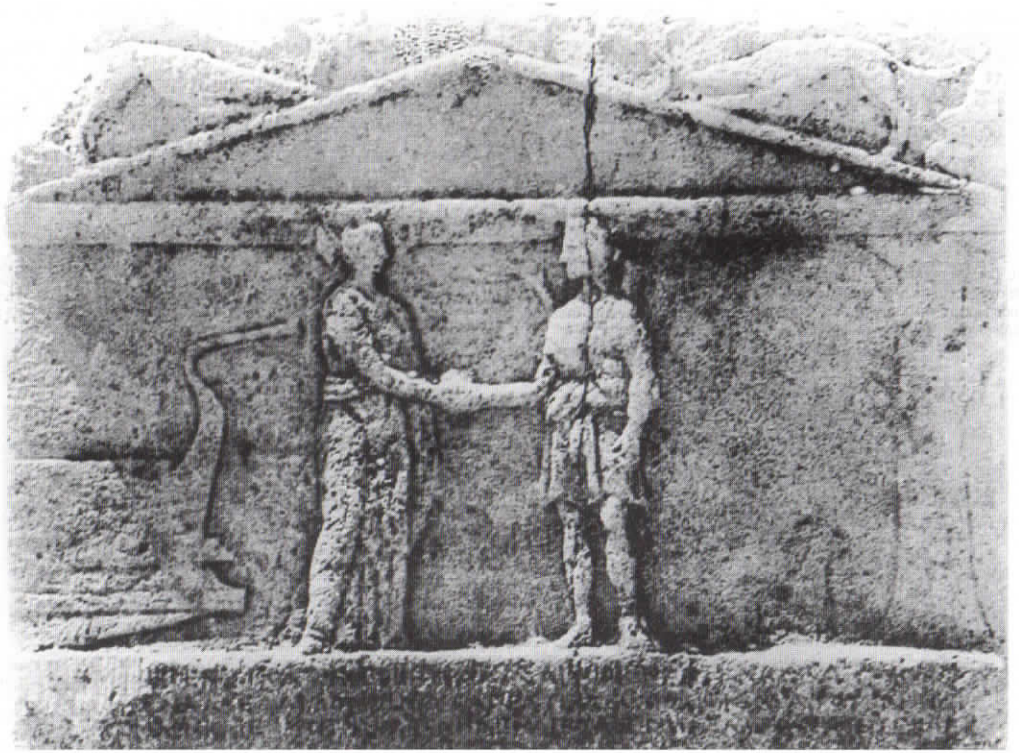

Εικ. 2. *Φωτογραφία της ανάγλυφης παράστασης της στήλης. Αναπαραγωγή της εικόνας XXV, των L. Savignioni και G. De Sanctis (βλ. σημείωση 1).*

της κόμμωσης της μορφής των Φαλασάρνων αναγνωρίζεται σε δύο έργα: σε τερακόττα, που βρέθηκε στο ναό της Αφροδίτης στην Κνίδο[31], καθώς και σε μαρμάρινη Αφροδίτη από τα Φαλάσαρνα[32].

Παρατηρούμε ότι ο καλλιτέχνης του κρητικού αναγλύφου δανείζεται στοιχεία από δύο τύπους Αφροδίτης για να αποδώσει την αντιπρόσωπο της Φαλάσαρνας· αυτόν της "Κόρης" Albani, που ο Γ. Δεσπίνης αναγνωρίζει ως έργο του Αγοράκριτου, και αυτόν της "Κνίδιας", τον οποίο οι γραπτές πηγές αποδίδουν στον Πραξιτέλη[33]. Και οι δύο τυπολογίες είναι γνωστές στην Κρήτη και ειδικά η δεύτερη αναγνωρίζεται σε μικρό μαρμάρινο άγαλμα Αφροδίτης στο Μουσείο Χανίων[34].

Βρισκόμαστε μπροστά στην προσωποποίηση της πόλεως Φαλασάρνης, αποδιδόμενης εικονιστικά με μορφή Αφροδίτης[35]. Η Φαλάσαρνα φαίνεται μπροστά από την πηγή της δύναμής της, ένα τύπο μικρού πολεμικού πλοίου. Πρόκειται για "επινοημένη προσωποποίηση πόλεως"[36] εφεύρεση του καλλιτέχνη για να αποδώσει αλληγορικά μια ιστορική πραγματικότητα[37], πράξη πολύ συνηθισμένη στην Ελληνιστική περίοδο. Αρκεί να αναλογιστούμε τις προσωποποιήσεις της Αλεξανδρείας[38] και άλλων πόλεων[39], οι οποίες, ως καλλιτεχνικές δημιουργίες, βρίσκουν την έμπνευσή τους σε σημαντικά ιστορικά γεγονότα. Ένα τέτοιο γεγονός υπήρξε και η συνθήκη αυτή, το περιεχόμενο της οποίας ελάχιστα γνωρίζουμε, αντιλαμβανόμαστε όμως τη σημασία της, μέσω της εικονογραφικής ερμηνείας. Προτιμάται ο τύπος της Αφροδίτης, γιατί οι ναυτικές δυνάμεις της εποχής αποδίδονται ανάλογα[40] κυρίως καθισμένες σε πλώρη πλοίου στη θέση του κυβερνήτη ή στην πρύμνη του σκάφους. Το πλοίο στην προκειμένη περίπτωση, δεν έχει το ρόλο του εμβλήματος της πόλης[41] αλλά υποδηλώνει τη ναυτική σκηνή. Η Αφροδίτη δεν είναι πολιούχος, αλλά θεότητα γνωστή στο πάνθεον της πόλης, η οποία τυπολογικά εξυπηρετεί το πολιτικό νόημα του αναγλύφου.

Γι' αυτό το λόγο θα ήταν πιο εύκολο να αναλύσουμε τη διήγηση της στήλης αντιπαραθέτοντας στο σύνολό τους τις δύο σκηνές που εξελίσσονται πάνω της: τη ναυτική και τη φυσική, εξετάζοντάς τις ιστορικά.

Οι Λακεδαιμόνιοι, ήδη από την εποχή του μεγάλου Αλεξάνδρου, αναμιγνύονται συχνά στα εσωτερικά του νησιού[42].

Η περιοχή αυτή της Κρήτης είναι νευραλγικής σημασίας για το δρόμο προς την Αίγυπτο κατά το πρώτο μισό του 3ου αιώνα π.Χ. με την οργάνωση των βασιλείων των Πτολεμαίων[43]. Αυτή την περίοδο η Σπάρτη, επεμβαίνοντας στα πολιτικά τεκτενόμενα της δυτικής Κρήτης, αποκτά τον μερικό έλεγχό της[44]. Τα ευρήματα των ανασκαφών μαρτυρούν την άνθιση της Φαλάσαρνας το τελευταίο τέταρτο του 4ου π.Χ. αιώνα. Γνωστός είναι ο ηγεμονικός ρόλος της Πολυρήνιας στην περιοχή την ίδια περίοδο. Η προστριβή ανάμεσα στις δύο δυνάμεις, αιτία της μεταξύ τους συνθήκης, συντελεί πιθανόν στην απεξάρτηση του κρητικού λιμανιού από τον έλεγχο της Πολυρήνιας[45].

Το ανάγλυφο αποτελεί ανάμνηση του γεγονότος. Ο καλλιτέχνης επεξεργάζεται το θέμα και το αποδίδει εικονιστικά, φέροντας σε συμφωνική αντιπαράθεση μέσω της δεξιώσεως από τη μία και της εικονιστικής αντιθέσεως από την άλλη, τις δύο δυνάμεις, τη ναυτική και τη στρατιωτική. Η αλληγορία της σκηνής είναι εμφανής, όντας πιο κατανοητή, όταν κάποιος, διαβάζοντας το κείμενο της επιγραφής, έβλεπε την παράσταση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το καλοκαίρι του 1893 ο Sir John Myres, κατοπινός συνεργάτης του Sir A. Evans, φτάνει στα Χανιά με σκοπό την καταγραφή αρχαιοτήτων. Ο Myres παρέμεινε δύο μήνες στη Δυτική Κρήτη περισυλλέγοντας επιγραφικές μαρτυρίες· "Inscriptions from Crete (Provinces of Khania, Kissamo, Selino)", *JHS XVI*, 1896, 178-181. Ανάμεσα στα μνημεία που περιγράφει, αναφέρεται και στη "μεγάλη πώρινη στήλη με συμβολικό ανάγλυφο", η οποία είχε μεταφερθεί από το ιερό του Δικτυναίου στην αυλή του Μοναστηρίου της Γωνιάς. Ο Myres παρερμηνεύοντας την παράσταση, αναφέρεται σε "συμμαχία ανάμεσα στην Ιστιαία και την Κυδωνία". Οι L. Savignioni και G. De Sanctis ερμηνεύουν με διαφορετικό τρόπο την παράσταση στο "Esplorazione archaeologica delle provincie occidentali di Creta", *Monumenti Antichi* XI, 1901, 494-498. Για την κατανόηση της εποχής που διεξάγονται οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες στην Κρήτη χρήσιμο είναι το άρθρο των Ε. και Γ. Σακελλαράκη, "Νεολιθική και Μινωική Κρήτη" στο, *Κρήτη. Ιστορία και πολιτισμός I*, Κρήτη, 1987, 6-9, καθώς και M. A. Rizzo, "Le prime esplorazioni", στο *Creta Antica, Cento anni di archaeologia Italiana* (1884-1984), Roma 1984, 53-68. Η στήλη, που μεταφέρθηκε από το Μοναστήρι της Γωνιάς το 1899 στο νεοσυσταθέν Μουσείο των Χανίων (με αριθμό ευρετηρίου 1) χάνεται ίσως κατά την πυρκαϊά που το καταστρέφει, το 1934. Για τις περιπέτειες της αρχαιολογικής συλλογής Χανίων, βλέπε Ν. Πλάτων, "Η Τύχη των αρχαιοτήτων της Κρήτης κατά τον πόλεμον", *Κρητικά Χρονικά* 1, 1947, 627.

2. M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae II*, XI, 1, Roma 1939.

3. M. Guarducci, ένθα αναφέρεται σημ. 2, σελ. 131.

4. RE 42, 1952, "Phalasarna" (E. Kirsten). J. Svoronos, *La numismatique de la Crète ancienne*, 1890, 268-271. IC II,XL, 1. Captain T. A. B. Spratt, *Travels and*

Researches in Crete II, London 1865, 227-235. L. Savignoni και G. De Sanctis, ένθα αναφέρεται σημ. 1, 352-381. Lehman-Hartleben, 1923, 67-74, 81.

5. Σκύλαξ 47. E. Hadjidaki, "Preliminary Report of Excavations at the Harbor of Phalasarna in West Crete", *AJA* 92, 1988, 463-479· της ιδίας, "Excavations at the Harbor of Phalasarna in Crete: The 1988 Season", *Hesperia* 59, 1990, 513-527, πίν. 79-83.

6. E. Hadjidaki, *The Classical and Hellenistic Harbor at Phalasarna: A Pirate's Port?*, Διδακτορική διατριβή, University of California, Santa Barbara 1988, 122-136.

7. L. Savignoni και G. De Sanctis, ένθα αναφέρεται σημ. 1, 474-490. J. Svoronos, ένθα αναφέρεται σημ. 4, 274-284. IC 237-267. RE 42, 1959, 2530-2538, "Polyrrhenia" (E. Kirsten) και *PECS*, 1976, 722-723 "Polyrrhenia" (D. Blackman), Σκύλαξ 47· Στράβων 10.13.5-10.

8. Η μόνη φωτογραφία της στήλης δημοσιεύεται στο άρθρο των L. Savignoni και G. De Sanctis, ένθα αναφέρεται σημ. 1 καθώς και στο έργο της M. Guarducci, ένθα αναφέρεται σημ. 2. Σχέδιο στο άρθρο του L. Savignoni "Una sima Ionica con bassorilievi dell' isola di Creta", *MDAI* (R) 21, 1906, 78, σχέδιο 5

9. M. Guarducci, ένθα αναφέρεται σημ. 2, 131.

10. Για τη συγκεκριμένη αρχιτεκτονική, σπάνια, αν όχι μοναδική σε ψηφισματικό ανάγλυφο, Χ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, *Τα επιτύμβια μνημεία από την μεγάλη τούμπα της Βεργίνας, Θεσσαλονίκη* 1984, 198· Γ. Δεσπίνης, "'Ενα επιτύμβιο ανάγλυφο από την Μακεδονία στην Αθήνα", *Εγνατία* 3, 1941-1942,10, σημ.8.

11. Μπορούμε να υποθέσουμε από τη φωτογραφία ότι το κεντρικό ακρωτήριο προεξείχε της στήλης και ίσως είχε, όπως φαίνεται αχνά στο σωζόμενο μέρος, μορφή ανθεμίου. Για το συγκεκριμένο, L. Savignoni, ένθα αναφέρεται σημ. 8, 64-82.

12. Για την ορολογία, J. Svoronos, "Stylides, ancres hierae, aphlasta, stoloi, akrostolia, embola, proembola et totems marins", *Journal International d' Archéologie Numismatique* 6, 1914, 130-144

13. Για την ονομασία των μερών του εμβόλου βασιστήκαμε στην ονοματολογία του J. R. Steffy, "The Ram and Bow Timbers: A Structural Interpretation", fig. 2-7, στο *The Athlit Ram*· Όλα τα έμβολα ανεξαρτήτως τύπου, -μονής ή τριπλής απόληξης-διαμορφώνονταν από την κάλυψη της προέκτασης των ζωστήρων από μπρούτζινο περίβλημα, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το σημείο εμβολισμού και κατ' επέκταση την πρώρη του πλοίου. Τις βασικές γνώσεις περί εμβόλων έχουμε σήμερα από την εικονογραφία πλοίων της εποχής, γραπτές πηγές αλλά κυρίως από τρία έμβολα που έχουν σωθεί μέχρι τις μέρες μας: του εμβόλου του Fitzwilliam Museum του Cambridge, το οποίο λόγω του μικρού του κυρίως μεγέθους ο L. Basch, (1987), 408, εικ. 866-7 θεωρεί οτι προέρχεται από εμπορικό σκάφος· αυτό του Deutsches Shiffahrtsmuseum Bremerhaven,Galleria Nefer's Catalog 5, (1987), 25· και το έμβολο του Athlit, L. Casson, & J. R. Steffy, *The Athlit Ram* (Texas, 1991). Τα έμβολα του μουσείου Κανελλοπούλου, (Βλ. M. Brouskari, *The guide of The Paul & Alexandra Kanellopoulos Museum* (Athens, 1985) και αυτό του "Turin Ram", C. Torr, *Ancient Ships*, (Cambridge, 1894), PL. 8, εικ. 43, παρ' ότι αρχικά θεωρούνταν έμβολα,σήμερα πιστεύεται πως είναι προεμβόλια. W. M. Murray, "The Provenience and date: The Evidence of the Symbols", 51, υποσ. 2, στο *The Athlit Ram*. Παρ' όλα αυτά όμως ο W. M. Murray, -ανωτέρω παραπομπή- υποστηρίζει πως δεν υπάρχει μία ακριβής χρονολογική αλληλουχία εμβόλων.

14. M. Guarducci ένθα αναφέρεται σημ. 2.

15. Για τον όρο διαιτησία (arbitrio), τη σημασία του για τους αρχαίους Έλληνες και τις επιγραφικές μαρτυρίες, M. N. Tod, *International Arbitration amongst the Greeks*, Oxford 1913· I. Calabi, *Ricerche sui rapporti tra le poleis*, Firenze 1953, 91-124· M. Guarducci, *L'epigrafia greca dalle origini al tardo impero*, Roma 1987, 101-110. Παλιό αλλά αλλά με σημαντικές επιγραφικές μαρτυρίες για την ελληνιστική εποχή, V. Bérard, *De arbitrio inter liberas graecorum civitates*, Paris 1894

16. Για τη δράση του Κλεωνύμου, γιου του Κλεομένη ΙΙ βασιλιά της Σπάρτης και διεκδικητή του Σπαρτιατικού θρόνου, βλέπε Ε. Μικρογιαννάκη, *Η Κρήτη κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, οι πολιτικαί ιδία σχέσεις της νήσου μετά μεγάλων πόλεων ή κρατών*, Αθήναι, 1967, 48, 63, 109· N. Πετρόχειλος, *Ρωμαίοι και Ελληνισμός: μία διαλεκτική σχέση*, Αθήνα 1984, 96· M. Guarducci ένθα αναφέρεται σημ. 2, σελ. 133

17. M. Guarducci ένθα αναφέρεται σημ. 2, σελ. 133· H. van Effenterre και P. Demargne, "Recherches à Dréros", *BCH* 61, 1937, 203, υποσ. 6· G. Cardinalli, "Creta e le grandi potenze ellenistiche sino alla guerra di Litto", *Rivista di storia antica* 1, 1904, 71-73· E. Μικρογιαννάκης, ένθα αναφέρεται σημ. 16, 109, υποσ. 1.

18. Το χάραγμα βρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης αρ. 42.11.21. με πιθανή προέλευση το Φάληρο. L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, 61, εικ. 84, Baltimore-London 1971· L. Basch, *Le Musée Imaginaire de la Marine Antique*, Athènes 1987, 226, εικ. 473 A, B, C.

19. J. S. Morrison και J. F. Coates, *The Athenian Trireme*, Cambridge 1986, 143, εικ. 808 E, F, 390 εικ. 813 B, C· L. Casson, ένθα αναφέρεται σημ. 18, 61, εικ. 110.

20. Καθώς η επιφάνεια της κεφαλής αυτού του τύπου του εμβόλου δεν ήταν οξεία αλλά επίπεδη το αποτέλεσμα του εμβολισμού ήταν ανάλογο με ισχυρό κτύπημα σφύρας. Αυτό δεν συνεπαγόταν την είσοδο του εμβόλου στο αντίπαλο πλοίο και την δημιουργία οπής με εισροή υδάτων αλλά το άνοιγμα των ενώσεων των σανίδων σε ένα εκτεταμένο σημείο του πετσώματος, της πλευράς που εμβολιζόταν. L. Casson, E. Linder, "The Evolution in Shape of the Ancient Ram", 67-71, 68, στο *The Athlit Ram*.

21.L. Basch, "Another Punic Wreck in Sicily: Its Ram", *IJNA* 4,1975, 201-219· Έμβολο μονής ακμής βρέθηκε στη Marsala, της Σικελίας από την H. Frost, O L. Basch, υποστηρίζει ότι αυτό ανήκε σε ελαφρύ σκαρί, συγγενικό προς λιβυρνίδα ή λέμβο. Αντιθέτως τα έμβολα τριών πτερυγίων θα επικρατήσουν στον Ελληνικό κόσμο, όπως φαίνονται στον μεγαλύτερο αριθμό των παραστάσεων πλοίων της ύστερης Κλασικής, Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής εποχής.

22. H. A. Ormerod, *Piracy in the Ancient World*, 1924, 142-150· M. Rostovtzef, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*,1941, 199, 201-204, 607-610 782-785.

23. L. Savignoni και G. De Sanctis, ένθα αναφέρεται σημ.1, 303· M. Guarducci ένθα αναφέρεται σημ. 2. Στυλιστικά ο τύπος είναι γνωστός και αναγνωρίζεται σε μαρμάρινο άγαλμα ρωμαϊκών χρόνων που προέρχεται από τις ανασκαφές στο Δικτυναίον (Μουσ. Χανίων, αρ. ευρ. Λ 79) L. Kahil, LIMC II, αρ.644.

24. L. Savignoni και G. De Sanctis, ένθα αναφέρεται σημ.1, 301-302

25. M. Guarducci ένθα αναφέρεται σημ. 2.

26. M. Guarducci, IC XIX, σελ. 219

27. Αυτό που μας ωθεί σε μιά παρόμοια τοποθέτηση είναι η έντονη χρήση περιγράμματος, η αραιή πτύχωση, η αίσθηση προοπτικής, εναλλαγή στην ανάγλυφη απόδοση κεντρικών και δευτερευουσών σκηνών, καθώς η στάση των κεντρικών μορφών, ο φυτικός διάκοσμος, οι μορφές των ζώων και η ιδότυπη αρχιτεκτονική της στήλης, C. L. Lawton, *Attic Document Reliefs*, Oxford 1995, 72-73, 76-77· J. J. Politt, *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge 1986, 196-205· R. Bianchi Bandinelli, "Osservazioni storico artistiche a un passo del sofista platonico", στο *Archaeologia e cultura*, Roma 1981, 146-180.

28. R. Fleischer, LIMC II, 11, αρ. 18. Πρόκειται για τον τύπο της Αφροδίτης αναπαυομένης σε άρμα.

29. R. Fleischer ένθα αναφέρεται σημ. 28, 24, αρ.151.

30. Γ. Δεσπίνη, Συμβολή στο έργο του Αγοράκριτου, Αθήνα 1971, 41-42. Να σημειωθεί ότι η πτύχωση ανάμεσα στο γλυπτό της Φαλάσαρνας και τα προαναφερόμενα έργα είναι διαφορετική. Το υπό μελέτη γλυπτό χαρακτηρίζεται ως ύστερο έργο, C. L. Lawton, ένθα αναφέρεται σημ. 27, 76, υποσ.48.

31. I. C. Love, "A Preliminary Report of the Excavations at Cnidos 1972", *AJA* 77, 1973, 419-421, πίν. 75, εικ.13.

32. E. Hadjidaki 1988, ένθα αναφέρεται σημ. 5. 475, πίν. 17. Ίσως σε αυτή την περίπτωση η κόμμωση είναι πιό μακριά από την μορφή μας, όμως η έκφραση και η κατατομή κυρίως του προσώπου ομοιάζουν.

33. A. Corso, "Prassitele. Fonti epigrafiche e letterarie vitae opere I", *Xenia* 10, 1988, 75-93.

34. Α. Κοφού, Κρήτη, Αθήνα 1989, 254, αρ. κατ. 326. Ο τύπος της "Κνιδίας" αναγνωρίζεται και σε Ρωμαϊκό αντίγραφο του Μουσείου Ρεθύμνου προερχόμενο από την Αργυρούπολη (Δυτική Κρήτη), Δ. Παπαστάμου και Κl. Staehler, "Αγαλμα Αφροδίτης Ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων", *Κρητικά Χρονικά* ΚΔ', 1972, 93-106.

35. Η εικονιστική απόδοση της νύμφης Φαλασάρνης δεν μας είναι ως τώρα γνωστή.

36. Ο χαρακτηρισμός ανήκει στην Β. Παπαδάκη- Αγγελίδου, Αι προσωποποιήσεις εις την ελληνικήν τέχνην, Αθήνα 1960, 11 και 22-35.

37. L. Petersen, Zur Geschichte der Personification in griechischer Dichtung und Bildender Kunst, 1939, 54 κ.ε., 63 κ.ε.

38. L. Breccia, Le musée greco-romain, Alexandrie, 1925-1931, 101, πίν. Α και LIV

39. Β. Παπαδάκη- Αγγελίδου, ένθα αναφέρεται σημ. 36, 22-35.

40. L. Basch, ένθα αναφέρεται σημ.18, 388, εικ. 804-811, καθώς επίσης και στα ελληνιστικά νομίσματα της Ιστιαίας, αυτά από την Θεσσαλία και τα τετράδραχμα του Αντιγόνου Δόσωνος, G. M. Dracopoulos, *Aegean Maritime Museum*, Myconos 1987, 111

41. Γνωρίζουμε από τα νομίσματα της Φαλάσαρνας ναυτικά θέματα, όχι όμως πλοία, J. Svoronos, ένθα αναφέρεται σημ. 4, 277. Έτσι δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε στο πλοίο το έμβλημα της πόλης.

42. Ε. Μικρογιαννάκης, ένθα αναφέρεται σημ. 16, 46-49

43. Α. Χανιώτης, "Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη", στο *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, Κρήτη 1987, 236

44. Ε. Μικρογιαννάκης, ένθα αναφέρεται σημ. 16, 109-110.

45. Η Ε. Χατζηδάκη υποθέτει ότι η Φαλάσαρνα υπήρξε αρχικά επίνειο της Πολυρήνιας και ότι ανεξαρτητοποιήθηκε και απέκτησε εχθρικές σχέσεις μαζί της κάποια στιγμή στον 4ο αιώνα π.Χ. E. Hadjidaki, ένθα αναφέρεται σημ. 6, 97.

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΠΕΤΣΩΝ

Από το εξώφυλλο του καταλόγου του Μουσείου. Φωτ: Γ. Γιαννέλος

Μια σημαντική είδηση, που συνδέεται και με τις προσπάθειες του Ι.ΕΝ.Α.Ε. για τη συμπλήρωση και έκθεση των ευρημάτων από το Πρωτοελλαδικό ναυάγιο του Δοκού και το Κυπρομυκηναϊκό ναυάγιο του Ακρωτηρίου Ιρίων, μας έφερε από τις Σπέτσες ο πιστός φίλος και υποστηρικτής του Ινστιτούτου Άδωνις Κύρου: την αναγγελία ιδρύσεως Συλλόγου "Φίλων του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Μουσείου Σπετσών", σε συνεργασία με την 2η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Σκοπός του υπό ίδρυση Σωματείου είναι η προβολή και αξιοποίηση του ιστορικού κτιρίου (αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη) και των εκθεμάτων του Μουσείου, καθώς και η οικονομική ενίσχυση των αρχαιολογικών ερευνών και ιστορικών μελετών από κρατικούς και ιδιωτικούς φορείς για το νησί των Σπετσών και την ευρύτερη περιοχή.

Ιδρυτικά μέλη του Συλλόγου "Φίλων του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Μουσείου Σπετσών", μεταξύ άλλων είναι και οι:

Άδωνις Κύρου, Γεώργιος Σταματίου, Κανέλλα Σκαντζού, Μαρίκα Μπουζουμπάρδη, Γεώργιος Σαββόπουλος, Αναστάσιος Λάμπρου, Αικατερίνη Αντωνιάδου, κ.ά

Μεταξύ των ιδρυτικών μελών, θα εκλεγεί επταμελές Διοικητικό Συμβούλιο, θα ακολουθήσει δε η ένταξη πολλών ακόμη μελών του συλλόγου, τακτικών και επιτίμων.

ΕΡΕΥΝΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΣΑΛΑΜΙΝΑ (1995)

Γιάννου Γ. Λώλου

Το Φθινόπωρο του 1995 συνεχίσθηκε, για δεύτερο χρόνο, η αρχαιολογική έρευνα σε ιστορικό σπήλαιο κοντά στον Όρμο Περιστέρια στη νότια ακτή της Σαλαμίνος (*Εικ. 1*). Το σπήλαιο ταυτίζεται ήδη με τα "Κυχρέως Άντρα" που αναφέρονται από τον τραγικό ποιητή της Ελληνιστικής εποχής Λυκόφρονα.

Η ανασκαφική έρευνα του σπηλαίου διενεργήθηκε από 15μελή επιστημονική ομάδα υπό τη διεύθυνση του Γιάννου Γ. Λώλου, Επίκουρου Καθηγητή της Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και μέλους του Δ.Σ. του Ι.ΕΝ.Α.Ε., με τη συνεργασία της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας του ΥΠ.ΠΟ και με χορηγία της εταιρίας ΤΕΧΝΟΔΟΜΗ των Αδελφών Μιχ. Τραυλού.

Παρά το γεγονός ότι οι επιχώσεις σε όλους τους χώρους του σπηλαίου βρέθηκαν ισχυρά διαταραγμένες, η συστηματική ανασκαφή απέδωσε πλήθος σημαντικών ευρημάτων και στοιχείων που αποκαλύπτουν τις τύχες του σπηλαίου κατά την διάρκεια διαφορετικών περιόδων της Ελληνικής Προϊστορίας και Ιστορίας, από τις αρχές της Νεώτερης Νεολιθικής Εποχής (τέλη της 6ης χιλιετίας π.Χ.) έως τους ώριμους χρόνους της Φραγκοκρατίας (τέλη 13ου-αρχές 14ου αιώνα μ.Χ.).

Η ομάδα των Νεολιθικών ευρημάτων, η πρώτη που έρχεται στο φως στη Σαλαμίνα, περιλαμβάνει αρκετές εκατοντάδες θραυσμάτων αγγείων, λίθινα εργαλεία, αιχμές βελών (*Εικ. 2*) και κοσμήματα που επιβεβαιώνουν τη χρησιμοποίηση του σπηλαίου ως χώρου εποχικής ανθρώπινης εγκατάστασης και δραστηριότητας κατά τη Νεώτερη Νεολιθική εποχή.

Όπως προκύπτει, στη συνέχεια, από πολυάριθμα Μυκηναϊκά ευρήματα (κτερίσματα ταφών), ο μεγάλος θάλαμος του σπηλαίου (*Εικ. 3*) λειτούργησε, σε ύστερη Μυκηναϊκή φάση, ως θάλαμος ενταφιασμών, γεγονός εξαιρετικά σπάνιο για τα ταφικά έθιμα της εποχής, όπως

Εικ. 1. *"Κυχρέως Άντρα", Περιστέρια Σαλαμίνος.*
Ένας από τους χώρους του ιστορικού σπηλαίου μετά την ανασκαφή του (Σεπτ. 1995). Η ανασκαφή του χώρου αυτού (Χώρου ΙΙ), απέδωσε πλήθος Νεολιθικών ευρημάτων.

έχουν διαπιστωθεί στον ηπειρωτικό ή νησιωτικό Αιγαιακό χώρο.

Η παρουσία λύχνων και θραυσμάτων άλλων αγγείων των Κλασικών χρόνων, σε ορισμένους χώρους του σπηλαίου, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή ίσως αποδειχθεί ότι σχετίζεται με την πιθανολογούμενη χρησιμοποίηση του χώρου ως ερημητηρίου από ένα μεγάλο επώνυμο, τον Ευριπίδη (480-406 π.Χ.). Αξίζει να τονισθεί ότι το συγκεκριμένο σπήλαιο, όσον αφορά στη θέση, τη μορφολογία και την ατμόσφαιρά του, ανταποκρίνεται, όσο κανένα άλλο από τα γνωστά στη νήσο, προς τις υπάρχουσες περιγραφές της περίφημης σπηλιάς του Ευριπίδη στη Σαλαμίνα, όπως αυτές διασώζονται σε κείμενα τεσσάρων αρχαίων συγγραφέων.

Σημαντικό σε όγκο και ποικιλία, είναι το υλικό των Ρωμαϊκών χρόνων (2ου-3ου αι. μ.Χ.) από το σπήλαιο, καθώς περιλαμβάνει μεγάλη ποσότητα χρηστικής και λεπτής κεραμεικής, γυάλινες χάνδρες, χάλκινα ενώτια, θραύσματα πηλίνων ειδωλίων και αρκετά χάλκινα νομίσματα (Αθηναϊκά Αυτοκρατορικά και Ρωμαϊκά) που υποδηλώνουν τη λατρευτική χρήση του χώρου κατά την προχωρημένη Ρωμαϊκή εποχή. Κατά την εποχή αυτή το σπήλαιο έφθασε να αποτελεί αξιοθέατο και ιερό χώρο, προορισμένο, πιθανότατα, για τη λατρεία των δύο μεγαλυτέρων τοπικών ηρώων (του μυθικού Κυχρέα και του πρωτοϊστορικού Αίαντα), κεντρικών μορφών της Σαλαμινιακής λατρείας μέχρι το τέλος της Αρχαιότητας.

Τέλος, ένα δραματικό κεφάλαιο της ιστορίας του σπηλαίου φωτίζεται από την ανακάλυψη τμημάτων ενός αξιόλογου συνόλου από Φράγκικα νομίσματα (τορνέσια) και κοσμήματα, που αποδεικνύουν ότι ο υπόγειος αυτός χώρος με τη στενή είσοδο, είχε χρησιμοποιηθεί, σε περίοδο κινδύνου κατά τη Φραγκοκρατία, ως καταφύγιο και φυσικό "θυσαυροφυλάκιο".

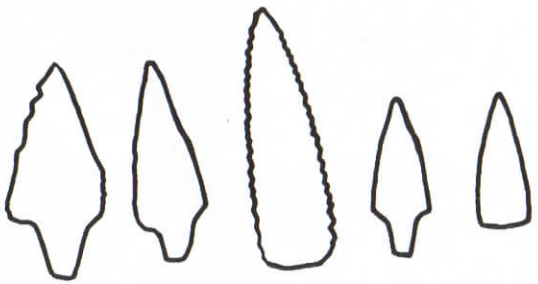

Εικ. 2. *"Κυχρέως Άντρα", Περιστέρια Σαλαμίνος. Αιχμές βελών από πυριτόλιθο (1-2) και οψιδιανό (3-5), της Νεώτερης Νεολιθικής Εποχής (5300-4500 π.Χ. περίπου). Πρόκειται για τα παλαιότερα λίθινα επιθετικά όπλα που έχουν έλθει στο φως στη Σαλαμίνα. Η υπ' αριθμ. 3 είναι πριονωτή, σπανίου τύπου, και έχει μήκος 5,5 εκ.*

Η συνέχιση της έρευνας

Η έρευνα κατά τις επόμενες περιόδους θα έχει διπλό σκοπό. Με την έρευνα αυτή θα ολοκληρωθεί η κύρια φάση της συστηματικής ανασκαφής του σπηλαίου και θα διερευνηθούν ήπιοι τρόποι ανάδειξής του. Η ανασκαφική έρευνα στο σπήλαιο θα συνδυασθεί με χωροσκόπηση/επιφανειακή εξερεύνηση της γειτονικής περιοχής του.

Η επιφανειακή έρευνα κρίνεται επιβεβλημένη για την διερεύνηση της σύνδεσης του σπηλαίου, όσον αφορά στη χρήση και λειτουργία του, με οικισμούς και άλλες θέσεις, ιδιαίτερα της Νεολιθικής Εποχής και της Εποχής του Χαλκού, στον άμεσα γειτονικό χώρο του. Η έρευνα αυτή είναι πολύ πιθανόν να οδηγήσει και στην οριστική τεκμηρίωση της θέσης της "Κυχρείας" ή της "αρχαίας πόλεως" της Σαλαμίνος (σε οροπέδιο βορείως του σπηλαίου), που αναφέρεται από τον γεωγράφο Στράβωνα (*Γεωγρ.* 9.1.9) και επίσης μαρτυρείται απο αρχαία επιγραφή (IG II/III 1.2., Αριθ. 1035). Η πόλη αυτή θα είναι ασφαλώς η Ομηρική και Μυκηναϊκή πρωτεύουσα της Σαλαμίνος, δηλ. η πόλη του Τελαμώνος, του Αίαντος και των απογόνων τους. Ο ακριβής καθορισμός της θα δώσει νέα τροπή στις Σαλαμινιακές έρευνες.

Ας σημειωθεί, ότι εκτός από τις αρχαιολογικές εργασίες στην περιοχή, προωθούνται παράλληλα η συντήρηση και η μελέτη (από τον ανασκαφέα και τους άμεσους συνεργάτες του) των πολυπληθών ευρημάτων, τα οποία προήλθαν απο τις έρευνες των δύο ετών (1994-95) στο σπήλαιο και φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς. Τα ευρήματα θα μεταφερθούν και θα εκτεθούν στον τόπο προέλευσής τους, μετά την ολοκλήρωση των εργασιών διαμόρφωσης του Νέου Αρχαιολογικού Μουσείου, στην πόλη της Σαλαμίνος.

Αξίζει, τέλος, να τονισθεί ότι η αρχαιολογική έρευνα στο ιστορικό σπήλαιο είχε σημαντική απήχηση στους επιστημονικούς κύκλους και στο ευρύ κοινό και έλαβε μεγάλη δημοσιότητα κατά τα τελευταία δύο έτη, με τη δημοσίευση εκτενών άρθρων στον τοπικό, τον Πειραϊκό και τον Αθηναϊκό Τύπο. Ειδικές αναφορές στην έρευνα γίνονται ήδη σε σχολικά βιβλία και σε πρόσφατους τουριστικούς οδηγούς μεγάλης κυκλοφορίας για τα Νησιά του Αργοσαρωνικού (1995).

Είναι προφανές ότι η συνέχιση της αρχαιολογικής δραστηριότητας στη γειτονική περιοχή του σπηλαίου από τον υπογράφοντα, αλλά και από την Δρα Ιφιγένεια Δεκουλάκου της Β' Εφορείας Αρχαιοτήτων Αττικής στη θέση Κολώνες, θα συμβάλει σημαντικά στην προβολή της Σαλαμίνος και στην ανάδειξη του "αφανούς" μνημειακού πλούτου της, καθώς και στη δημιουργία αξιόλογης τουριστικής κίνησης προς αυτήν.

Μάϊος 1996

Εικ. 3. *"Κυχρέως Άντρα", Περιστέρια Σαλαμίνος. Ο κύριος θάλαμος του σπηλαίου (Χώρος VIII), μετά την ανασκαφή του (από τα ανατολικά). Κατά την Ύστερη Μυκηναϊκή εποχή ο χώρος αυτός λειτούργησε ως ταφικός θάλαμος. (Φωτογραφία Π. Βελτανισιάν).*

ΤΟ ΣΤ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΑΡΧΑΙΑΣ ΝΑΥΠΗΓΙΚΗΣ

Το ΣΤ' Συμπόσιο Αρχαίας Ναυπηγικής πραγματοποιήθηκε στο κάστρο της Λαμίας από 28 έως και 30 Αυγούστου 1996, από το Ελληνικό Ινστιτούτο Προστασίας Ναυτικής Παράδοσης (Ε.Ι.Π.Ν.Π.), σε συνεργασία με την ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων και τον Δήμο Λαμιαίων. Οι εργασίες του συμποσίου έλαβαν χώρα στο νέο συνεδριακό κέντρο της πόλης και σε χώρους του Αρχαιολογικού Μουσείου Λαμίας που βρίσκονται στο Μεσαιωνικό κάστρο. Με την ευκαιρία του συμποσίου, παρουσιάστηκε στο Μουσείο, έκθεση για την ναυπηγική τέχνη, με σημαντικά εκθέματα από την Αρχαιότητα (τα νέα ευρήματα από την ανασκαφή της Εφόρου Δρ. Φανουρίας Δακορώνιας, στον Κύνο Λιβανάτων), το πειραματικό σκάφος "παπυρέλα", κ.ά..

Κύριος οργανωτής, "ψυχή", και αυτού του συμποσίου, ο πρόεδρος του Ε.Ι.Π.Ν.Π., κ. Χάρης Τζάλας, ο οποίος εγκαινίασε το θεσμό των Συμποσίων για την Αρχαία Ναυπηγική από το 1985. Στα έξι συμπόσια που έχουν οργανωθεί μέχρι σήμερα, έχουν συμμετάσχει οι μεγαλύτεροι ειδικοί στην υποβρύχια και ναυτική αρχαιολογία, από δεκάδες χώρες του κόσμου με σημαντικές ανακοινώσεις.

Ειδικότερα στο ΣΤ' Συμπόσιο Αρχαίας Ναυπηγικής, ο αριθμός των συμμετεχόντων ξεπέρασε κάθε προηγούμενο, με αποτέλεσμα, για πρώτη φορά να γίνονται ταυτόχρονα συνεδριάσεις σε διαφορετικές αίθουσες.

Ο καθηγητής Richard Steffy ανακοίνωσε την πρόοδο του προγράμματος βάσης δεδομένων για την αρχαία ναυπηγική στη Μεσόγειο, με σκοπό την δημιουργία ενιαίου συστήματος καταγραφής και αποτύπωσης των σκαριών των αρχαίων πλοίων.

Τη μεγαλύτερη αίσθηση προκάλεσε η ανακοίνωση του Γάλλου καθηγητή Patrice Pomey, για την ναυπηγική των δύο αρχαίων ελληνικών πλοίων που βρέθηκαν στο αρχαίο λιμάνι της Μασσαλίας και που χρονολογούνται στον 6ο π.Χ. αιώνα. Τα στοιχεία για την ναυπηγική αυτής της περίοδο αλλά και για την ιστορία της εξέλιξής της, που εξάγονται από τη μελέτη των δύο αυτών πλοίων, είναι συγκλονιστικά: ο ομιλητής πιστεύει ότι τα δύο αυτά πλοία ανήκουν στη μεταβατική φάση της αρχαίας ναυπηγικής στη Μεσόγειο, από τη τεχνική της ναυπήγησης με δεσίματα προς την τεχνική με μόρσα.

Ο Cemal Pulak, παρουσίασε στοιχεία και νέες υποθέσεις σχετικά με τη ναυπηγική μέθοδο που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του σκαριού του πλοίου από το ναυάγιο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, από το Ακρωτήριον της Λυκίας (Uluburun).

Το Ινστιτούτο Εναλίων Αρχαιολογικών Ερευνών εκπροσωπήθηκε από πολλούς ομιλητές,. Ορισμένοι έκαναν ανακοινώσεις σχετικές με τις έρευνες του Ινστιτούτου και άλλοι παρουσίασαν προσωπικές τους έρευνες.

Ο Χρήστος Αγουρίδης, ανακοίνωσε πορίσματα από την ανασκαφή στο Κυπρομυκηναϊκό ναυάγιο του ακρωτηρίου Ιρίων και παρουσίασε τις θέσεις της ερευνητικής ομάδας για τον τύπο και την προέλευση του πλοίου.

Ο Δρ. Δημήτρης Κουρκουμέλης παρουσίασε τα μέχρι τώρα αποτελέσματα της συνεχιζόμενης έρευνας του I.EN.A.E. στο ναυάγιο της νησίδας Αντιδραγονέρα, στα Κύθηρα. Παρουσιάζοντας τις εννέα λίθινες πυραμιδοειδείς άγκυρες που βρέθηκαν, προκάλεσε το ζωντανό ενδιαφέρον των ακροατών και την ζωηρή συζήτηση μεταξύ των ειδικών στις αρχαίες άγκυρες, H. Frost και G. Kapitän.

Ο καθηγητής Γιάννος Λώλος υπενθύμισε στο ακροατήριο τη σημασία του συνόλου των πρωϊμότερων γνωστών χάλκινων ταλάντων από την Κύμη Ευβοίας. Συνδυάζοντας το παραπάνω εύρημα με σύγχρονα και μεταγενέστερα ευρήματα από ναυάγια και θέσεις στην ανατολική Μεσόγειο, υποστήριξε ότι ενισχύεται η παλαιότερη θεωρία για μια Μινωϊκή θαλασσοκρατία.

Η Δρ. Lucy Blue, ανέπτυξε την έρευνά της για μια μέθοδο μελέτης λιμανιών της ανατολικής Μεσογείου της 2ης χιλιετίας π.Χ.

Ο Βασίλης Κονιόρδος παρουσίασε τα πρώτα αποτελέσματα της μελέτης Υστεροβυζαντινών χαραγμάτων πλοίων από την οχύρωση της Θεσσαλονίκης, ενώ ο Γιώργος Κουτσουφλάκης μίλησε για την χρήση των πλοίων της Πρωτοκυκλαδικής Εποχής.

Ο Χάρης Τζάλας παρουσίασε στους συνέδρους δύο άγνωστες αναπαραστάσεις αρχαίων πλοίων, ενός του 4 π.Χ. αιώνα και ενός της Πρωτοχριστιανικής περιόδου.

Ενδιαφέρον παρουσίασαν και οι ανακοινώσεις της Nergis Günsenin, για τις υποβρύχιες έρευνες στη θάλασσα του Μαρμαρά (Προποντίδα) και την τοπική κατασκευή αμφορέων κρασιού κατά τη Βυζαντινή περίοδο, του M. Mustapha για τη συνεχιζόμενη ανέλκυση μαρμάρινων ευρημάτων γύρω από τον Φάρο της Αλεξάνδρειας. Ενδιαφέρουσες ανακοινώσεις έκαναν και οι αρχαιολόγοι από το Ισραήλ, καθ. E. Linder, καθ. A. Raban, M. Artzy, N. Kashtan και M. Avissar.

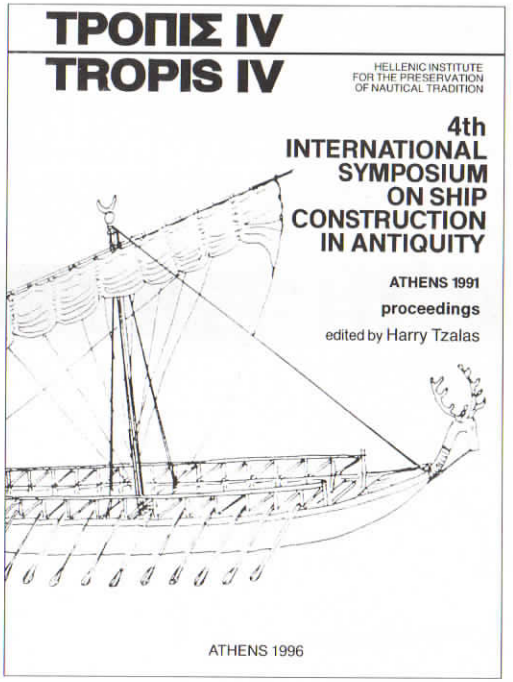

Δυστυχώς ο περιορισμένος χώρος στο παρόν τεύχος δε μας επιτρέπει να παρουσιάσουμε τις ανακοινώσεις εκτενέστερα και σίγουρα παραλείπουμε αρκετές που ήταν επίσης σημαντικές.

Εμείς θέλουμε να συγχαρούμε ιδιαίτερα τους οργανωτές του Συμποσίου και να τους ευχηθούμε να έχουν το κουράγιο και τη δύναμη να συνεχίσουν αυτόν τον σημαντικό θεσμό για πάρα πολλά ακόμη χρόνια, πέρα από τις αντιξοότητες που συνήθως συναντούν και αναμένουμε το ΤΡΟΠΙΣ VI για πλήρη ενημέρωση.

Τέλος, σας πληροφορούμε, ότι εκδόθηκε και ο 4ος τόμος της σειράς *ΤΡΟΠΙΣ* (βλ. φωτ. του εξωφύλλου), με τα πρακτικά του Δ' Συμποσίου και διατίθεται από τα Γραφεία του Ινστιτούτου Προστασίας Ναυτικής Παράδοσης, Σκρά 94, Καλλιθέα, τηλ. 9514291 και ειδικά για τα μέλη του I.EN.A.E., στην τιμή των 6.000 δρχ.

Η παραπάνω παρουσίαση βασίσθηκε στις πληροφορίες που μας έδωσαν οι αρχαιολόγοι Lucy Blue και Ελίνα Σταματάτου.

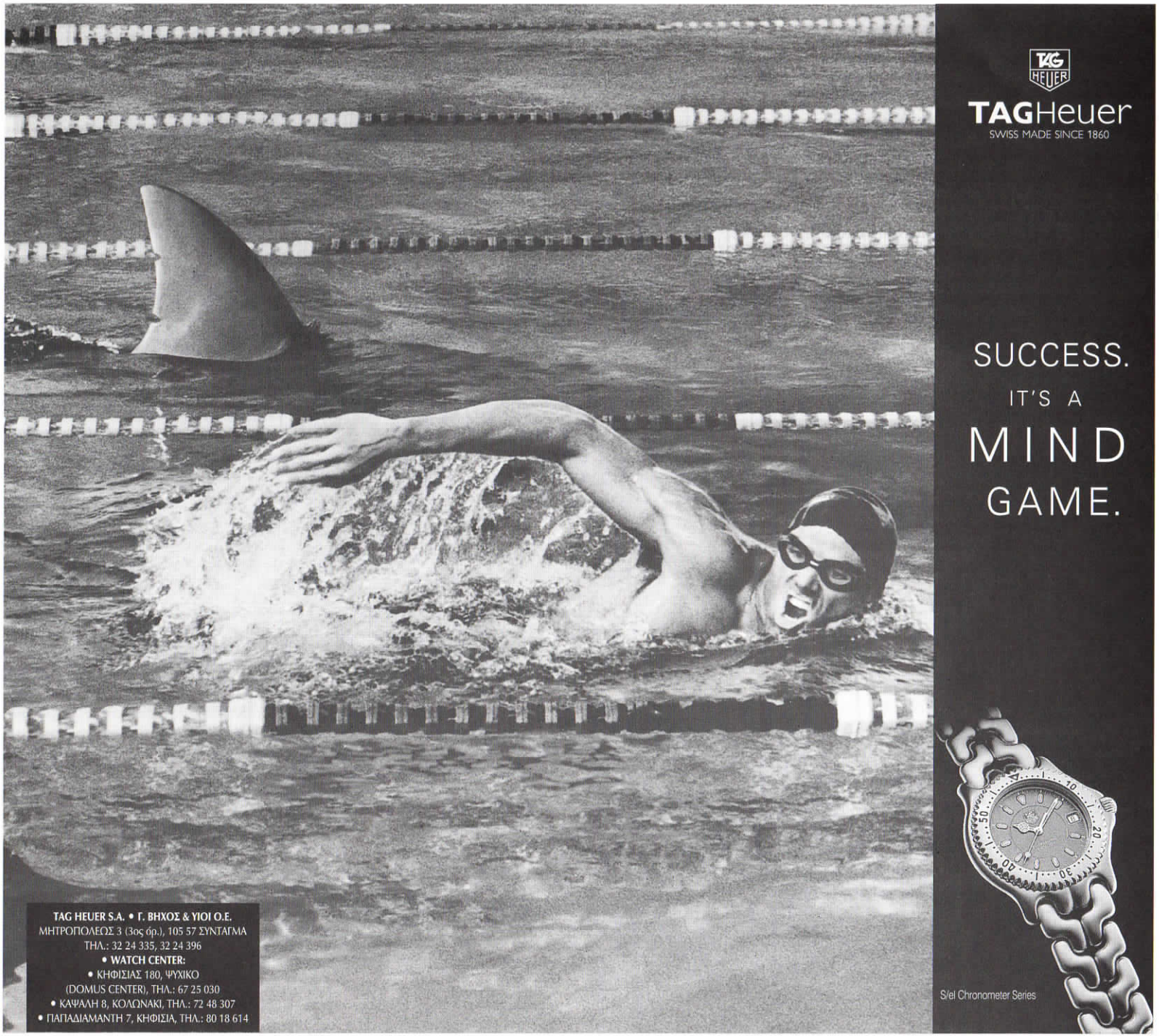
TAG HEUER
TAGHeuer
SWISS MADE SINCE 1860
SUCCESS.
IT'S A
MIND
GAME.
S/el Chronometer Series
TAG HEUER S.A. • Γ. ΒΗΧΟΣ & ΥΙΟΙ Ο.Ε.
ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ 3 (3ος όρ.), 105 57 ΣΥΝΤΑΓΜΑ
ΤΗΛ.: 32 24 335, 32 24 396
• WATCH CENTER:
• ΚΗΦΙΣΙΑΣ 180, ΨΥΧΙΚΟ
(DOMUS CENTER), ΤΗΛ.: 67 25 030
• ΚΑΨΑΛΗ 8, ΚΟΛΩΝΑΚΙ, ΤΗΛ.: 72 48 307
• ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ 7, ΚΗΦΙΣΙΑ, ΤΗΛ.: 80 18 614

ΜΟΥΣΙΚΗ ΒΡΑΔΙΑ ΣΤΙΣ ΣΠΕΤΣΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΝΑΥΑΓΙΟΥ ΤΟΥ ΔΟΚΟΥ

Το Σάββατο 25 Μαΐου 1996 η Ένωση Σπετσιωτών με τη συμπαράσταση του Δήμου Σπετσών και των Τοπικών Συλλόγων διοργάνωσε στις Σπέτσες Μουσική Βραδιά, με σκοπό την ενίσχυση του έργου της μελέτης και συντήρησης των ευρημάτων του Πρωτοελλαδικού ναυαγίου του Δοκού που φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του νησιού.

Την ιδέα για την εκδήλωση είχε η προϊσταμένη του προσωπικού του Μουσείου Σπετσών, κα Νέλλα Σκαντζού, η οποία εργάσθηκε με πάθος για την επιτυχή διοργάνωσή της.

Η βραδιά είχε μεγάλη επιτυχία και ως αργά τη νύχτα οι παρευρισκόμενοι διασκέδασαν με τη μουσική του συγκροτήματος του Τάκη Μανιάτη και του συγκροτήματος από την Αυστραλία *In Exil*.

Στους συνδαιτυμόνες μίλησε ο εκδότης της εφημερίδας *Εστία* και ερευνητής κ. Άδωνις Κύρου για τη σημασία του Πρωτοελλαδικού ναυαγίου του Δοκού, ενώ ο πρόεδρος του Ι.ΕΝ.Α.Ε. κ. Νίκος Τσούχλος, απεύθυνε σύντομο χαιρετισμό.

Την εκδήλωση τίμησαν με την παρουσία τους το Δ.Σ. της Ένωσης Σπετσιωτών και του Πολιτιστικού Συλλόγου, η Προϊσταμένη της 2ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κα Αικατερίνη Καλαντζή, η κα Ελένη Τσαλδάρη Παναγιωτοπούλου, η κα Μπ. Χαραμή, ο βουλευτής Πειραιά κ. Βασίλης Μιχαλολιάκος, κ.ά, καθώς και περισσότεροι από 180 Σπετσιώτες.

Κοινή επιθυμία των παρευρισκομένων, που συνδυάζεται και με τους στόχους του Ινστιτούτου, είναι η διοργάνωση έκθεσης στο Μουσείο Σπετσών με τα ευρήματα από το ναυάγιο του Δοκού, το συντομότερο δυνατό, ώστε το ευρύ κοινό να θαυμάσει από κοντά το μοναδικό αυτό σύνολο προϊστορικής κεραμεικής.

Ακολούθησε κλήρωση των λαχνών που είχαν πωληθεί στις Σπέτσες και στην Αθήνα και κληρώθηκαν πλούσια δώρα, από τα οποία ξεχώρισαν: ένας καναπές αξίας 200.000 δρχ, προσφορά του κ. Βασίλη Οικονόμου (Νέο Κατοικείν), ένα ρολόϊ TAGHeuer, αξίας 170.000 δρχ, προσφορά της Βήχος Ωρολόγια, καταδυτικό υλικό και εκπαιδεύσεις σε καταδύσεις, συνολικής αξίας 350.000 δρχ, προσφορά του Κ. Νιζάμη (Ελληνικό Κέντρο Καταδύσεων) και του Ν. Τζανουδάκη, ένα μουσειακό αντίγραφο αρχαίου ελληνικού αγγείου, προσφορά της Gallerie Δέξιππος, κ.ά.

Τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν από την εκδήλωση, θα καλύψουν ένα μεγάλο μέρος των δαπανών του έργου μελέτης και συντήρησης των ευρημάτων του Δοκού. Συγκεκριμένα, εκτός της καλοκαιρινής περιόδου συντήρησης που ήδη ολοκληρώθηκε, προγραμματίζεται μία ακόμη για το φθινόπωρο, καθώς και εξειδικευμένες εργασίες για τη συμπλήρωση και αποκατάσταση των σπουδαιότερων από τα κεραμεικά ευρήματα του φορτίου του πλοίου. Ένα τμήμα των εισπράξεων, παραχωρήθηκε από το Ι.ΕΝ.Α.Ε. για την κάλυψη δαπανών του Μουσείου Σπετσών που φιλοξενεί εδώ και 7 χρόνια το εργαστήριο συντήρησης του Ινστιτούτου και τα ευρήματα από τα ναυάγια Δοκού και Ακρωτηρίου Ιρίων.

Ο πρόεδρος του Ι.ΕΝ.Α.Ε., Νίκος Τσούχλος και ο Άδωνις Κύρου ομιλούν στους συνδαιτυμόνες για το ναυάγιο του Δοκού.

Το Δ.Σ. του Ι.ΕΝ.Α.Ε ευχαριστεί θερμά την Ένωση Σπετσιωτών και τα μέλη της, καθώς και τον πρόεδρο και τον γεν. γραμματέα, κ.κ, Γρηγόρη Μίχα και Κώστα Κουλαλόγλου, για τη διοργάνωση της εκδήλωσης και τη συγκέντρωση του σημαντικού ποσού για την ενίσχυση του έργου της μελέτης και συντήρησης των ευρημάτων του Δοκού.

Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τον κ. Φίλιππο Δεμερτζή, διευθυντή του Μουσείου Μπουμπουλίνας στις Σπέτσες, για τη γενναία ενίσχυση, με το ποσό του 1.000.000 δρχ., που προσφέρθηκε να δώσει για το έργο της συντήρησης και έκθεσης των ευρημάτων του Δοκού στις Σπέτσες.

Ο Άδωνις Κύρου με τη σύζυγό του, Μαρία Μπαλοδήμου, εορτάζει τα γενέθλιά του, στη διάρκεια της εκδήλωσης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΛΙΒΑΝΟΣ

Ένας μεγάλος άνθρωπος της θάλασσας

Ο Γεώργιος Π. Λιβανός αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους χορηγούς του Ινστιτούτου, αφού με μοναδική συνέπεια, υποστηρίζει συνεχώς το ερευνητικό έργο του Ινστιτούτου από το 1989 μέχρι σήμερα. Τα μέλη των ερευνητικών ομάδων του Ι.ΕΝ.Α.Ε., διέσχισαν όλα αυτά τα χρόνια, χιλιάδες μίλια με τα "ιπτάμενα δελφίνια" για να βρεθούν στους τόπους έρευνας του Ινστιτούτου: Ερμιόνη, Σπέτσες, Κύθηρα...

Τον ευχαριστούμε θερμά για τη συμπαράσταση και τη θερμή ανταπόκρισή του σε κάθε μας αίτημα για βοήθεια.

Ο Γεώργιος Π. Λιβανός γεννήθηκε στην Ορλεάνη της Λουιζιάνα, το 1926. Αποφοίτησε από το Κολλέγιο Αθηνών το 1946 και σήμερα είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου (Board of Trustees) του Κολλεγίου.

Κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο κ. Λιβανός υπηρέτησε στον αμερικανικό στρατό, στη Διοίκηση των Δυνάμεων Κατοχής της Άπω Ανατολής στην Ιαπωνία· κατά τον πόλεμο της Κορέας, επίσης, υπηρέτησε στο Σώμα Μεταγωγών.

Με την ιδιότητα του Προέδρου της εταιρείας Seres Shipping Inc., και του Συμβούλου της εταιρείας Σέρες Ελληνικές Ναυτιλιακές Επιχειρήσεις, στον Πειραιά, βοήθησε το θείο του, καπετάνιο Ιωάννη Γ. Π. Λιβανό και τη θεία του, Ειρήνη Γ. Λιβανού, στη δημιουργία και τη διαχείριση του στόλου του Ομίλου Σέρες. Εγκαινίασε το σχεδιασμό και την εφαρμογή της ιδέας του MINI Bulker, τύπου πλοίου του οποίου η πιο αποτελεσματική χρήση αποδείχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70, όταν χρησιμοποιήθηκε από τα Ηνωμένα Έθνη στο πρόγραμμα ανακούφισης του Μπαγκλαντές από το λιμό.

Έχει διατελέσει, επί σειρά ετών, μέλος Διοικητικών Συμβουλίων πολλών εταιρειών και ιδρυμάτων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται η Atlantic Bank of New York, το Νοσοκομείο Lenox Hill στη Νέα Υόρκη και το Ινστιτούτο Nicholas -Αθλητιατρικής και Αθλητικών τραυμάτων. Σήμερα ο κ. Λιβανός είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Τράπεζας της Ελλάδος. Είναι, ακόμη, μέλος του Παγκόσμιου Ταμείου για την Προστασία της Φύσης (WWF), του 1001 (ενός Τράστ για τη Φύση), της Λέσχης της Ρώμης, καθώς επίσης και Πρόεδρος (στην Ελλάδα) του Παγκόσμιου Ταμείου για την Προστασία της Φύσης.

Σε άμεση σχέση με τις ναυτιλιακές του δραστηριότητες, είναι μέλος του Συμβουλίου Διευθυντών (Board of Managers), της Διοικούσας και της Ελληνικής Τεχνικής Επιτροπής του American Bureau of Shipping. Είναι, επίσης, Διευθυντής (Director) του Hellenic Mutual War Risks Association (Bermuda) Limited, του West of England Ship Owners Mutual Insurance Association (Luxembourg) και του Det Norske Veritas (Ελληνική Επιτροπή). Το Μάϊο του 1989 εξελέγη και διετέλεσε για δύο χρόνια, Πρόεδρος της BIMCO (Baltic and International Maritime Council).

Ως μέλος του Δ.Σ. του International Tanker Owners Pollution Federation, έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον και ανέπτυξε δράση στην προστασία του περιβάλλοντος. Ως Πρόεδρος της Επιτροπής Περιβάλλοντος της Ένωσης Ελλήνων Εφοπλιστών, υπήρξε ο μοχλός για τη δημιουργία της Ελληνικής Ένωσης Προστασίας Θαλασσίου Περιβάλλοντος (HELMEPA).

Το 1982, η HELMEPA ιδρύθηκε σαν μια εθελοντική συμβολή στην καταπολέμηση της ρύπανσης και έχει μέλη πάνω από 560 Ελληνικά πλοία και 9.000 Έλληνες ναυτικούς, ως Εταιρικά Μέλη. Στις πολλές δραστηριότητές της περιλαμβάνονται εκπαιδευτικά σεμινάρια για τους ναυτιλομένους, περιβαλλοντικές εκθέσεις και εκπαιδευτικά προγράμματα. Το 1991 η HELMEPA τίμησε τον κ. Λιβανό ανακηρύσσοντάς τον Επίτιμο Πρόεδρο της HELMEPA εφ' όρου ζωής.

Σύμφωνα με το πρότυπο της HELMEPA, σήμερα έχουμε δύο ακόμα ενώσεις προστασίας θαλασσίου περιβάλλοντος, τη CYMEPA στην Κύπρο και τη TURMEPA στην Τουρκία, όπως πολλές ακόμη παρόμοιες οργανώσεις.

Ο κ. Λιβανός είναι πολύ δραστήριος μέσα στην Ελληνο-Αμερικανική Κοινότητα ως Επίτιμος Πρόεδρος της Χιακής Ομοσπονδίας, ως Μέλος του Συμβουλίου της Αρχιεπισκοπής και ως Σύμβουλος της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αγίας Τριάδος.

Έχει τιμηθεί με πολλά βραβεία και διακρίσεις αλλά είναι ιδιαίτερα υπερήφανος για τα εξής: Βραβείο Halert C. Shepheard για Επιτεύγματα στην Ασφάλεια της Εμπορικής Ναυτιλίας, Προσωπικότητα του Seatrade για το 1990, Επίτιμος Διδάκτωρ Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Sophia του Τόκυο, Commendatore της Ιταλικής Δημοκρατίας, Κλειδί της Πόλης των Αθηνών, Χρυσό Μετάλλιο του Περικλή της Πόλης των Αθηνών και Επίτιμος Πολίτης της πόλης Hakodate, στο Hokkaido της Ιαπωνίας. Το Ινστιτούτο μας τον έχει ανακηρύξει μεγάλο χορηγό του και τον έχει τιμήσει με ειδικό αναμνηστικό χαρακτικό για τα 4 χρόνια της έρευνας του Δοκού.

Ο Γεώργιος Π. Λιβανός είναι παντρεμένος με τη Φωτεινή Καρρά και έχει δύο παιδιά, τον Πέτρο Γ. Λιβανό και τη Μαρίνα Λ. Κωλέττη.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΝΑΛΙΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ: 1973

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ
Νίκος Τσούχλος

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ
Ηλίας Σπονδύλης

ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
Γιάννης Βήχος

ΤΑΜΙΑΣ
Χρήστος Αγουρίδης

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ
Γιάννος Λώλος
(επί αρχαιολογικών θεμάτων)
Σταύρος Βοσυνιώτης
(επί τεχνικών θεμάτων)

ΕΙΔ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
Δημήτρης Κουρκουμέλης

ΕΠΙΤΙΜΑ ΜΕΛΗ
† Σέμνη Καρούζου
Βάσος Καραγιώργης
† Κωνσταντίνος Βάρφης
Jacques-Yves Cousteau

ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Χαράλαμπος Κριτζάς
Χάρης Τζάλας
Γιώργος Μασσέλος

ΤΜΗΜΑΤΑ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ
Υπεύθυνος: Αχιλλέας Λαγοπάτης
ΝΟΜΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ
Χρήστος Πετρόπουλος

ΧΟΡΗΓΟΙ 1992 - 1996

Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντης - Παπαστράτος Α.Β.Ε.Σ - Institute for Aegean Prehistory - Ίδρυμα Ι. Φ. Κωστοπούλου (Ι. Κωστόπουλος) Υπουργείο Πολιτισμού - Κουτσουράκης-Ελευθεριάδης ΕΠΕ - Πολεμικό Ναυτικό - Shell Company (Hellas Ltd) - Nasco Karaoglan Σπύρος & Φίλιππος Νιάρχος - Άδωνις Κύρου - Αλέξανδρος Λυκουρέζος - Κοινοπραξία Υδροπτερύγων (Γ. Π. Λιβανός) Φίλιππος Δεμερτζής - Costamare Shipping Co - Νοοτροπία ΕΠΕ - Δ.Ε.Π. Α.Ε. - KODAK (Near East) Inc. - BP Greece Ltd Ελληνικό Κέντρο Καταδύσεων - Πανόραμα, Πολιτιστική Εταιρεία - Βήχος Ωρολόγια - Y.P.O (Aegean Chapter) Transman Shipping (Δ. Μανιός) - Ε. Καστριώτης & Σία Ο.Ε. - Τεχνική Εταιρεία Κλουκίνας-Λάππας - Ολυμπιακό Μετρό Ένωση Σπετσιωτών - Ιονική Τράπεζα (Σπετσών) - Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας - Ελαΐς Α.Ε. - Ι&Σ. Σκλαβενίτης Α.Ε.Ε.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ι.ΕΝ.Α.Ε., Αλεξάνδρου Σούτσου 4, Αθήνα 106 71
Τηλ: 36 03 662 - Fax: 64 50 033, 32 25 075

ISSN: 1106-5842